

מטרת מאמר זה לעורר דיון בקרב ת"ח - הם קהל היעד

ולשמוע חוות דעתם לליבון הדברים

משום חשיבותו ודקותו של הנושא יש להיות בו מיראי הוראה

ובשום אופן אין לראות בו הלכה למעשה – ברצינות לא כמליצה

זה יהיה רק בסמכותם של מורי ההוראה

גם אם תוך כדי הברור נכתבו דברים בלשון החלטית הכוונה שבדרך העיון והברור שלנו
כך צריך להיות אך אין לראות בזה פסק

והריני מוסר מודעא שכל נפק"מ לקולא שעלול הקורא להסיק מחיבור זה

תהיה זו פזיזות מצידו לנהוג כך למעשה!

קיצור "אמה של קודשי"

בירור אורך האמה ההלכתית

מבאר את מהות הקשר שבין שיעורי האורך לשיעורי הנפח

ושעקרונית שיעורי האורך כחזו"א

ושיעורי הנפח כגר"ח נאה

אלקנה ליאור

גירסת טיוטה

אדר תשפ"א

מאמר זה הוא קיצור המהדורה הראשונה של הספר "אמה של קודש"
בנוסף לכך שהוא תימצות הספר הוא גם מתוקן ומעודכן וברור יותר לאור תגובות
והערות שקבלתי מת"ח על הספר הראשון והוא א"כ מהדורה יותר מתוקנת
אמנם עדיין גם זו טיוטה וללא עריכה לשונית
זו גירסה זמנית, לקראת הוצאה מתוקנת ושלימה בס"ד של הספר המלא. שמטבעו של
נושא רגיש זה גם בה יהיו מסתמא עוד הבהרות לאור תגובות והערות שמן הסתם
יתקבלו לאחר פרסום גירסה זו

כתיבה ועריכה: אלקנה ליאור
עימוד וגרפיקה: ר' יעקב רינשמדיט

©

כל הזכויות שמורות לאלקנה ליאור

שאלות ניתן לשלוח לדוא"ל של המחבר elkana2762@gmail.com

אדר תשפ"א

תוכן העניינים

(תוכן מפורט נמצא בסוף המאמר)

- מבוא ותקציר
- מחלוקת הראשונים האם אמת הזרוע אמה בת חמישה או אמה בת שישה
- מחלוקת הראשונים לגבי הגדרת המושג "גופו" שהוא ג' אמות
- שיטת המאירי בהגדרת "גופו" ובהגדרת ה"אמה" בהקשרו והשלכותיה
- רמב"ם, רשב"א ורד"ק: סתם אמה במקרא אמה בת חמישה
- האמה בת חמישה חולקה ע"י חז"ל לשישה טפחים קטנים ול-24 גודלין צרים
- ביאור הראב"ן
- ביאור סוגיית "שבו איש תחתיו" 4 אמות בשבת
- העקרונות והפרטים בשיטת הראב"ד, הרמב"ן והתשב"ץ
- ביאור שיטת הרמב"ם באר היטב בכל מקורותיו ע"פ המאירי והראב"ן
- רקע לרעיון ללמוד את אורך האמה מכותלי הר הבית
- העקרון ההלכתי לאיתור תוואי ריבוע כותלי הת"ק על הת"ק המקורי
- תהליך איתור התוואי לאור הנתונים המציאותיים בהר הבית
- מציאת האורך המקסימלי והמינימלי לצלע של ריבוע הת"ק
- ההוכחה המשולבת לאורך האמה מהדרהם המדויק ומהמבנה הטופוגרפי של הר המורה
- הוכחה נוספת לאורך האמה: מזיהוי שער קיפונוס
- אמה בינונית, שוחקת ועציבה וסיכום ביניים
- כמה ראיות שהובאו לכך שהטפח הקצר (7.8 ס"מ) הוא הטפח הבינוני ודחייתן
- מהלך זה "מחזיר עטרה ליושנה" את פסיקותיו של מרן השו"ע בשיעורי אורך גדולים ובשיעורי נפח קטנים
- הקריאה מכאן למורי ההוראה

מבוא ותקציר

יש ללמוד את שיעור האמה הבינונית מנושא בו הגדרתה וודאית

במאמר זה יוצג מהלך העוסק בבסיס סוגיית שיעורי תורה, על פי הברור הזה יצא שבשיעורי הנפח נכון לנקוט כגר"ח נאה ואילו בשיעורי האורך כחזו"א. שזה לכאורה תמוה, שהרי הנחת היסוד של כל הפוסקים היא שאמת מקווה היא האמה הבינונית בת שישה ובהתאם לה יש את הנוסחה במסכת פסחים, שהרביעית היא 10.8 אצבעות רבועות, וא"כ היאך אפשר להפריד בין הדבקים? על זה יסוב כל המאמר. אולם יודגש שלא פשוט ללמוד משיעור אמת המקווה היוצא משיעורי הנפח את אורך האמה הבינונית בת שישה, כי לא מוסכם בראשונים שזו הגדרתה. אולם ההצעה היא ללמוד את אורכה מ"אמת הבנין" מכיוון שהלכה פסוקה היא ברמב"ם ש"אמת בנין" היינו האמות במסכת מידות, הת"ק של כותלי הר הבית, היא ודאי האמה הבינונית בת שישה, ומכיון שלכל מקום בתורה בו יש שיעור שבשרשו הוא שיעור אורך יש למדוד אותו באמה, בטפח ובאצבע הבינונית, כפי שפסק הרמב"ם בהל' שבת פ"ז הל"ו ובהל' תפילין וס"ת פ"ט ה"ט על פי דעת רבא בעירובין ג:, ממילא ישנה עדיפות ללמוד מאורך האמה על פי ממצאי השטח בהר הבית, מאשר מאמת מקווה, אשר במאמר זה תובא שיטה בראשונים הסוברת שאמת מקווה היא אמה בת חמישה (המחולקת לשישה טפחים קטנים וממילא גם טפח זה מחולק ארבע לאצבעות של האגודל בזכרותו, שהוא יותר צר) וא"כ ממילא לפי"ז לא מומלץ ללמוד ממנה לכל דיני תורה ולמרות שיש ראשונים הסוברים שהיא כן האמה הבינונית מ"מ כלל נקוט בידינו "הנח את הספק ותפוס את הוודאי". עדיף ללמוד מנושא בו ההגדרה של האמה כאמה הבינונית בת שישה ברור וודאי.

תקציר המהלך

במאמר זה יוצג דיון הלכתי מעמיק במקורות העיקריים של הנושא בש"ס ובראשונים, תוך כדי בירור שההנחה המקובלת מהתשב"ץ ואילך שאמת המקווה בהגדרתה היא האמה בת שישה לא בהכרח מקובלת על כל הראשונים, תוצג שיטת ראשונים פחות ידועה הסוברת שהמושג אמה שנאמר לגבי מקווה הלקוח מכך ש"גופו של אדם ג' אמות" ומוכח בעירובין מח. שהכוונה במושג "אמה" שם הוא לאמת הזרוע, היא אמת המקווה, ומתברר מתוך הסוגייה שם שבאדם הבינוני היא דווקא מתאימה ומתורגמת לאמה בת חמישה טפחים. תוך כדי ביסוס הדברים בתוך הסוגיות עצמן, שאדרבה, לא רק שלא מופרך לטעון כן אלא זה אפ' מסתבר. חלק עיקרי במאמר יעסוק בבירור הלכתי של אורך כותלי הר הבית, מתוך בירור העקרונות ההלכתיים על פיהם ניתן לאתר את כותלי הר הבית המקוריים, של הת"ק על ת"ק. כשהעקרון העיקרי הוא מאד פשוט: ריבוע הת"ק לא יכול לחרוג מתחומי הר המוריה ומאידך, חייב להקיף את האזור הגבוה בהר המוריה, והסקת המסקנה שעל פי הנתונים הטופוגרפיים והמציאותיים של הר הבית, אין היתכנות שאורך כל צלע של הת"ק יותר מ-280 מטר דהיינו אורך האמה אינו יותר מ-56 ס"מ ולא פחות מ-265 מטר דהיינו אורך אמה של 53 ס"מ.

ומכיון שהגדרת אמת הבנין היא בוודאות האמה הבינונית בת שישה. נמצא שכל אמה פחות מאורך זה, דהיינו: אמה של 48 ס"מ ומטה, איננה יכולה להיות מוגדרת, לאור הממצאים בהר הקודש, כאמה הבינונית בת השישה, ואם היא (אמת מקווה) בכל זאת מוגדרת בחז"ל "אמה" אמת הזרוע, הרי שהיא האמה בת חמישה. ואם היא האמה בת חמישה, ממילא בכדי להגיע לאורך האמה בת שישה המדויק יש להוסיף לאורכה המדויק ע"פ הדרהם, עוד טפח אחד. וזה מדייק את אותו אורך אמה שהוסק מכותלי הר הבית שטווח ההיתכנות שלו נע בין 53 ס"מ ל- 56 ס"מ לדיוק אורך של כ- 55 ס"מ. כל זה בקיצור נמרץ הדברים יפורטו בהמשך.

יש לציין את הייחודיות והיתרון שבהוכחת האמה דווקא מכותלי הר הבית ולא מהאצבעות או הביצים וכיו"ב, כי בשונה מהביצים, למשל, עליהם יש שאמרו שהתקטנו במהלך הדורות, הר המוריה עצמו לא התקטן ולא התרחב, קרקע עולם, שלעולם עומדת, ואחרי איתור מדוייק בו נעסוק בהרחבה בהמשך המאמר ואימות הנתונים, זה מחזיר אותנו לתקופת בית ראשון ותחילת בית שני, לפני כל השינויים שאולי היו או לא היו בתקופת הגלות, ולכן יש בזה בכדי לתת נתונים הרבה יותר אמינים והרבה יותר קדומים שלא שייך לטעון לגביהם אולי חל שינוי במהלך הדורות. וכן כמובן, זהו תחום שבמשך הגלות כשנעלם מקום המקדש מאיתנו גדולי ישראל לא היו יכולים ללמוד ממנו שכן טרם נמדד ונחקר ולכן יתכן ודברים שלא היו ידועים לפוסקים כי היו מוסתרים, כעת יודעו וממילא ספקות יופשטו. חוץ מזה, כיום שאנו זוכים ללמוד משם, יש בזה תורה אשר יוצאת ממש מהר ציון "כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים".

ויש לציין שכל מאמר זה הוא קיצור של ספר שלם שיצא במהדורת טיוטה בשם "אמה של קודש" שם ישנם פרקים ארוכים המבארים את הנושא. מכיון שיש להניח שהדברים נראים מחודשים בעיקר האפשרות הנטענת כאן שאמת המקווה היא האמה בת חמישה שהרי מהיכא תיתי? בפרט שהזכרנו שיש לרמב"ם כללים שכל מקום בו יש שיעור אמה היא האמה בת שישה, א"כ לכאורה ומסתמא גם אמת מקווה כלולה בזה, לכן נפתח בסקירה קצרה של המקורות בענין.

הזהירות ההלכתית המרובה הנדרשת במהלך הזה

אולם לפני שאפתח בסקירה, מכיון שמדובר בנושא (שיעורי תורה) בו היה מוסכם על רוב ככל העוסקים בנושא מהתשב"ץ ועד היום שאמת המקווה היא אמה בת שישה וממילא יש קשר הכרחי בין שיעורי האורך הרגילים לבין שיעורי הנפח, ואני מודע למיעוט ערכי, אני רק מציג כאן בפני ת"ח, מורי ההוראה בישראל, את המסקנות אליהן הגעתי מאורך האמה הבינונית מכותלי הר הבית, ואת הדרך להבין, אחרת מהמקובל, אך בהתבסס על מקורות בראשונים, את כל ההגדרות של הנושא בש"ס ובראשונים, וממילא שלאור זה יש לנקוט שיעורי אורך ארוכים יחסית, כי לענ"ד יש בכך לשכנע את הפוסקים להחמיר לכל הפחות, בשיעורי האורך, כי על הצד שהמהלך הזה נכון, ולאור הנתונים המתחדשים כאן שלא היו ידועים לפוסקים עד היום, יתכן ואין נכון להמשיך ולהסתמך על אמה בת 48 ס"מ לקולא, כי על הצד והיא רק אמה

בת חמישה כמובן שאינה יכולה לשמש שיעור לכל מקום בתורה בו נדרשת אמה בת שישה. ואכן כל מטרתה היא רק זו, לחזק את זה שיש להחמיר בשיעורי אורח כחזו"א, כפי שבלאו הכי פוסקים רבים חוששים לחזו"א, אולם בעניין ששיעור הגר"ח נאה הוא לקולא, כמו בלבד, לדוגמא, אינני רואה את עצמי מוסמך לפסוק לקולא, עד שפוסקים חשובים, עם כתפיים ישתכנעו והם הם יפסקו הלכה בעניין. משום שהמאמר צריך לעבור בחינה וביקורת של ת"ח וברור שבינתיים אסור להקל למעשה על סמך מאמר זה, רק לחומרא! וכפי שידגש בתוך המאמר, במקווה עצמו, מכיון שהשו"ע להדיא פסק הלכה למעשה שצריך 3 אמות של שישה שוחקות וגדולות, ש"כבר הורה זקן" ולא עולה עד דעתי, ולא נכון ואסור לפסוק למעשה לקולא במקווה גם אם יסכימו איתי על עצם המהלך במקווה, בפרט לגבי טבילה של אישה נידה אין בדורותינו מי שיכול להקל למעשה נגד השו"ע שפסק להדיא שצריך שיעור לפי אמה של שישה. אך עדיין מותר לברר ברמת העקרון, מהי הגדרתה של אמת מקווה בעיקר בשביל להבין האם ניתן ללמוד ממנה (בהנחה שהיא קצרה בהתאם לשיעורי הנפח) את שיעורי האורך לשאר דיני תורה.

שמירה על המנהגים

באופן עקרוני סבור אני שיש לשמור על המנהגים המקובלים. ואף אם מתברר ששיעורי הנפח קטנים מעט משיעורי הנפח של הגר"ח נאה אין זה אומר שכך נכון לנהוג, אדרבה נכון להמשיך לנהוג כפי הנהוג וזה ינומק בסוף המאמר. וכן בשיעורי אורך, גם את מתברר ששיעורי האורך קטנים מעט משיעורי האורך של החזו"א, יש ונכון להמשיך לנהוג לחומרא כמוהו. הדבר היחיד שעולה מברור זה שיש משקל רציני שלא להמשיך להסתמך **היכא שזה לקולא** על שיעורי האורך הקצרים, למרות שכך נהגו, לאור המתברר כאן שיתכן ואמת הגר"ח נאה איננה האמה הבינונית בת שישה. אמירה זו היא עיקר מטרת המאמר. ואף היא מכוונת אל מורי ההוראה שהם יכריעו האם באמת יש להחמיר. כעת נפתח בדיון.

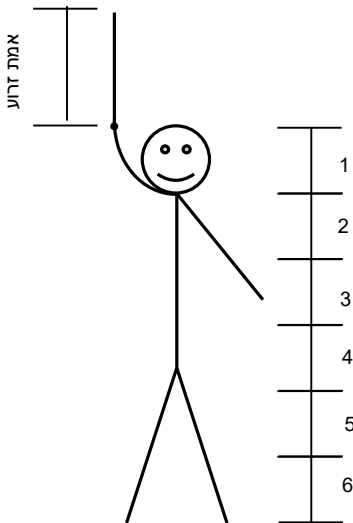
הבהרה

במהלך המאמר יובאו הוכחות שאמת המקווה עליו אמרו חז"ל שהוא "אמה על אמה ברום שלוש אמות" כוונתם לאמת הזרוע שהיא באורך אמה של חמישה טפחים. אולם הריני להבהיר שאין כוונתי לומר שחז"ל נתנו את שיעור המקווה באמות, ואעפ"כ האמה בת חמישה טפחים, כי ברור שכל אמה בה חכמים שיערו שיעורי תורה היא אמה בת שישה כרובא וכך פסק הרמב"ם א"כ ציינו בפירוש שלא, וכאן לא ציינו. כוונתי, שמעיקרא יסוד שיעור המקווה הוא "מים שכל גופו עולה בהם" ושהם נפח של 40 סאה, ומהתורה אין שורשו כלל שיעור אורך, חז"ל רק באו ושיערו זאת בהתאם למידת גופו של האדם, שהיא נמדדת באמות הזרוע שלו, ואמת הזרוע מתאימה באורכה לאמה בת חמישה והיא אינה האמה בת שישה, ממילא האמות שהוזכרו כאן אינן "אמות הלכתיות" אשר ממילא הן בנות שישה אלא אמות הזרוע וממילא הן אמות בת חמשה, כל זה יבואר ויוכח בהמשך הדברים.

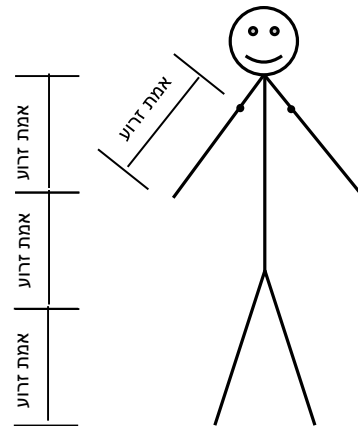
מחלוקת הראשונים האם אמת זרוע האדם הבינוני מתורגמת ומוגדרת כאמה בת חמישה או כאמה בת שישה

היכן מצינו בחז"ל אמת זרוע או אמה בת חמישה?

ראשית, נפתח בנושא של האמה בת חמישה. במקורות היא מוזכרת בשני הקשרים, או כשיעור אורך הלכתי, שיטת אביי (שלא נפסקה להלכה) בעירובין ג: שבמקום בו זה לחומרא יש למדוד באמה בת חמישה, ובמקום שהחומרא היא מדידה באמה בת שישה, בה יש למדוד. או כתרגום של אמת הזרוע לחלק מהראשונים, בעניינים שאין שורשם שיעור אורך הלכתי בדווקא. הדוגמה המרכזית, היא מח' הגר"ח נאה והחזו"א על אמת הזרוע, לפי החזו"א היא האמה בת חמישה ולפי הגר"ח נאה היא האמה בת שישה. מקובל בין האחרונים לנקוט כ"מנחת ברוך" (סימן עה-עו) שתלה זאת במח' הראשונים, התוס' ודעימיה (שבת צב.) והרמב"ן ודעימיה (ב"ב ק:); בענין "גופו של אדם שלוש אמות" לתוס' גופו הכוונה שעד הכתף, לא כולל ראשו, יש שלוש אמות של שש ועם ראשו האדם יותר משלוש אמות, ולרמב"ן, הכוונה שכולל ראשו הוא שלוש אמות של שש, ומכיון שבטבע הבריאה עד תחילת עצם הכתף יש שלוש אמות זרוע כפי שכותבים להדיא הן הגר"ח נאה (שיעורי מקוה עמ' קסא) והן הסטייפלר (שיעורין של תורה סימן ד, ה) שניהם כותבים שם שלראשונים הסוברים שגובה האדם כולל ראשו הוא שלוש אמות של שש אמת הזרוע היא ממילא אמה בת חמישה. כי גובה הראש הוא שלושה טפחים

שרטוט הממחיש שכשאדם פושט ידו למעלה, מהמרפק ומעלה יש אמת זרוע אחת וכן שגובה ראשו של האדם הוא שישית מכלל גובהו כולל ראשו

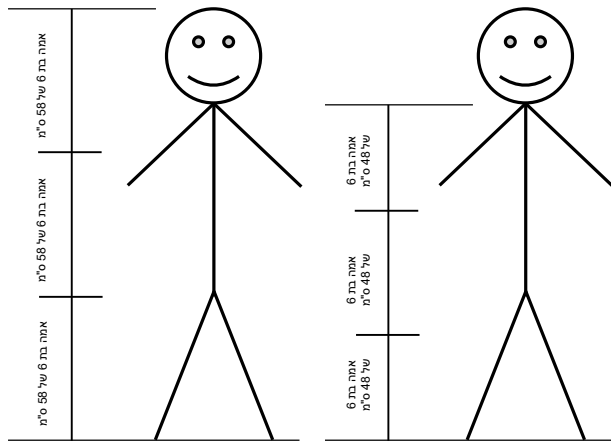
שירטוט הממחיש שאמת הזרוע היא כשליש מגובה האדם עד עצם הכתף

כפי שכתב השש"ת שם בשם כמה אחרונים) וזה דבר פשוט, משום שאם יש עד הכתף 15 טפחים (3 אמות של חמישה) ממילא יחד עם הראש יש 18 טפחים, ולהיפך, אם יחד עם הראש הגובה הוא 18 טפחים (3 אמות של שישה) ממילא עד הכתף יש 15 טפחים (3 אמות של חמישה). נתונים בסיסיים אלו חשוב שיהיו ברורים לנו להמשך.

התוס' והרמב"ן נחלקו בעצם במח' הגרמ"ן והחזו"א

יש לציין שלפי המנחת ברוך, התוס' והרמב"ן לא נחלקו על גובה האדם אלא על אורך האמה, לדעת התוס' שמחלקים את גובהו שעד הכתף לשלוש, כל אמה יוצאת יחסית קצרה, אמת גר"ח נאה, מה שמקובל כ-48 ס"מ. ואילו לדעת הרמב"ן שמחלקים את גובהו כולל הראש לשלוש חלקים, כל אמה תצא יחסית ארוכה, אמת חזו"א, מה שמקובל כ-58 ס"מ. (בהמשך נראה שיש המדייקים את האורך לכ-46 ס"מ או לכ-55 ס"מ) אבל מה שחשוב הוא העקרון, כל מי שסובר שגופו של אדם שלוש אמות זה כולל הראש סובר שהאמה יחסית גדולה (בערך כשיעור חזו"א) וכל מי שסובר שגופו של אדם ג"א, זה רק עד הכתף, סובר שהאמה יחסית קצרה (כשיעור גר"ח נאה). נזכיר שבשונה מהמנחת ברוך, החזו"א סבר שהתוס' והרמב"ן נחלקו על גובה האדם, ולשניהם האמה יחסית ארוכה, וכך אמנם משתמע מלשון הרמב"ן אולם הסברא נותנת שקשה לחשוב שתוס' הניח שבני האדם בימי משה היו גבוהים באופן משמעותי מדורו של התוס', לכן מסתבר שכוונת התוס' היתה כפי שביארם המנחת ברוך שהאמה בת שישה מתורגמת לאמה יחסית קצרה, אמת הזרוע.

המחשת הבנת הגאון בעל המנחת ברוך שהמחלוקת בין הראשונים האם גופו שלוש אמות זה כולל הראש או לא, אינה מחלוקת על גובה האדם אלא על אורך האמה. בשרטוט רואים שהם באותו גובה (כמעט) ורק אורך האמה משתנה. (אורך האמה בס"מ ניתן כאן לפי המקובל לכל שיטה)

מחלוקת הראשונים לגבי הגדרת המושג "גופו" שהוא ג' אמות

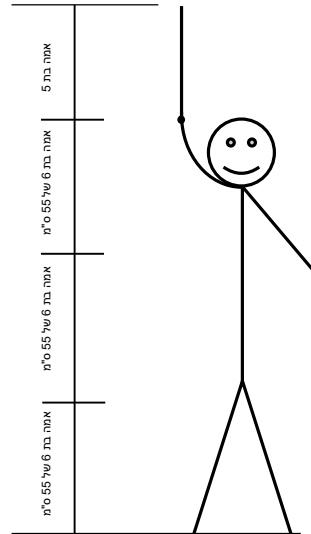
הגדרת המונח "גופו של אדם" לגבי שבת קובע את הגדרתו לגבי מקווה

לפני שנזכיר מהו המקור של התוס' מהש"ס לכך שהאמה בת שישה היא אמה יחסית קצרה, ששלוש כמותה יש עד הכתף. נציין שהתוס' והרמב"ן נחלקו בבאור המושג "גופו" המופיע בעירובין מח. "כדתיא: שבו איש תחתיו - כתחתיו. וכמה תחתיו? - גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר" שזהו תאור לגובה האדם, כאשר לגבי שיעור מי מקווה המיועדים לטבילת אדם העומד בקומה זקופה (כפי שכתב הראב"ד בבעלי הנפש, שער המים, ג) הבריייתא אמרה "מים שכל גופו עולה בהם" וכמה הם? אמה על אמה ברום שלוש אמות. לכן הגדרת המונח בסוגייה בעירובין קובעת גם את הגדרתו לענין מקווה. וכך התוס' והרמב"ן בדבריהם בעקבות באורם לגבי "שבו איש תחתיו" בארו את "מים שכל גופו עולה בהם" שהוזכר לגבי מקווה. (כך גם מפרש השש"ת בסימן ג, יד).

לתוס' ולרמב"ן הגדרת האמה במושג "גופו שלוש אמות" היא אמה בינונית בת שישה

א"כ לתוס' המונח "גופו" זה עד הכתף, כלשונם "ועוד הא דאמר הכא גופו ג' אמות היינו בלא ראשו" (תוד"ה "גופו שלוש אמות" עירובין מח:) וממילא במקווה פירשו וז"ל: "ומקוה דאמר (יומא לא.) דהוי כל גופו עולה בהן אפילו ראש באמה על אמה ברום ג' אמות דכשיכנס במים יעלו המים למעלה מראשו" (תוד"ה "אישתכח דלמעלה מ' הוה קאי" שבת צב:) כלומר למרות שגובה האדם יותר מג"א של שש, מ"מ תעלה לו טבילה כי לאחר שיכנס יעלו המים ויכסו את ראשו כשהוא עומד. אולם לרמב"ן המונח "גופו" הוא כולל ראשו, כפי שדייק בדברי ר"מ כלשונו "מכל מקום לא הוה ליה למימר גופו כמה, אלא שלש אמות דגופו מכוונות הן עם ראשו" (חידושי רמב"ן ב"ב ק: סד"ה "הכוכין ארבע אמות") וממילא גבי מקווה פירש שם וז"ל "וכן נראין הדברים דמים שכל גופו וראשו עולה בהן בעינן למקוה והיינו שלש אמות ומגביה עצמו ויוצא מיד" למרות שהמים יעלו מעל לראשו לא יטבע דמיד יעלה ויגביה עצמו. כפי שגם ביאר התשב"ץ כך את הרמב"ן (שו"ת התשב"ץ, א, יז). אך לשתי השיטות הללו היה ברור שהאמה בדברי ר"מ היא האמה בת שישה. בתוס' יבואר זה מיד בהמשך מהסוגייה בשבת צב. ואילו מכך שהרמב"ן כתב ששלוש אמות אלו מכוונות הן עם ראשו, למרות שלא ציין להדיא שהן בנות שישה, ברור שהן בנות שישה, שהרי אם גובהו הוא כולל ראשו, הם ודאי לא יכולות להיות אמות בנות חמישה, שהרי כבר הדגשנו לעיל, שכל הראשונים הסוברים שגובה האדם כולל ראשו הוא ג"א הרי שאמת הזרוע קטנה מהאמה הזו, שהרי היא שליש מהגובה עד הכתף, ממילא היא אמה בת חמש וממילא האמות שמודדות את גובהו הן אמות בנות שישה לרמב"ן.

שירטוט הממחיש את שיטת הרמב"ן שעד קצה ראשו יש שלוש אמות של שש, ובנוסף עוד אמת זרוע.

התשב"ץ סובר כרמב"ן בענין גובה האדם וא"כ אורך האמה גדול (כחזו"א)

חשוב מאד לחדד את ההבנה. שהראשונים הסבורים שהגדרת "גופו" שלוש אמות זה כולל ראשו. על כרחך סוברים שאורך האמה יחסית גדול (בערך חזו"א) משום, שכפי שהתבאר שלוש אמות זרוע אינן אלא גובה האדם עד הכתף. ממילא אם מלוא גובהו (כולל הראש שהוא 3 טפחים) מחולק לשלוש, כל שלישי גדול בטפח מאמת הזרוע. וא"כ האמה בת שישה גדולה באורכה. כמו כן ברור שמכיון שבהתאם לגובה גופו נקבע שיעור רום מי המקווה, יוצא שקביעת הגובה של האדם, היא גובה האדם הבינוני בימי משה. ואם התשב"ץ, לדוגמא, יורה לשואלים למדוד 72 גודלין בינוניים שלהם, בתקופתו, בכדי להגיע לשלוש אמות, כגובה האדם הבינוני הנדרש למקווה, ברור שהתשב"ץ סבר שגובה האדם לא השתנה מימי משה ועד לתקופתו. ממילא התשב"ץ שכפי שנבאר להלן הוא המקור אותו מצטט הבית יוסף כמקור עיקרי לפסק שלו, המאריך להסביר מדוע הוא נוקט כרמב"ן (ולא כתוס') וציוה לשואלים למדוד בגודליהן כי אין בזה שינוי בין המקומות כדבריו (שו"ת התשב"ץ א, יז) בשונה מהביצים המשתנות בין המקומות, נקט שהאמה הבינונית גדולה, כי הוא חילק גובה אדם בינוני, שלא השתנה מזמן משה ועד ימינו, וכיום אנו יודעים שמזמן התשב"ץ לימינו גם לא היתה קפיצה דרסטית, נמצא שלפי התשב"ץ האמה בת שישה היא אמה הקרובה לשיעור חזו"א. ללא תלות באמת מקווה. כי את המקווה הורה למדוד בשלוש אמות גדולות של שש. א"כ יש גם לנתק בין המקווה, לבין זה ולהדגיש שלפי התשב"ץ, ללא תלות במקווה, אלא ישירות מהגמ' בעירובין מח. אורך האמה הוא אורך גדול. והשו"ע שפסק כמותו במקווה, אמר בפסק זה 2 דברים, שהעיקרי שבהם הוא שאורך האמה הבינונית גדול והדבר המשני הוא שגם את המקווה יש למדוד באמות אלו. זה חשוב להמשך.

המקור של תוס' שאמה בת שישה קצרה יחסית (גר"ח נאה)

המקור של התוס' הוא הסוגייה בשבת צב. בקיצור נמרץ: בכדי להוכיח את דינו של ר' אלעזר שהנושא משאוי ממעל לי' טפחים חייב שכן משא בני קהת, ביארה הגמ' בתירוץ השני, שלמדים זאת מנושאי הארון, וכיון שנשאו אותו בכתף, והארון עצמו הוא גם י' טפחים (ארון תשעה וכפורת טפח) ושני שלישי ממנו היה מתחת לכתף וזה למעלה מעשרה, ממילא מוכח שעד הכתף יש 18 טפחים, ומדובר שם על טפחים בינוניים כדעת רבי מאיר שאמת כלים באמה בת שישה (אחרת אין גובה הארון 9 טפחים) וסוברים התוס' שאין להניח הנחה לא מוכרחת שהלולים היו יותר גבוהים מאיתנו, ממילא גופו של אדם שלוש אמות זה שלוש אמות של שש עד הכתף. ממילא הן אמות קצרות כסברת המנחת ברוך לעיל. וז"ל התוס' שם בשבת "דמכתף אדם עד לארץ שלש אמות" אמנם הוא לא מציין להדיא שמדובר באמת הזרוע, אך לפי מה שהתבאר לעיל, בטבע הבריאה עד הכתף יש ג"א זרוע, ממילא האמה בת שישה שלו מקבילה ומתאימה לאורך אמת הזרוע. וכך נקט הגר"ח נאה (שיעורי תורה, שער ו, ג). בעירובין מח. תוס' מבאר זאת יותר וז"ל: "ובכתף היו נושאים אותו ודל מ"ח טפחים ב' תילתי דארון וכפרת היינו ששה וב' שלישי טפח ונשתיירו עד הקרקע י"א טפחים ושליש אבל אם אדם עם ראשו רק י"ח טפחים יגיע הארון עד למטה מיו"ד".

שיטת המאירי בהגדרת "גופו" ובהגדרת ה"אמה" בהקשרו והשלכותיה

המאירי בשבת צב. דוחה את הוכחת רש"י ותוס'

אולם המאירי (בית הבחירה שבת צב.) בדבריו דוחה את הנחת היסוד של תוס' שיש להניח שגובה הלולים היה ג"א עד הכתף ככל האדם הבינוני, מחמת ההכרח: כי מנין לך להניח שהלולים היו יותר גבוהים מהאדם הבינוני? ואם תאמר שעד הכתף יש רק ג"א של חמש דהיינו 15 טפחים, לא יוכח דינו של ר' אלעזר בסוגייה, לכן הסיק התוס' שעד הכתף יש ג"א של שש. דוחה זאת המאירי, בכך שאם הגמ' הוכיחה, אז למ"ד שהאמה של גופו היא בת חמישה על כרחך שהלולים היו גבוהים מהמומצא והוא מחזק זאת בהוכחה מנושאי המזבח, שבלאו הכי יש הכרח שגובה הלולים היה יותר מהרגיל, שאם נשאוהו על צידו, הרי גובהו 5 אמות שהם 30 טפחים, 2/3 מתחת הכתף, ע"כ שעד הכתף היו בני קהת נושאי המזבח בגובה 20 טפחים, דהיינו מעל הממוצע, מעל האדם הבינוני, ממילא גם בני קהת נושאי הארון היו לכל הפחות בגובה ח"י טפחים, וז"ל: "וא"ת שהיו נושאים אותו לרוחבו שהוא חמש אמות שהם שלשים טפחים ונמצאו למטה מן הכתף עשרים טפחי' הרי על כרחך אתה צריך ליותר משלש אמות ששלש אמות אינם אלא י"ח טפחים אלא שאתה מצייר בגובהן יותר משלש אמות כדי שיגיע אויר שלמטה מן הארון למעלה מעשרה". אך משמע מהמאירי שאין זה אומר שזה גובה האדם הבינוני, אלא אדרבה, הוא כותב שיתכן לומר שגופו של אדם שלוש אמות זה שלוש אמות של חמישה טפחים, דהיינו עד הכתף יש 15 אמות. וזה האדם הבינוני (למשל לגבי שבו איש תחתיו ומים שכל גופו עולה בהם) אך בני קהת "שנבחרו לכך" היו מעט גבוהים מן הממוצע ובאמת מכתפם ומטה היו 18 טפחים בינוניים, וכך למד ר' אלעזר את דינו.

מה היה גובה נושאי המזבח וכיצד נשאו אותו, אם למדים מנושאי הארון?

לפני שנמשיך להתמקד במשמעות דעת המאירי, נקדיש מעט לעיסוק בפשט הסוגייה בשבת צב. בהמשך להכרח שהביא את המאירי, בין השאר, למסקנתו, שאם נדון את האמות של גופו, עד הכתף, באמה של חמישה, מוכרחים לומר שגובה הלווים היה יותר גבוה. המאירי נדרש כאמור לשאלה, לפי המהלך השני של הגמ' שלמדים מהארון, מה היה גובה נושאי המזבח, שקומתו עשר אמות? והוא עונה שנשאוהו על צידו, אולם נשיאה באופן כזה, לכאורה, לא מתאימה לבדים, למוטות, שהיו בצלעות המזבח, והתאימו לנשיאתו כשהוא זקוף, כי כאשר הוא מושכב על צידו ניתן לשאת רק במוט שכעת בצד העליון, וא"כ לשם מה נעשה המוט השני? הוא גם מפריע להילוך, וגם לכאורה, קשה לשאת מזבח גדול בעזרת מוט אחד בלבד באמצעו מבלי שיופר שיווי המשקל! גם רש"י מציין בפירושו בתחילת המהלך השני, שאם אין לנו את הנתון שגובה כל הלווים הוא עשר אמות, כבר אי אפשר ללמוד מנושאי המזבח את דינו של ר' אלעזר, שכן לכל הפחות, (אם גובהו עשר אמות) נושאי היו צריכים להיות בגובה 7 אמות, כדי שיהיה מעל הקרקע, אך בוודאי שאת דינו של ר' אלעזר כבר אי אפשר ללמוד מהם. אח"כ מכיון שהסוגייה לא עוסקת בכך גם רש"י לא נדרש לבאר כיצד בכל זאת נשאו את המזבח אם גובה הלווים אינו אלא שלוש אמות כפי שהוא כותב במפורש.

כמו כן, אם נכונה ההערה שהראיה הזו של המאירי לכך שע"כ הלווים היו יותר גבוהים מהאדם הבינוני קשה, האם ישנה ראייה אחרת שניתן להביא לכך?

לכן בס"ד יש לומר כך: רש"י לעיל בסוגייה מפנה לגמ' בזבחים נט: עיינתי שם וזה מה שהעלתי: גובה מזבח הנחשת לפי פשט הפסוקים (שמות כו) הוא רק שלוש אמות. ונחלקו בזה התנאים. לדעת ר' יהודה כך באמת היה גובהו, לדעת ר' יוסי גובהו היה 10 אמות וכמהלך הראשון בסוגייתנו. כשהנפק"מ היא גם מה היה גובה קלעי החצר: 5 אמות או 15 אמות כפי שגם רש"י מביא כאן. כמו כן, כמתבאר שם בגמ' בזבחים יש מח' נוספת בין ר' יוסי לר' יהודה, לפי ר' יוסי גובהו 10 אך רוחבו 5 ואילו לר' יהודה רוחבו הוא 10! (ו-5 זה רק מאמצעו) אך גובהו 3!

כעת לענ"ד ניתן לפרש כך את הסוגייה בשבת צב. ובכך ליישב גם את התמיהה איך נשאו את המזבח ומנין ההוכחה שהלוויים היו גבוהים מעט מהאדם הבינוני.

שכאשר חזרה הגמ' ולמדה מהארון, חזרה בה גם מההבנה של גובה המזבח, המהלך הראשון היה בנוי על דעת ר' יוסי, אולם אין כל סיבה במהלך השני, להמשיך להחזיק בכך שהמזבח גובהו עשר, זה הלוא היה רק אם גובה הלווים עשר אמות. ולכן לא מן הנמנע לומר שבמהלך השני, הגמ' לא סוברת כר' יוסי, אלא כר' יהודה, זה לא רק יתכן זה מאד מסתבר, שהרי כל ההבדל בין 2 המהלכים הוא האם הלווים היו גבוהים מאד, ולמהלך השני לא למדים ממש רבינו לשאר הלווים, ואדרבה, להכריח שגובהם עדיין 7 אמות, זה משאיר את עיקר התמיהה, וא"כ עדיין הלווים גבוהים בצורה לא טבעית והלוא עיקר התירוץ הזה בנוי "שמשה שאני" כי היה נביא ולכן דווקא הוא היה "בעל קומה".

א"כ גובה המזבח עד גגו, הוא 3 אמות, אולם עם הקרנות, כאשר כל קרן גובהה אמה כמבואר ברש"י בזבחים ס: ד"ה "משפת סובב ולמעלה" גובהו 4 אמות. כשם שלדעת ר' יוסי גובהו עד

גגו הוא תשע אמות (שש אמות עד הסובב ו"שלוש אמות קומתו" מהסובב לגגו) ועשר אמות זה כולל הקרן כך לדעת ר' יהודה "שלוש אמות קומתו" זה עד גגו, ללא הקרן. ומבואר במהלך הראשון בסוגייה שקביעת מיקום הבדים בשליש המזבח (למ"ד שגובהו עשר) לוקחת בחשבון גם את גובה הקרנות. א"כ גובהו הוא 4 אמות של שש (לקמן נזכיר שכך מוכח בסוגייה בזבחים נט: שהאמות של מזבח הנחושת גם לדעת ר' יהודה הן כאמה של בנין שהיא בת שישה). סה"כ 24 טפחים. נמצא שמשליש ומטה יש 16 טפחים ושם קבעו את מקום הבדים. ומכיון שאת כל זה אומר המאירי למי שדן את האמה באמה בת חמישה, נמצא שגובה האדם הבינוני עד הכתף הוא רק 15 טפחים, ממילא בכדי שתתאפשר נשיאת המזבח טפח או שניים מעל גבי הקרקע בהכרח שגובה כתף בני קהת היה 17-18 טפחים. ממילא מוכח שהלוויים היו גבוהים מעט מהאדם הבינוני, לכן יכולה הגמ' להניח שנושאי הארון ג"כ היו 17-18 טפחים ואז הארון ירד למטה מהכתף 6.66 טפחים. והיה מעל י' טפחים ומכאן למד ר' אלעזר את דינו. ובכך להסביר את מה שעומד מאחורי הוכחת הגמ', יש לציין שבגמ' בשבת צב. לא מוזכר לא י"ח טפחים ולא שגופו של אדם ג"א אמות בהקשר גובה הכתף. אמנם רש"י ותוס' הזכירו זאת. לעיל הבאנו את שיטת התוס', שיטת רש"י נבאר בצורה נפרדת.

שיטת רש"י בגובה האדם הבינוני

אמנם מכלול שיטתו קשור לסוגיות נוספות שיובאו בהמשך. אך כיון שזה שייך כאן לסוגייה אציין בקצרה. מי שיקרא את ההמשך יבין זאת יותר. הזכרנו את מח' הראשונים בענין גובה האדם. לקמן נצטט את הרמב"ם בפירוש המשניות שגם סובר שגובה האדם כולל ראשו הוא ג"א של שש. עיון בסוגייה הנ"ל בזבחים ס. ובפירוש רש"י שם מראה שכך גם דעת רש"י. במהלך הסוגייה שואלת הגמ': "ולרבי יהודה הא קא מיתחזי כהן! נהי דכהן מיתחזי, עבודה דבידו לא מיתחזי". ופירש שם רש"י "ולרבי יהודה - נהי נמי דדברים ככתבן הא קא מיתחזי כהן דהא גובהו שלש וקלעים אינן אלא חמש והוא עצמו ג' אמות נמצא ראשו למעלה מן הקלעים".

נקדים: אמת בנין לכ"ע אמה בת שישה. חצר המשכן וגובה קלעי החצר ודאי באמת בנין. חישוב הגמ' (כפי שפירש רש"י) בין גובה המזבח וגובה הכהן לבין גובה הקלעים מלמד שאף האמות של מזבח הנחושת הם באמה בת שישה, ככל הנראה כי יש בו אדמה ולכן חשיב כבנין בקרקע ואינו כלי וגם לדעת ר' יהודה שאמת כלים באמה בת חמישה, מזבח הנחושת היה באמה בת שישה. עוד יש להקדים מה שכתב השש"ת (סימן ד, אות ה) שנחלקו המכילתא ותרגום יונתן על ביאור הפסוק "וכאמתיים על פני הארץ" האם מדובר בשתי אמות של שש ורום הצטברות השלו הגיע כנגד לבו של אדם, או מדובר בשתי אמות של חמישה ורום השלו הגיע לגובה טיבורו של אדם. כלומר עד טיבורו יש 10 טפחים, עד הלב 12 טפחים. רש"י כתב שכהן העומד על גג המזבח, שגובהו 3 אמות, והקלעים גובהם חמש, ראשו למעלה מהקלעים, ובגמ' כתוב שהעבודה שבידו לא נראית. כלומר שהקלעים הגיעו קרוב לכתפו ולא קרוב למותניו. אם רש"י היה סובר שעד הכתף גובה האדם ג"א של שש, נמצא שמטיבורו היה נראה כולל עבודה שבידו, שהיא בראש המזבח או עולת העוף או ניוסוך היין. אולם רק אם גובהו ג"א של שש כולל ראשו, מובן שעד לבו היה מכוסה, כולל עבודה שבידו, כשאינו מגביה מעל

כתפו. ורק ראשו למעלה מהקלעים. אם עד הכתף יש ג"א של שש, נמצא שכמעט חצי גופו נראה, לא שייך על זה לומר שדווקא ראשו למעלה מן הקלעים. א"כ ודאי כוונת רש"י שגובה הכהן, ג"א כולל ראשו. וזה ודאי האדם הבינוני. שהרי רש"י כתב בסתמא שכהן גובהו ג"א זה ודאי מבוסס על כך שזהו גובה האדם. ולא דווקא מלשון הגמ' גופו ג"א, אלא מחשבון הסוגייה בעירובין מח. יוצא שגובה האדם כולל ראשו ג"א של שש. כפי שיבואר בס"ד בהמשך.

א"כ לאור זה רש"י לא יכול לפרש כתוס' שגובה האדם הבינוני כולל הראש זה יותר מג"א שהרי פירש בזבחים שכולל הראש הוא ג"א של שש. ולאור זה כך יש להבין את לשון רש"י בשבת צב. ז"ל: "אשתכח דלמעלה מעשרה קאי - טובא, אפילו אין גובהו של לויים אלא שלש אמות כמונו - הרי שמונה עשרה טפחים, וארון אינו תלוי למטה מכתפותיהן אלא ששה טפחים ושני שלישי טפח, אישתכח דגובה עשרה ויותר". יש שהבינו שהוא כתוס', אולם לאור הנ"ל יש להבין כך את פירושו, הרי סוגייה זו עוסקת בגובה הלווים עד הכתף, לומדים ממשא בני קהת עליהם נאמר "בכתף ישאו". א"כ כאשר רש"י כתב "אפילו אין גובהו של לויים אלא שלש אמות" כוונתו עד הכתף, ואין כוונתו כי כך גובה האדם הבינוני, אלא לענ"ד, הוא מבוסס על החשבון שעשינו לעיל מבני קהת נושאי המזבח, שעל כרחך היו גבוהים יותר מהממוצע, אלא שההבדל בין מהלך זה בגמ' למהלך הקודם, שבעוד שבמהלך הקודם דובר על גובה לווים חריג, לא טבעי, לא מצוי בקרב בני אדם כמונו, מסביר רש"י, שלפי מהלך זה אפ' גובהו עד הכתף אינו אלא שלוש אמות, ולא שבע או עשר כפי שכתב לעיל, אלא רק שלוש אמות, קצת מעל הממוצע (שהוא 15 טפחים עד הכתף) זה עדיין נורמלי, כמונו, כי יש בני אדם גבוהים מהממוצע, אם כוונת רש"י היתה לומר שזה גובה האדם הבינוני, ג"א של שש עד כתף, לשם מה אומר "כמונו" היה צריך לומר "כאדם הבינוני" המילה כמונו באה להסביר שלמרות שזה קצת גבוה, זה עדיין בתוך הטווח הנורמלי, כמונו. כבני אדם נורמליים שיש בהם ממוצע, נמוכים ממנו וגבוהים ממנו. וכמובן, א"א לפרש שכוונתו שעד הכתף יש לכל אדם ג"א של שש שהרי מפירושו בזבחים יוצא שכולל הראש יש ג"א של שש לאדם הבינוני (וא"כ עד הכתף 15 טפחים). ואין סברא לומר שרש"י היה חי בסביבה של אנשים גבוהים מהממוצע, שגובהם היה ג"א עד הכתף. ובודאי דחוק לומר שסבר שהאדם הבינוני כ"כ גבוה. אמנם תאורטית, יכול היה רש"י לפרש שהם היו בגובה של 17 טפחים שלזה יש הכרח מנושאי המזבח, ועדיין ראייה לר' אלעזר, אולם מובן שרש"י נקט כבר שלוש אמות, ולא 17 טפחים, כי כל הסוגייה מדברת באמות וזה גם הגיוני שנושאי המזבח היו 18 טפחים כדי שהמזבח יהיה 2 טפחים מע"ג הקרקע ולא רק 1. כפי שרש"י נקט בסתמא בלשונו לעיל שיהיה המזבח 2-3 טפחים מן הארץ. כלומר ההוכחה של ר' אלעזר לא באה לעשות אוקימתא בנושאי כלי המשכן אלא מאופן נשיאתם בלאו הכי כפי ההגיון ממילא ניתן ללמוד שמשאם היחה מעל י' לכן ברור שרש"י יפרש שגובה כתף הלווים היה שלוש אמות כי פחות מכן בטפח זה בבחינת "אין עניות במקום עשירות" זה לא מאפשר ללכת להדיא. לכן מובן שכבר נקט שלוש אמות שהם 18 טפחים גם אם היה ניתן בדוחק שגובהו יהיה גם 17 טפחים, אך הנתון הזה שלוש אמות לא לקוח מכך שקיימא לן שגובה קומתו של אדם בינוני שלוש אמות, כי שם זה כולל הראש וכאן זה לא. אלא שגובה הלווים עד הכתף תואם לגובה שאר בני האדם כולל הראש, הלווים היו בבחינת "משכמו ומעלה גבוה מכל העם". אז יש איזהו קשר בין המושגים, אבל גובה הלווים שלוש אמות של שש פה הוא עד הכתף וגובה האדם הבינוני שלוש אמות של שש זה כולל ראשו. ואת זה רש"י בזבחים ידע לא ישירות מדברי ר"מ

גופו של אדם שלוש אמות אלא מחשבון סך הסוגייה בעירובין מח. כפי שיבואר לקמן באריכות. ולכן כאשר מדובר על גובה עד הכתף שבלאו הכי מוכרח להיות 17 טפחים, לא קשה מדוע נקט כבר מספר שלם ועגול של שלוש אמות.

המאירי – המונח "גופו של אדם שלוש אמות" עד הכתף ובאמה של חמישה

נחזור למאירי, המאירי בדבריו שם (בית הבחירה שבת צב. ד"ה "המזבח גובהו עשר אמות") כותב על המושג גופו של אדם שלוש אמות, שודאי שהמונח "גופו" זה עד הכתף וז"ל: "ומ"מ בגמ' חזרו ולמדוה ממקום אחר מפני שאיפשר שהלויים לא כגובהו של משה היו ושמה לא היה מכתפם ולמטה אלא שלש אמות כאשר בני אדם" אלא שלגבי הגדרת ה"אמה" עליה מדובר, מעלה המאירי 2 אפשרויות, או שהיא אמה בת שישה כתוס' או שהיא אמה בת חמישה וז"ל: "ומ"מ אתה צריך לשאול ואם תדון באמת בת חמשה אף הארון למטה מעשרה הוא אלא על כרחך גבוהים היו יותר משלש אמות" גם לגבי דברי הגמ' שם לעיל שגובהם של לווים היה עשר אמות, מביא המאירי שתי אפשרויות או באמה בת שישה או באמה בת חמישה. אנו נתמקד במאמר באפשרות של "אמה בת חמישה" אותה כותב המאירי, שממנה כמובן ניתן ללמוד משמעויות רבות. וע"פ דבריו היא אפשרות שוות משקל לאפשרות שהאמה היא "בת שישה" ואדרבה השש"ת כותב שהוא נוטה לאפשרות שהיא "בת חמישה".

דברי המאירי מלמדים אותנו שני דברים מאד חשובים

האחד, שהמאירי הבין שהגדרת אמה זו, אינה כפופה להלמ"מ או לכללים בעירובין ג: ולכן העלה שתי אפשרויות לאמה או 6 או 5 (אם היה מבין שזה תלוי במח' אביי ורבא בעירובין ג: היה אומר למ"ד או לאב"י, האמה בת חמש) לשונו "ואם תדון באמה בת חמשה" מלמדת שאלו שתי אפשרויות שאת עצם ההגדרה אי אפשר להכריח מחמת איזה שהוא כלל, ולאור דברינו לעיל ניתן להבין זאת, כי מדובר בנתון מציאותי, כפי שכותב הסטייפלר, לשון ייחודית זו "ואם תדון" גם מלמדת שלא מצטט כאן מי מהראשונים אלא אפשרות קיימת שמותר לכל אחד להעלות, כי היא לגיטימית. ולענ"ד זו גם ההבנה ברמב"ם שדבר ששיעורו מגיע מנתון מציאותי ולא מקביעה של תורה או חכמים שזה שורש שיעור האורך שלו מעיקרא לא כלול "בכל מקום" שהרמב"ם הזכיר בכלל שלו.

השני, למאירי היה ברור שנתון זה של ג"א זה עד הכתף ולא מהסוגייה בשבת (שהרי לשיטתו, הלוויים אכן היו גבוהים מהממוצע ועד לכתף היו אצלם יותר משלוש אמות) נמצא שקביעת חז"ל שנאמרה לגבי רוב בני האדם, שיש ג' אמות, ולמאירי מדובר עד הכתף, נתון זה למד המאירי ממקורות אחרים מחוץ לסוגייה. עלינו לנסות להבין מהיכן זה היה ברור למאירי.

מהיכן יכול היה המאירי ללמוד שג' אמות נמדדות עד הכתף ולא עד הקדקד

לענ"ד משלוש מקורות מחוץ לסוגייה בשבת צב.:

1. דברי ר"מ בעירובין מח. "והני ארבע אמות היכא כתיבא? - כדתניא: שבו איש תחתיו - תחתיו. [וכמה תחתיו] - גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר. רבי

יהודה אומר: גופו שלש אמות, ואמה כדי שיטול חפץ מתחת מרגלותיו, ומניח תחת מראשותיו. מאי ביניהו? - איכא ביניהו ארבע אמות מצומצמות"

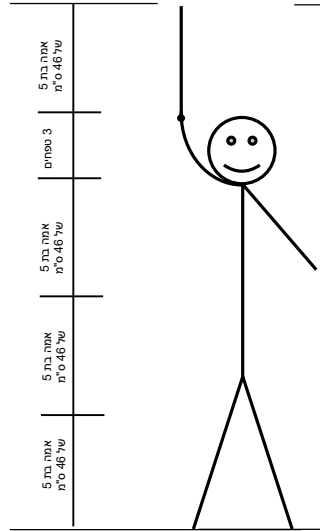
שם ברור למעיין בהמשך הסוגייה שהאמה עליה דיבר ר"מ היא אמה דידיה, אמת הזרוע, ממילא מכיון שבטבע הבריאה שלוש אמות כאלו מגיעות רק עד הכתף, **ברור א"כ שנתון זה נאמר עד הכתף!** (כפי שייכתב בס"ד בהמשך, אורך אמת הזרוע (באדם הבינוני והנורמלי שאינו ננס באיבריו) הוא כמובן פורפורציונלי לגובה האדם, ואם עד הכתף יש ג"א של 5 אורכה 5 טפחים ואם יש ג"א של 6 אורכה 6 טפחים)

2. מסוגיית מקווה בעצמו. מהסברא הפשוטה שאם מטרת הטבילה היא מים שכל גופו עולה בהם. שראשו בעומדו זקוף יכוסה, ברור ופשוט שגובה המים מראש צריך להיות **נמוך** מראשו כדי שלאחר שנפח גופו יכנס למים, המים יעלו ויכסו את ראשו, כך שפשוט שברירת המחדל **היא שגופו ג"א עד הכתף!** (ע"פ ההבנה (של תוס') שהמים יכסו את ראשו אחרי הטבילה, אין אופציה אחרת להגדרת אמת המקווה מלבד אמה "בת חמישה" אמנם הריב"ש ביאר אחרת).

3. המאירי הבין שגופו ג"א יכול להיות או באמה של 6 או באמה של 5. המשמעות היא שהבין שאת גובה האדם הבינוני מזמן משה רבינו ניתן להכיל בשתי אפשרויות או 15 טפחים עד כתף, סה"כ 18 טפחים, או 18 טפחים עד כתף, סה"כ כ-21 טפחים. דבר זה מוכיח מעוד כיוון מדוע הבין שנתון זה הוא עד הכתף. כי אם מדובר כולל הראש יצא שלאפשרות שהאמה היא של 5 גובהו הכולל עם ראשו הוא 15 טפחים, גובה ננסי למדי, שלא עלה על דעת המאירי ולכן הבין שהדיון הוא עד הכתף. אלא שלפי"ז יצא שיתכן, אם האמה היא של 6, שהאדם הבינוני היה יחסית גבוה יותר מ-190 ס"מ. לכן נ"ל שנוטים דבריו לאפשרות שמדובר בג"א של חמש ורק הלווים היו גבוהים מהרגיל. הסטייפלר כתב בשש"ת סימן ד אות א ד"ה "והנה האריך לבאר" שמכך שסיים באפשרות זו שהאמה היא "בת חמישה", סימן שלכך נוטה דעתו.

לפי המאירי גובה האדם כולל ראשו הוא ג"א של שש כרמב"ן

לסיכום הדברים, יש להתבונן בשיטת המאירי באפשרות השניה שהאמה היא "בת חמישה". לפי"ז למעשה בהגדרת המונח "גופו" שזה עד הכתף הוא סובר כתוס', ואילו בגובה האדם הוא סובר כרמב"ן, שהרי כותב שעד הכתף יש שלוש אמות של חמישה, וכבר אמרנו לעיל, שמכיון שגובה הראש הוא עוד 3 טפחים, ממילא מ"ד שעד הכתף יש ג"א של חמישה ממילא סובר שכולל הראש יש ג"א של שישה, דהיינו: 18 טפחים. מאידך, ישנה הגדרה בה הוא חולק על שניהם: והיא שהגדרת האמה בדברי ר"מ בעירובין היא האמה בת חמישה.

שרטוט הממחיש את שיטת המאירי
שעד הכתף יש שלוש אמות של
חמישה ומעל הראש עוד אמה כזאת
(אמת זרוע) ובתווך יש את גובה
ראשו (3 טפחים).

מאירי: הגדרת האמה לגבי טבילת גופו של אדם היא אמה בת חמישה

ממילא זו גם ההגדרה לגבי מים שכל גופו עולה בהם, שהרי כבר אמרנו שהראשונים הבינו שהמונח "גופו של אדם" במקווה נלמד ונלקח מעירובין מח. א"כ איך תעלה לו טבילה הרי צריך לכאורה מים בגובה האדם וגובה האדם גם למאירי הוא ג"א של שש. אלא שהתשובה לכך היא פשוטה, בתוצאה של הטבילה, כלומר לאחר שנפח גוף האדם נכנס למים, צריך שרום המים יגיע לג"א של שש כגובהו הכולל של האדם, נחדד זאת יותר ונאמר, **בור הטבילה** חייב להיות ברום זה, גם כדי שראשו יכוסה במים ממעל וכמובן גם כדי שלא יחסר שיעור המים מחמת שהאדם נכנס ודחק במים לצאת מחמת נפח גופו, אולם כמות המים ההתחלתית, הנדרשת, לטבילה, דיה להיות נמוכה יותר מגובה האדם, ודיה להיות ברום ג"א של חמש, דהיינו מקביל לעד כתפו של האדם. ונמצא שאכן גם למאירי, דרישת התורה שיגיע רום המים לכך שכל גופו, בקומה זקופה, יעלה בהם, אולם כמות המים הנדרשת לשם כך, מעיקרא, לפני הטבילה, דיה להיות ברום שלוש אמות של חמישה. להבהרת הענין עשינו ניסוי שממחיש זאת.

בתמונה, מיכל מזכוכית בגודל מדויק של אמה על אמה (באמה של 45.6 לפי הדרהם המדויק) מלא במים עד רום ג"א כאלו דהיינו גובה 137 ס"מ.

תמונה הממחישה את דעת המאירי שלאחר שאדם בגובה בינוני נכנס למים במידות הנ"ל, מפלס המים שעולה מחמת נפח גופו, עולה בדיוק בכדי לכסות את ראשו בעודו זקוף כך שתוכל לעלות לו טבילה. (כמבואר בהמשך אסור להסתמך על זה למעשה כי זה נגד פסק השו"ע תמונה זו מטרתה רק להבהרת הסוגייה)

שיטת המאירי צריכה ביאור מכמה היבטים

על הגדרת האמה הזו שנאמרה לגבי "גופו של אדם" כאמה בת חמישה שנאמרה ע"י המאירי, צריך להבין כמה דברים: א. אם יש כלל (כפי שצוין בתחילת המאמר מהרמב"ם והגמ') שכל אמה היא אמה בת שישה, כיצד מעלה על דעתו המאירי שלגבי גופו של אדם ג"א מדובר באמה בת חמישה? ב. גם אם נניח שמשום מה אמה זו לא כפופה לכללים, מ"מ בסתמא סתם אמה היא לכאורה אמה בת שישה ולשון זאת "אמה על אמה ברום ג"א" כתובה על מקווה כבר בתוספתא כלים, היתכן שפשט המונח אמה מתבאר כאמה בת חמישה, עד כדי כך הפוך מהכלל? ג. גם

אם כן, איך תתבאר הגמ' בפסחים קט. שעל פי החשבון שם בראשונים האמה מחולקת לשישה וא"כ לכאורה היא האמה הבינונית בת שישה? ד. איך מתבארת הסוגייה בעירובין מח. הרי מדובר שם בסופו של דבר על 4 אמות של שבת שהן בנות שישה! נשתדל ליישב שאלה שאלה בפסקאות הבאות.

הסטייפּלר: הכלל נאמר רק על שיעורים שבשורשם הם שיעורי אורך

שאלנו אם הרמב"ם כותב בהל' תפילין (פ"ט, ה"ט) "רוחב הגודל האמור בכל השיעורין האלו ובשאר שיעורי תורה כולה הוא אצבע הבינוני, וכבר דקדקנו בשיעורו ומצאנוהו רחב שבע שעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק והן כאורך שתי שעורות בריוח, וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו, וכל אמה ששה טפחים" איך יכול המאירי, שבוודאי הכיר היטב את הרמב"ם, להעלות על דעתו פירוש כזה שהאמות בהם נקטו חז"ל לענין גופו של אדם, אינם האמות של שישה? ניתן לענות על כך על פי יסוד חשוב שכתב הסטייפּלר זצ"ל ז"ל: "דכאן לא שייך להוסיף עודף של שוחקות כיון שכאן לא אמור האמה בתורת שיעור עצמי אלא בתורת מציאות שזהו מציאות של כל גופו עולה בהן, ומכיון שמוכח מעירובין שהאדם הוא ג' אמות עוצבות ממילא גם המקווה וכל הנלמד משיעור מקווה כגון רביעית וכיו"ב כולן הן במצומצמות ואין שם דין שוחקות כלל". עכ"ל. (שיעורין של תורה, סימן ג, יג, ד"ה "ונראה") אמנם שם הוא מבאר רק מדוע לא בעינין במקווה שהאמות יהיו שוחקות בהתאם לכלל שכתוב ברמב"ם בהל' שבת (פ"ז, ה"ו) "האצבע שמשערין בה בכל מקום היא רוחב הגודל של יד, והטפח ארבע אצבעות וכל אמה האמורה בכל מקום בין בשבת בין בסוכה וכלאים היא אמה בת ששה טפחים, ופעמים משערין באמה בת ששה טפחים דחוקות זו לזו, ופעמים משערין באמה בת ששה שוחקות ורווחות וזה להחמיר, כיצד משך מבוי בארבע אמות שוחקות וגבהו עשרים אמה עציבות, רוחב הפרצה עשר אמות עציבות וכיוצא בהן לענין סוכה וכלאים" אך היסוד שבדבריו, לענ"ד, עומד בעינו גם לגבי הגדרת האמה כבת שישה. מכיון שדרישת התורה לכמות מי המקווה היא "מים שכל גופו בהם" ובהלמ"מ נאמר שזה 40 סאה, שיעור נפח, וחכמים שיערו זאת, בהתאם להלכה למשה מסיני שהשיעור הוא על פי גובה האדם, וזה ודאי מהתורה, שהשיעור על פי גובה גופו של אדם, דהיינו כשהאדם עומד בקומה זקופה, זה הרי מה שמונח בדברי חז"ל "רום שלוש אמות" וזה מהתורה, אולם בכל זאת תיאור גובה האדם כשלוש אמות, הוא לא עצמיות ושורש השיעור, הוא רק מגדיר כמה גובה גופו של האדם, ואת גובה גופו ניתן לאמוד בשתי דרכים או כולל הראש והאמה בת שישה או עד הכתף ובאמה בת חמישה, חכמים בחרו לשער אותו באמה, אך היא איננה בהכרח האמה ההלכתית, הבינונית בת שישה, הכפופה לכללי שיעורי האורך, אלא יתכן והיא האמה הסתמית, אמת הזרוע, שבהמשך יתברר שהיא אכן "סתם אמה" הן בלשון התנ"ך הן בלשון חז"ל והן בלשון בני אדם. ויתכן שהיא מתאימה באורכה לאמה בת חמישה. אדרבה, מטרת הטבילה שלאחר שיכנס האדם כל גובהו יכוסה במים, ודווקא לשם כך דרוש מראש מפלס נמוך יותר מגובה האדם, כך שהסברא נותנת שאמות אלו של כמות המים הם דווקא בנות חמש, כדי שכל גופו בסוף יעלה בהן. כי האמות הללו באות רק לתאר את כמות המים הנדרשת בהתאם לגובה גופו של האדם, דהיינו גם אם

האמה מוגדרת כבת חמישה, ו"גופו" עד הכתף מתקיימת דרישת התורה כהלכתה, בהנחה שכוונת התורה שבסוף הטבילה מפלס המים יעלה לרום ראשו, וכל גופו יכוסה במים (אמנם הריב"ש לאור הראב"ד, ביאר אחרת את כוונת התורה כפי שיוזכר לקמן אבל לולי דבריו, לכאורה זו ההבנה היותר פשוטה בענין וכפי שהתבאר כך בדברי התוס' וכן נראה פשוט דברי הרמב"ם בפ"ד ה"א מהל' מקוואות).

ברור שהמאירי סבר כך שאמות אלו לא כפופות לכלל, אחרת, לא היה מעלה בחידושו אפשרות כזו שהאמות שהשתמשו חז"ל לגבי גובה גופו של אדם שלוש אמות או של הלואים הגבוהים (לפי המהלך הראשון של הגמ') עשר אמות נמדדות באמות של חמישה טפחים. וא"כ היסוד של הסטייפלר מבאר לעומק את עומק הגיון סברתו של המאירי. וכפי שכבר הזכרנו, קביעת אמה זו שמתארת את גופו של אדם כאמה בת חמישה מגדירה כך לא רק את הסוגייה העירובין מח. אלא גם את אמת מקווה שלקחה את ההגדרה ממנה. אולם תכף נראה שלא רק המאירי הגדיר את אמת המקווה כאמה בת חמישה זה הרבה יותר קדום.

הראב"ן: לפי הירושלמי התוספתא הגדירה את אמת מקווה – אמה בת חמישה

כידוע, ובזה פתחנו את המאמר, רב חסדא בתלמוד הבבלי (פסחים קט). שיער את הרביעית של תורה "אצבעים על אצבעים, ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע". אולם בירושלמי (פסחים פ"י, ה"א) שיעור האצבעות שונה מאד: "כמה הוא שיעורו של כוס רבי יוסה בשם רבי יודה בר פזי רבי יוסי בי רבי בון בשם שמואל אצבעיים על אצבעיים על רום אצבע ומחצה ושליש אצבע". הראשונים כמוכן עמדו על כך, וגם לתוס' וגם לראב"ן במקום (פסחים קט). היה ברור שאין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי, רק שכל אחד נקט ביחסי מידות שונים. לפי התוס' הבבלי מיירי באצבעות "מדבריות" (לפני שהגדילו את המידות) ובכוס מרובע, ואילו הירושלמי מיירי באצבעות ציפוריות ובכוס עגולה וכך שיעוריהם כמעט שווים. והירושלמי לא דק לחומר. ולפי הראב"ן ז"ל: "ורואה אני כי הירושלמי חשבונו באמה של ה' טפחים ומחשב אצבעים לפי אמה של ה' טפחים שכל אצבע חסר שתות מאצבע של אמה של ו' טפחים, לפיכך הוסיף תלמוד שלנו ששה שתותין על חשבונו כדי ליתן לכל אצבע שתות שיהו האצבעים לפי חשבון ו' טפחים באמה...". לפני שנסיק מסקנות מבאר הראב"ן. מכיון שלשונו קצרה, אבהיר מה העקרונות שברורים מדבריו: הנחתו היא כשל התוס' שאין מחלוקת עקרונית בין התלמודים, הוא כותב במפורש שלפי הירושלמי האמה היא בת חמישה, ברור א"כ, שאם הם לא חולקים, זה אומר שכל אצבע לפי הבבלי צרה בכשישית מהאצבע של הירושלמי, וזה אומר שהבבלי חילק את אותה אמה (הקטנה בשישית מהאמה הבינונית, ממילא גם הטפח שלה קטן באותה יחסיות, במידה והאמה בת חמישה מחולקת לשש וכן אצבע הגודל צרה בשישית מהאצבע הבינונית) לטפחים ואצבעות צרים. ואילו הירושלמי השאיר את החלוקה של האמה הזו ל-20 אצבעות בינוניות ולכן שיעורו "באצבעות" קטן לכאורה מהבבלי, אך באמת לא, כי כל אצבע של הירושלמי גדולה בשישית מהאצבע של הבבלי. (בספר "מידות ומשקלות של תורה" פרק צ"א ביאר את חשבון הראב"ן בלשונו, ע"ש, בהמשך המאמר נבאר היטב את דברי הראב"ן, וישר כוחו של המחבר שהביא

את דברי הראב"ן וביאורו לתועלת הרבים) כלומר: לפי הראב"ן הירושלמי נקט שהאמה שנאמרה בתורת כהנים (הברייתא המובאת בפסחים) וכן התוספתא (כלים) לגבי מקווה, מדובר באמה של חמישה. אך האצבעות בהם נקט הירושלמי הן אצבעות בינוניות, אולם כדי שלא תהא סתירה בין הבבלי לירושלמי, משמע מהמשך דבריו שהבבלי נקט באצבעות צרות. אולם לפני העיון בפירושו לבבלי, די בדבריו המפורשים לגבי הירושלמי. משום שהוא כותב מפורשות "ורואה אני כי הירושלמי חשבונו באמה של ה' טפחים" כלומר שאמת המקווה היא אמה בת חמישה ולכאורה קשה, שהרי שיעור מקווה באמות הובא גם בתוספתא "כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה הבאין במדה ר' מאיר אומר הרי הן ככלים וחכמים אומרים הרי הן כאוהלין ר' נחמיה אומר קופות גדולות והסאין גדולים שיש להן שוליים והן מחזיקין ארבעים לח שהם כוריים ביבש אף על פי שאין מטלטלין במשתייר בהן וכמה הן אמה על אמה על רום שלש אמות ישנן שש מאות ארבעים ושמונה טפח ראה לדבר ממדת השלחן" (תוספתא מסכת כלים (בבא מציעא) פרק ה הלכה א) ואם סתם אמה היא אמה בת שישה, אמוראי הירושלמי לא יכולים לחלוק על התנאים! אלא על כרחך, שהירושלמי, עכ"פ, הבין שאמת המקווה היא אמה בת חמישה.

התוספתא עצמה חילקה את האמה בת חמישה לשישה טפחים קטנים

יתירה מזאת, התוספתא אף מפרטת כמה טפחים מכיל מקווה של 40 סאה "שש מאות ארבעים ושמונה טפח" וא"כ חילק את האמה לשישה טפחים (שהרי רק $6*6*3=648$) אלא אם נעמיק במשמעות דברי הראב"ן ננדרש לעיון בדברי הראשונים, עד הסוף כולל איך על פיו מתבארת התוספתא, על כרחך, שלא רק שהאמה היא אמה בת חמישה באורכה, אלא מה שכתוב כאן בירושלמי, ע"פ הסבר הראב"ן הוא שאמה זו מחולקת לשישה טפחים קטנים. ונרחיב בזה בהמשך. רק נזכיר שלאור זה אף האצבעות של הגודל היו צריכות להיות צרות בהתאם, אולם כאן חידושו של הראב"ן שאע"פ שהאמה במקווה אינה האמה הבינונית ואף הטפח אינו הטפח הבינוני מ"מ הירושלמי שיער את הרביעית באצבעות בינוניות (לא צרות) אולי רצה להשוות כאן לכל שיעורי אורך של תורה, ואילו הבבלי, לפי הראב"ן נשאר נאמן לתוספתא והמשיך לשער כאן (בהשוואה לשיעורי נפח) אף את האצבעות באצבעות צרות. אולם היכן שמענו שיש מושג כזה של אצבע צרה? ושל "טפחים קטנים"? בהמשך נבסס זאת, אך קודם לכך נבאר איך ניתן להבין שאמה של חמש, שאינה האמה ההלכתית הרגילה יכולה להקרא כאן בתוספתא בסתמא בשם "אמה".

רמב"ם, רשב"א ורד"ק: סתם אמה במקרא אמת הזרוע היא אמה בת חמישה

הרשב"א: אמה בת חמישה יכולה להקרא בסתם במקרא בשם "אמה"

הרשב"א כותב שאמה בת חמישה יכולה להקרא בסתם במקרא בשם "אמה" וז"ל: "וכן יש אמות במקרא, בנות ששה, ויש בנות חמשה. כדאמרינן התם: דאמות המזבח, יש בהם אמה בת ששה, ויש בהם בת חמשה, דאמה יסוד ואמה סובב. והקרנות וגב מזבח הזהב, כל אלו

בני חמשה. והשאר הם בנות ששה ששה. ואמה בת חמשה טפחים, הוא שתי זרתות. כדכתיב "ואלה מדות המזבח באמות, אמה אמה וטפח. וחיך האמה ואמה רוחב, וגבולה אל שפתה סביב, זרת אחד. וזה גב המזבח... פירוש, ואלה מדות המזבח, אמות קטנות, שהאמה אמה וטפח מאלו. ובמה אמרו אמות קטנות אלו, בחיך המזבח וברחב, ובגבולה אל שפתה" עכ"ל. (שו"ת הרשב"א חלק ה, קמז).

הרד"ק על הנביא יחזקאל - אמה בת חמישה היא האמה הידועה

גם הרד"ק (יחזקאל פרק מ, ה) כותב: "והנה חומה מחוץ לבית סביב - שהיו מתחילים לבנות חומה סביב הר הבית כי ההר בכללו נקרא בית המקדש והיה האיש מודד את החומה כמה יעשו רחבה וקומתה וקנה המדה היה בו שש אמות באמה וטפח באמ' הידוע' שהיא של חמשה טפחים וטפח זאת האמה היתה יתירה טפח והיתה בת ששה טפחים וכן אמרינן במשנה אמר רבי יהודה אמת הבנין ששה טפחים ושל כלים חמשה ויונתן תרגם שית אמין באמתא דהיא אמה ופשיך: עפ"ז מתבאר הפסוק "וְאֵלֶּה מְדוֹת הַמִּזְבֵּחַ בְּאֲמוֹת אֲמָה אֲמָה וְטַפַּח וְחִיךְ הָאֲמָה וְאֲמָה רֹחַב וְגִבּוּלָהּ אֶל־שִׁפְתָהּ סָבִיב זֵרֶת הָאֶזוּד וְזֶה גֵב הַמִּזְבֵּחַ: (יחזקאל פרק מג, יג) פשוט שהשם שלה אמה, מגיע מאיברי האדם, מאמת הזרוע. לכן עלינו להביא ראיה שאמת הזרוע היא אכן מתאימה לאורך אמה בת חמישה. אמנם כבר הוכחנו זאת בתחילת המאמר, שכך סוברים כל שיטת הראשונים שפרשו שגופו של אדם הכוונה בגופו לכולל ראשו. אולם נביא כעת הוכחות נוספות בפרטות על היסוד הזה.

הרשב"א: שתי זרתות הם אמה בת חמישה

ממשיך הרשב"א בדבריו: "ואיזהו שיעור אמה, זה זרת האחד. כלומר: שני פני הקרן שיעור אמה. ובצד האחד, הוא זרת. אלמא: הצד הא' שהוא חצי אמה, זו זרת האחד. כלומר: חצי אמה שיעורו זרת. מכאן יש לנו, דאמה חמשה טפחים, היא ב' זרתות. אבל סתם שאר אמות, הם בנות ששה. והוי בב' זרתות וטפח. ועוד יש ראיה אחרת, דאמה היא שתי זרתות. שאמרו בעירובין..." למען דיוק הדברים, חשוב לציין את ההקשר בו מובאים שם דברי הרשב"א, הוא מנסה ליישב שם את דעת בעל העיטור שכתב שאמה לגבי חלוקת חצר במס' בבא בתרא היא אמה של שתי זרתות, ולבסוף, שם בנידון, חולק עליו, אולם במהלך ההסברה המיוחדת בה מנסה הרשב"א לבאר את בעל העיטור כותב הרשב"א ששתי זרתות הן אמה בת חמישה טפחים, וזה נכון לדעתו, ללא קשר לשיטת בעל העיטור, והיסוד הזה שריר וקיים. אלא שהרשב"א לא מקבל את דעת בעל העיטור שמגדיר את האמות ה"ל במסכת ב"ב כאמות בנות חמישה, כי הרשב"א סבור שהד"א לגבי חלוקת חצר בב"ב, ניתנו כשיעור עצמי המחוייב לכלים. אולם את עצם ההגדרה שאמה בת חמישה היא שתי זרתות כותב הרשב"א בצורה מפורשת. כמו כן ברור מכך שאת האמה הקצרה (בת 5) מודד בשתי זרתות, שכוונתו לזרת הנמדדת ביד שהיא כמובן קצרה יותר. ואין כוונתו לזרת שהיא חצי אמה בינונית של שישה טפחים. אמנם הרשב"א לא כתב שם במפורש ששתי זרתות הן אמת הזרוע, למרות שחשוב לציין, שבמציאות אכן שתי זרתות הם כיום אמת הזרוע אצל רבים מבני האדם, לפי מה

שמדדתי, אמנם ישנם גם לא מעטים ששתי זרתות שלהם יוצא פחות מאמת הזרוע שלהם, אולם לפי מה שמדדתי אצל רובם ככולם של אותם "לא מעטים" או אמת הזרוע ארוכה מהממוצע או שהזרת שלהם קצרה מהממוצע, אולם אצל אלו שהם לפי הממוצע, זרת היא חצי אמת הזרוע בדיוק. בכ"ז כיון שברשב"א זה לא מפורש את הנתון הזה נוכיח מהרמב"ם.

רמב"ם: שתי זרתות הם אמה בת חמישה

רוחב הסיט לפי הרמב"ם, היינו מתיחה בכל כוחו (כלשון הרמב"ם בהל"ש שבת, פ"ט, ה"ז) של המרחק בין האגודל לבין האצבע, והוא שני טפחים, וא"כ זרת הנמדדת ביד היא 2.5 טפחים, כך כותב שם הרב המגיד, על דבריו כותב השש"ת "שהם ברורים ומוכרחים" (שיעורין של תורה סימן ד, ב) ומוסיף שם השש"ת שהחוש מוכיח, שהפער בינה לבין הסיט הוא כחמישית, ולכן הזרת הנמדדת ביד היא 2.5 טפחים, ולא יכול להיות שהיא 3 טפחים. זו גם אחת הראיות של החזו"א בקונטרס השיעורים (או"ח, סימן לט) שזרת יכולה להתפרש זו הנמדדת ביד ולא חצי אמה של שש. והשש"ת כותב שזה מתאים לרשב"א שאמר ששתי זרתות הם אמה בת חמישה טפחים.

רמב"ם: אמת הזרוע היא אמה בת חמישה

כתב הרמב"ם בפירוש המשניות: "וכבר בארנו בשלישי דמנחות שגובה המנורה שמונה עשר טפח, **נמצא שהיא כגובה האדם בשוה**, ולפיכך צריך להתרומם מעל הארץ ואחר כך יוכל להתקין את הנרות ולהדליקן כמו שהזכיר. (פירוש המשנה לרמב"ם מסכת תמיד פרק ג) מכאן מוכיח השש"ת (שיעורין של תורה סימן ד, ו, ח) שגובה האדם לדעת הרמב"ם הוא שלוש אמות של שש, שהרי כתב הרמב"ם שגובה האדם כגובה המנורה. וגובה המנורה הוא ח"י טפחים ממילא גובה האדם כולל ראשו הוא בדיוק ג"א של ששה. (ולמרות שמדובר בפירוש המשניות שהוא תרגום מהשפה הערבית, לא מדובר כאן במילה אחת שנויה במחלוקת שהתרגום שלה "קריטי" להבנה, מדובר במשפט שלם מאד ברור, שא"א להסבירו/לתרגמו אחרת, שהמנורה בשווה לגובה האדם, ואם היא גובה 18 טפחים ברור שגם כך גובה האדם, והוא לא כותב "גופו" שאז יש מקום לומר שכוונתו אולי עד הכתף, הוא כותב גובה האדם, זה ברור שהכוונה לכל גובה האדם, אמנם אני יודע שהשש"ת במקום אחר העלה אפשרות שלרמב"ם גופו של אדם ג"א זה עד הכתף, בספר הסברתי מדוע קשה לקבל אפשרות זו מסיבות רבות) א"כ לאור שהרמב"ם סובר שגובה האדם כולל ראשו הוא י"ח טפחים, נמצא שעל כרחק ס"ל שאמת הזרוע אינה אמה בת שישה, שהרי אם נחלק את כל גובהו לשלוש, כל שלישי יהיה אורכו יותר מאמת הזרוע שאינה שלישי כי אם מגובהו עד הכתף, כמבואר לעיל, ממילא אמת הזרוע היא אמה בת חמישה. גם השש"ת (סימן ו, י) הביא ראיה ממהרי"ו שמן הארכובה (הברך) אין יותר מחמישה טפחים, ולפי מדידות שמדד אורך הזרוע לא יותר מהאורך שבין הברך לכף הרגל, נמצא שאמת הזרוע לכל היותר אמה בת חמישה טפחים, ולא שייך כלל שהיא האמה בת שישה.

רמב"ם ורשב"א: האמה במקרא בסתמא היא האמה בת חמישה

כעת נחבר את כל הקצוות: לדעת הרמב"ם אמת הזרוע היא אמה בת חמישה וכן שתי זרתות (הנמדדות ביד) הן אמה בת חמישה, נמצא שגם כאשר הרשב"א אמר ששתי זרתות הן אמה בת חמישה, זה בדיוק מתאים לאמת הזרוע, נמצא שעל אמת הזרוע ביאר הרשב"א את הפסוק ביחזקאל, שסתם אמה במקרא יכולה להקרא בסתמא אמה. וא"כ מובן מאד כינוי זה, שהוא על שם אמת הזרוע כפי שכתוב גם בתורה "ותשלח את אמתה ותקחה". ונמצא גם שכאשר הרמב"ם כותב בהל"ב בית הבחירה וז"ל: "וי' אמות של גובה המזבח מהן באמה בת ה' טפחים, ומהן באמה בת ששה טפחים ושאר כל אמות הבנין באמה בת ששה טפחים, וגובה כל המזבח נ"ח טפחים. הלכה זו וכך היתה מדתו וצורתו, עלה ה' טפחים וכנס חמשה טפחים זהו יסוד, נמצא רוחב שלשים אמה ושני טפחים על רוחב שלשים אמה ושני טפחים, עלה שלשים טפחים וכנס חמשה טפחים זהו סובב..." (הלכות בית הבחירה פרק ב הלכה ו-ז) כשכל זה מבוסס על הפסוקים ביחזקאל אותם מביאה הגמ' בעירובין ד. נמצא שאף הרמב"ם למד כמו הרשב"א והרד"ק את הפסוקים ביחזקאל ושהאמה הידועה במקרא היא האמה בת חמישה.

לאחר שביססנו את התפיסה שאמה סתם במקרא היא אמה בת חמישה אשר היא גם אמת הזרוע. (בהתבסס על המאירי שדחה את ראיית רש"י ותוס' מהגמ' בשבת צב. משם הם הוכיחו שאמת הזרוע היא האמה בת שישה) מובן איך התוספתא לגבי שיעור מקווה "אמה על אמה ברום שלוש אמות" כינתה אמה בת חמישה סתם בשם אמה. ובארנו גם מדוע אין הכרח בכל הכללים להשפיע ולשנות את הפרשנות לאמה זו מאמה בת חמישה לאמה בת שישה, כי במקרה זה כפי שביאר הסטייפלר לא חלים הכללים. אולם עלינו לחזור ולבאר ולבסס את העובדה שאף אמה זו, שאורכה רק חמישה טפחים, מחולקת בתוספתא לשישה טפחים קטנים ובסוגייה בפסחים לאצבעות צרות מהרגיל. היכן מצינו טפחים קטנים ואצבע צרה? והאם מכאן יוצא שאף האמה בת חמישה מחולקת לפי המונחים של האמה הבינונית? לכאורה לא היינו מצפים לזאת!

האמה בת חמישה חולקה ע"י חז"ל לשישה טפחים קטנים ול-24 גודלין צרים

רש"י בסוכה: באמה בת חמישה שישה טפחים קטנים

רש"י כתב "אמה בת חמשה טפחים - בינוניים, חלוק אותה לששה חלקים בטפחים קטנים, ובהן שיעור שלשה להדס וארבעה ללולב, ור' טרפון לקולא, והכי משמע מלתייה בברייתא, דקאמר ליה לתנא קמא: אותן שלשה טפחים שאנו משערין בהן, וסתם שלשה טפחים חצי אמה הן, טפחים הללו קטנים יהיו, ולא יהו אלא חצי אמה באמה בת חמשה" (רש"י סוכה לב:) מכאן אנו למדים, שבשיעורים הלכתיים חולקה האמה בת חמישה לשישה טפחים קטנים, ואף הזרת, נשאר חצי אמה דהיינו 3 טפחים, אך 3 טפחים קטנים שהם 2.5 בינוניים והם חצי אמה של חמישה. חשוב לציין שמקור זה אינו דומה למקווה, משום ששם שיעור אורך לולב והדס, זה אכן שיעור ששורשו אורך וע"פ היסוד של הסטייפלר אמור להיות כפוף לכללים, ולכן הגמ' שם ציינה במפורש שבמקום ספציפי זה, האמה איננה בת שישה אלא בת חמישה. אולם

ציון מפורש כזה לא מתבקש שיצוין באמת מקווה, כי מעיקרא תרגום גובה גופו של אדם לאמות, אינו שורש השיעור שם. אולם מה שכן ניתן ללמוד מדברי רש"י שכאשר חז"ל השתמשו באמה בת חמישה, חילקוה גם כן לשישה חלקים, טפחים קטנים, כפי שכבר ראינו לעיל בתוספתא כפי שמתבאר ע"פ הירושלמי, מתוך דברי הראב"ן. שהתוספתא חילקה את אמת המקווה בת החמישה לשישה טפחים קטנים.

המהר"ם מרוטנבורג: גודל בזכרותו

מקור נוסף בש"ס לכך שכאשר משתמשים בהלכה באמה בת חמישה, מחלקים אותה לשישה טפחים קטנים, וכל טפח לארבע גודלין צרים. יש במס' זבחים סג. "אמר רמי בר חמא: כל כבשי כבשים שלש אמות לאמה, חוץ מכבשו של מזבח, שהיה שלש אמות ומחצה ואצבע ושליש אצבע בזכרותא" וכתב המהר"ם מרוטנבורג בתשובה שמגמ' זו יש להביא ראייה שבדר"כ הגודל נמדד ברוחבו ושם זה מקרה חריג, משום שבמזבח יש אמת יסוד שהיא אכן בת חמישה ז"ל: "וששאלת על מדת הטפחים אם באמצעי' של גודל ברחבו הוא מודד או למעלה מן הפרק או למטה נ"ל דקיי"ל ארבע בגודל דהוא טפח היינו ברחבו של גודל באמצעיתו מסברא דמסתמא לא באו חכמים לסתום אלא לפרש דבראשו הוא צר מאד ושוב שופע והולך וא"א לעמוד עליו מהיכן הוא מודד אלא מרחבו ועוד יש לי להביא ראי' דאמר בזבחים פ' קדשי קדשים (ס"ג ע"א) כל כבשי כבשים שהיו במקדש היו של ג' אמות לאמה חוץ מכבשו של מזבח שהי' ג' אמות ומחצה ואצבע ושליש אצבע בזכרותו...ומדקאמר התם בזכרותו מכלל דכל היכא דמשערי' סתמא באמצעותו מן הרוחב שבו מודד ושלוש מאיר ב"ב זלה"ה" (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד, רלט) מצינו למדים מכאן יסוד גדול מאד, מעצם שימוש הגמ' בגודל בזכרותו, משמע שהיה לגמ' גם טפח קטן המורכב מארבע גודלין צרים כאלו, וממילא האמה היא אמה בת חמישה המחולקת לשישה טפחים קטנים כאלו. כפי שכבר הוכחנו מרש"י ומהראב"ן. כאן זו גמ' מפורשת (לפי גירסה זו) שתכף נראה שזו היתה גם גירסת הרמב"ם, שמילה אחת "בזכרותא" לא ללמד על עצמה יצאה אלא ללמד על מערכת שלימה של מושגים של אמה בת חמישה.

מערכת המושגים של האמה בת חמישה מקבילה למערכת של האמה בת שישה

מהמקורות הללו, תוספתא, ירושלמי, גמ' בזבחים, ראב"ן, רש"י ומהר"ם מרוטנבורג והרמב"ם מצינו למדים, שכאשר חז"ל השתמשו באמה בת חמישה למדידות הלכתיות. אם זה בשיעור אורך הלולב כנפסק בשו"ע (או"ח סימן תר"ן ס"א) או אורך הכבש של המזבח כנפסק ברמב"ם (הלכות בית הבחירה פרק ב הלכה יג) או אמת המקווה כמבואר בתוספתא (תוספתא מסכת כלים, בבא מציעא, פרק ה הלכה א) ובראב"ן (פסחים קט). הם השתמשו בה באותם מונחים של האמה ההלכתית העיקרית הלוא היא האמה הבינונית בת השישה. וחילקו אותה לטפחים קטנים ובהתאם לכך גם לגודלים צרים יותר. ולפי הראב"ן, לאור זה, האצבע בה השתמש רב חסדא בפסחים קט. היא האצבע הזאת כנגזרת מכך שהאמה בת חמישה.

גם המהר"ם (המודפס בצמוד למהרש"א) על הגמ' בסוכה לב: שלמסקנה שיעור אורך הלולב הוא שלושה טפחים של אמה בת חמישה מחולקת לשישה טפחים, כותב המהר"ם ז"ל: "שהרי כל אמה אינו פחות משישה טפחים" מכאן אנו למדים שזו היתה רגילות לחלק גם אמה בת חמישה לשישה כאשר חז"ל השתמשו בה לשיעורים הלכתיים.

למעשה, מיד נראה, שזה השימוש בשתי האמות, הוא באותם המושגים, בלשון חז"ל, זה לא חידוש. המושגים: אמה, זרת, טפח, גודל. ראשית, האמה עצמה, שתיהן הלוא נקראים בשם אמה. וכפי שביאר הרשב"א דווקא האמה בת חמישה, היא האמה בסתם בלשון המקרא, ועל שם אמת הזרוע, ואח"כ חז"ל כינו את האמה וטופח, בשם הסתמי אמה. כי נהפכה לאמת מידה. לאחר מכן הזרת. שוב מבואר בתשובת הרשב"א שהובאה לעיל, שדווקא הזרת הנמדדת ביד היא הזרת בלשון המקרא, והיא בעצם חציה של אמה בת חמישה, אלא שלאחר מכן כינו גם את חצי אמה בינונית בשם זרת, עד שרש"י בסוכה המובא לעיל, כותב שזרת היא 3 טפחים, או בינוניים או קטנים. גם טפח הוא מושג שמתחיל מאיבריו הטבעיים של האדם, אלא שלגבי האמה ההלכתית כיון שהיא ארוכה יותר מאמת הזרוע, הוצרכו חכמים לקחת דווקא את האצבע הרחבה ביותר, כי רק היא מתאימה לטפח בינוני, הלוא היא אצבע הגודל. למרות שלטפח הקטן היה ניתן אולי לקחת את האצבע האמצעית שבכף היד הקרויה באמת אצבע. א"כ למה לאמה הקטנה לקחו גם גודל ובזכרותו, שיקחו אצבע אחרת. לענ"ד מכיון שכל המערכת מקבילה, רצו להשוות גם בזה, כדי להחדיר שבטפח יש 4 גודלין, שהרי זה מה שמרכיב את הטפח הבינוני. ולכן גם בטפח קטן השתמשו בגודל, אולם בחודו הצר. ולכן כל הסבר על דברי רב חסדא שיחלק את האמה לשישה טפחים ואת הטפח לארבע גודלין, אין בכך שום הגדרה או ראייה או הכרח שמדובר דווקא באמה הבינונית, משום שכבר ראינו במקורות רבים שאף האמה בת חמישה מחולקת לאותם חלקים. ולכן אין להביא ראייה מכל הראשונים בפסחים קט. על הדף שנקטו בלשונם שבאמה יש שישה טפחים, ובטפח ארבע גודלין: הרי"ף, הר"ח, הרשב"ם והרמב"ם בפירוש המשניות (פאה, חלה, עדויות מקוואות ועוד) שמדובר באמה הבינונית. כי כפי שבארנו אין בעצם החלוקה לשש וכו' ראייה באיזו אמה מדובר שכן גם האמה הקצרה מחולקת לאותם חלקים. אא"כ יכתבו בפירוש ויוסיפו את המילה "בינונית" שזו כבר הגדרה. כפי שאכן דייק בלשונו הרמב"ם במס' כלים "מרובה הוא השעור באמה בתורה כמו שנתבאר בכלאים ובשבת וערובין וסוכה ומדות. ובינונית, היא אמה בת ששה טפחים, וכל טפח ארבע אצבעות בגודל, והיא אמה של משה כלומר שבה שיער את המשכן" (פירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק יז משנה ט) רואים שכאשר מדובר בבינונית הוא מגדיר זאת ואף הוסיף אמה של משה שבה שיער את המשכן. (בדוגמאות שהוא מביא רואים שהשמיט את אמות המקווה למרות שהוא מדבר עליה בשישה מקורות אחרים בפירוש המשניות, מסתמא זה לא במקרה, כי כנראה הבין שהיא לא בינונית).

לאור העובדה שהמושגים זהים. יש להבין שכנראה בזמן חז"ל זה דווקא עזר להטמיע בקרב הבריות שהאמה הבינונית מחולקת כך וכן האמה בת חמישה. למרות שבעינינו שלנו, אחרי אלפיים שנות גלות, זה נראה לנו מבלבל, שמשתמשים באותם מושגים, ואיך נדע מתי מדברים

באמה קצרה ומתי באמה גדולה, מתי באצבע בינוני ומתי באצבע צר, עובדה זו, מלמדת אותנו שאותם זה דווקא לא בלבד. ואנו חייבים ע"י המקורות לשחזר באיזו אמה מדובר, בכל נושא שלא ברור לנו. כמו מקוואות.

אמה וטופח

המושג הזה שכתב הנביא יחזקאל כהגדרה לאמה ההלכתית. מלמד אותנו שעד שלא חידשה התורה מהי האמה העיקרית לשיעורי האורך, האמה הרגילה היתה דווקא האמה בת חמישה. וכפי שראינו ישנם נושאים הלכתיים שעדיין בקשר אליהם, היא האמה בה חז"ל השתמשו. מ"מ זה מלמד אותנו, שהכללים של הרמב"ם לאמה הבינונית וודאי שאינם חלים על כל המרחב אלא בתוך אותם שיעורי האורך שהתורה נתנה כשיעור עצמי כהגדרת הסטייפלר, שם יש כללים, אך אין זה סותר את קיומה של אמה סתמית נוספת, שהשימוש בה, אמת הזרוע, אף קדמה לזו ההלכתית. ויתכן שלעיתים המונח אמה הוא אמה בת חמישה. וכן האצבע – אצבע בזכרותו. יתירה מזאת, ניתן אף לומר שאם לא ציינו שהיא בינונית יתכן שהיא דווקא לא הבינונית.

א"כ בארנו שלושה מתוך ארבעת הדברים שהיו טעונים ברור בביאור שיטת המאירי. המגדיר את האמה שנאמרה לגבי גובה "גופו של אדם שלוש אמות" כאמה בת חמישה. מדוע איננה כפופה לכללים. מנין לנו שיש אמה כזאת והמקורות לכך שאמת מקווה היא אמה בת חמישה או שיכולה להיות כזו. מהתוספתא והירושלמי וכו"ל. וכן בארנו שזה שהסוגייה בפסחים קט. מחלקת את האמה לשש טפחים, אין לראות בכך עדיין את הגדרתה כאמה בת שישה. אלא ראינו שבאופן כללי כאשר חז"ל עשו שימוש הלכתי באמה בת חמישה חילקו אותה לשש טפחים ולגודלים צרים. גודל בזכרותו. ואדרבה, לאור אותם מקורות שהזכרנו, בהם מבואר שאמת מקווה היא אמה בת חמישה על כרחך שהאצבע עליה דיבר רב חסדא היא אצבע בזכרותא. מה שנתר זו השאלה הרביעית, כיצד מתיישב המאירי בסוגייה בעירובין מח. אולם לפני כן נשלים את ביאור דברי הראב"ן.

ביאור הראב"ן

ראשית, נצטט אותו תוך חלוקת דבריו לשלוש חלקים: הסתירה, התירוץ ופירוט החשבון.

הסתירה

אמר רב חסדא רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבע[ים] וחצי אצבע וחומש אצבע. ובירושלמי: אצבעים על אצבעים ברום אצבעים חסר שתות, כאשר יסד הקלירי באז ראיתה וכו' על גובה חסר שתות מאצבעים.

התירוץ

ורואה אני כי הירושלמי חשבונו באמה של ה' טפחים, ומחשב אצבעים לפי אמה של ה' טפחים. שכל אצבע חסר שתות, מאצבע של אמה של ו' טפחים. לפיכך הוסיף תלמוד שלנו ששה שתותין על חשבונו, כדי ליתן לכל אצבע שתות, שיהו האצבעים לפי חשבון ו' טפחים באמה.

פירוט החשבון

וכיצד, שתות מאצבעים הם ב' שתותין. וחצי אצבע הוא קרוב לג' שתותין משהו פחות, הרי ה' שתותין משהו פחות, וחומש אצבע הוא משהו יותר משתות, הרי ו' שתותין. חלקם ותן לכל אצבע שתות ויהיו האצבעים לפי חשבון אמה של ו' טפחים. ולקצר החשבון, הירושלמי מחסר ב' שתותי אצבע וחצי אצבע וחומש אצבע שהוא אצבע של ו' שתותין, ופוחת אשתות מו' אצבעות. ומה שחומש יתר על שתות הוא פחיתה לחצי אצבע שעל הו' אצבעים. (ראב"ן פסחים קט ע"א)

הקושי – הסתירה

בכדי להבין בצורה נכונה מהו הקושי איתו מתכוון להתמודד הראב"ן. יש להבין את מסגרת הדיון וגבולות הדיון בנושא זה כלומר מה הנתונים שכן ידועים הן לבבלי והן לירושלמי.

דהיינו: תרגום שיעור הרביעית למדידה באצבעות, עליו נסוב הדיון, הינו תוצאה ישירה משיעור מקווה, אותו אנו יודעים מהלמ"מ שהוא 40 סאה. ושהברייתא אמרה ש"אמה על אמה ברום שלוש אמות" מכילים שיעור זה וזה כמות מים "שכל גופו עולה בהן". שיעור זה של 40 סאה למקווה, הינו שיעור שמופיע רבות בשני התלמודים, למשל, בעירובין לגבי הים של שלמה, גם הבבלי וגם הירושלמי מסכימים שהכיל 150 מקוואות, ושניהם מביאים את אותו ציור לים של שלמה, המדגים כיצד ניתן להכניס לתוכו 150 מקוואות, כאשר רום 3 אמות התחתונות שלו הן ריבוע של עשר אמות על עשר אמות, ושתי האמות העליונות של הים הן עיגול בקוטר של עשר אמות, כך שברור שאין ולא יכולה להיות בזה שום מחלוקת. גם מערכת המידות שווה באין סוף מקורות בין הבבלי לבין הירושלמי, דהיינו: שבסאה יש 6 קבים, ובכל קב 4 לוגין, וששיעור רביעית הוא רביעית הלוג. אלו דברים שאין בהם מחלוקת בין הבבלי לירושלמי. דהיינו שיש בסאה 96 רביעיות. וב-40 סאה יש 3840 רביעיות. כך שמי שירצה לתרגם את הרביעית למידות אורך, יצטרך למצוא את היחס המדויק בין הרביעית ל-40 סאה, ושהוא יהיה בדיוק אותו יחס במנין אצבעות לאמה על אמה ברום שלוש אמות ואז נדע כמה שיעור רביעית באצבעות.

לכן ברגע שאנו מוצאים תרגום רביעית שונה במנין האצבעות בין הבבלי לבין הירושלמי, ברור ששניהם מדברים על אותו שיעור רביעית בנפח, הנגזר מאותו שיעור של 40 סאה המוסכם על כולם. רק צריך להבין איך ומדוע מנין האצבעות שונה. ההנחה הזו שברור שמדובר על אותו שיעור רביעית היתה ברורה ופשוטה לכל הראשונים שעסקו בזה, כי כפי שהקדמנו כל מחשבה אחרת, שיש מחלוקת בין התלמודים על עצם שיעור מקווה מופרכת מיסודה. מה

שנותר הוא לתמרן בתוך המסגרת הזאת. אז התוס' אמרו שני מהלכים. שכל אחד מהם מבוסס על כך שאין למעשה מחלוקת עקרונית בשיעור רביעית בין התלמודים, האחד שהירושלמי במידות ציפוריות והבבלי במידות מדבריות והשני שהירושלמי מדבר בכוס עגולה והבבלי בכוס מרובעת. לשני המהלכים מוסיף תוס' תוספת הכרחית, שהירושלמי מראש שיעור שיעור קצת יותר גדול מהמדויק, במודע, לחומר. כי כך הדרכת חז"ל "לא דק פורתא ולחומר". הראב"ן בחר ללכת בדרך שלישית שמיד ננסה להבין אותה. א"כ נמקד את הקושי:

הקושי הוא א"כ הסתירה ברום קוביית הרביעית שבין הבבלי לבין הירושלמי לפי מנין אצבעות, בעוד שלבבלי היא ברום 2.7 אצבעות, לירושלמי (ע"פ הקליר) היא ברום 1.666 אצבעות!

מגמת התירוץ

מכיון שיש לנו נתוני מסגרת ידועים כנ"ל של שיעור המקווה בארבעים סאה ושל היחס שבין הרביעית ל-40 סאה. ברור שמטרת התירוץ היא להשוות ולהראות שלמרות נתינת רום במנין אצבעות, שונה, לכאורה, מ"מ ישנה דרך להסביר שבכל זאת שיעוריהם שווים. מגמה זו אף בולטת מאד לכל אורך דברי הראב"ן הן בתירוץ והן בפירוט החשבון, הן הארוך והן הקצר, שהרי כל הזמן טורח להסביר ולדייק איך בדיוק ומדוע הוסיף התלמוד הבבלי במנין האצבעות את שישה השתותים שחסרים לו, והוא מראה זו בפרוטרוט, בכדי ששיעור הרביעית שהוא הנושא, ישאר אותו דבר, ללא שינוי בשני התלמודים. ואין ספק שזו מגמתו בכל תירוץ. אין דרך אחרת.

התירוץ

"ורואה אני כי הירושלמי חשבנו באמה של ה' טפחים, ומחשב אצבעים לפי אמה של ה' טפחים. שכל אצבע חסר שתות, מאצבע של אמה של ו' טפחים. לפיכך הוסיף תלמוד שלנו ששה שתותין על חשבון, כדי ליתן לכל אצבע שתות, שיהו האצבעים לפי חשבון ו' טפחים באמה".

"ורואה אני כי הירושלמי חשבנו [חישוב הרביעית ביחס לארבעים סאה ותרגומו לאצבעות] באמה של ה' טפחים, ומחשב אצבעים [מחשב את הרביעית הידועה לפי אצבע בינונית באמה בת חמישה שיש בה 20 אצבעות] לפי אמה של ה' טפחים. שכל [שכל מדידה ביחידות מנייה של האצבע הזו, הבינונית] אצבע חסר שתות [מנין יחידות המנייה יחסר שתות, שהרי אם תמנה אמה בת חמישה בשישה טפחים נמצא שמבחינת יחידות המנייה ספרת שש ולא חמש, כי אם יחידת המנייה שלך רחבה יותר תזדקק לפחות יחידות בכדי להגיע ליעד, מאשר שימוש ביחידות מנייה צרות יותר, כלומר אצבע חסר שתות אין הכוונה לרוחבה האמיתי בס"מ שכן מבחינה זו אדרבה היא יותר רחבה בשתות, אלא הכוונה מבחינת השימוש בה כיחידת מנייה אז מס' היחידות יהיה החסר שתות), מאצבע של אמה של ו' טפחים [מאשר תחלק את אותה אמה לשישה טפחים קטנים ולאצבעות צרות, זה מוכרח להיות את אותו גודל אמה, כי אין מח' כמה זה שיעור מקווה וכמה זה 40 סאה, ולכן תאלץ להקטין את יחידות המנייה שלך בשישית

וממילא להשתמש ביותר יחידות צרות בכדי להגיע לאותה תוצאה]. לפיכך [המילה לפיכך מצביעה על קשר ישיר בין הירושלמי לבין הבבלי ועל החתירה של הבבלי להשוות שיעורו לירושלמי ולפיכך הוסיף, (אם יש מח' בין הבבלי לירושלמי אלו שני קימים מקבילים שלא נפגשים ולא שייך לומר "לפיכך" כי התוספת של הבבלי אינה נובעת משימוש הירושלמי באצבעות מסויימות אלא נובעת מכך שכל שיעור המקווה גדול בהרבה יותר אם הוא באמה של שישה בינוניים וכל היחס בין הרביעית ל-40 סאה שונה, ולומר כך זה כמובן דבר מופרך מיסודו, כי אין מח' ביניהם בשיעור מקווה)] הוסיף תלמוד שלנו ששה שתותין [כי כאן מציף לנו הראב"ן את העובדה שהסתירה איננה רק ברום שם זה בולט, אלא אחרי שקבע שככל אצבע בבלי צרה יותר ממילא כאשר הבבלי אומר אצבעיים על אצבעיים בלשון של הירושלמי זה לא אותו רוחב בס"מ לכן הוא צריך להוסיף ברום 6 שתותין) על חשבון, [חשבון יחס הרביעית ל-40 סאה שזה אותו חשבון שקיים גם לירושלמי] כדי ליתן לכל אצבע שתות, שיהו האצבעים לפי חשבון ו' טפחים באמה [כאן מפורש יותר בדבריו שאת אותה אמה בת חמישה חילק לחלוקה שונה לפי חשבון של שש טפחים באותה אמה המדוברת כאן]].

הרחבת ביאור התירוץ

לאחר ההסבר של פשט דבריו, חשוב להרחיב כאן כפי שכבר בארנו, הראב"ן חותר ליישב ש"אותו שיעור רביעית" ניתן ביחידות מנייה, אצבעות, שונות, ומכאן נובעת הסתירה לכאורה במנין הרום ע"י יחידת המנייה "אצבע" כי רוחבה בס"מ אינו אותו רוחב. אולם שמה הוא אותו שם "אצבע" ומכאן הסתירה שלכאורה נראית לעין.

מכיון שעל כרחך, אין מח' ששיעור מקווה הוא 40 סאה ושני התלמודים ידעו אותו ולא נחלקו בשיעור זה. ממילא גם לא יכולה מחלוקת באורך אמה זו בס"מ, בפועל. "אמה על אמה ברום שלוש אמות". כי פער של טפח לכל אמה מאמות המקווה משפיע בצורה דרסטית על שיעור 40 סאה והרביעית. לשם הדוגמא: אם אמה בת חמישה אורכה 45.6 ס"מ ממילא המקווה מכיל כ-285 ליטר והרביעית כ-75 סמ"ק. אולם אם האמה בת שישה, אורכה, לדוגמא, 54.8 ס"מ המקווה יכול כ-494 ליטר, והרביעית כ-128 סמ"ק זה פער עצום כמעט פי שנים. מה שכן, מכיון שאת אותה אמה ניתן לחלק לחלקים, לטפחים ואח"כ לאצבעות, בשני אופנים. יכול להיות שאת אותו אורך אמה, הירושלמי חילק לחמש והבבלי לשש. זהו לבו ועיקרו של תירוץ הראב"ן כפי בארנו בלשונו, לכן על כרחך, שאם הוא כותב שיש באמה 5 טפחים או 6 טפחים, אין לראות זאת כהגדרה הלכתית על איזה אמה מוחלטת הוא מדבר ועל אורכה המוחלט. כי על כרחך כדי להשוות את אותו שיעור רביעית, נק' החידוש של הראב"ן היא שאת אחת מהן חילקו חז"ל באופן השני, בו ניתן לחלק אותה. ולכן כשיש בדבריו חלוקה של אמה לטפחים אין זה מעיד על אורכה המוחלט בטפחים בינוניים אלא אחת מהם היא חלוקה יחסית.

ברור שאם לא היתה קיימת אפשרות חלוקה נוספת לאמה, או שלא יכולה להיות בהקשר זה חלוקה שכזו, דהיינו להגדיר שאורכה האמיתי הוא חמישה טפחים בינוניים רק שחילקוהו כאן לשישה טפחים, הראב"ן לא היה מעלה על דעתו לתרץ תירוץ לא נכון. ברור שאם הראב"ן

מהראשונים, אשר לו את דעתם הרחבה והעמוקה של הראשונים, סבור שכך יש ליישב ברור שזה לא סתר לו שום כלל שאמור ללמד/לחייב שאמה זו של מקווה דווקא אמה בת שישה. אלא אדרבה סבר שבאורכה האמיתי היא בת חמישה. מקוצר דעתינו יתכן ואיננו יכולים לעמוד על כל מקורותיו של הראב"ן לזה ומסתמא רבים הם. אך דוגמא מוכרת ופורסמת בידינו להביא.

והיכן מצינו זאת? במסכת סוכה לב: לגבי שיעור אורך הדס ולולב, מצינו בגמ' שתי אפשרויות: חלוקת האמה בת שישה לחמישה טפחים גדולים מהבינוניים. או חלוקת האמה בת חמישה לשישה טפחים, קטנים מהבינוניים. כפי שרש"י שם כותב. ומסקנת הגמ' וכן נפסק להלכה בשו"ע או"ח סימן תקנ. שהאמה בת חמישה מחולקת לששה טפחים קטנים. וכתב שם המהר"ם מדוע חילקו את האמה בת חמישה לששה, והוא אומר שם יסוד כזה וז"ל: "שהרי כל אמה אינו פחות משישה טפחים" מכאן אנו למדים שזו היתה רגילות לחלק גם אמה בת חמישה לשישה כאשר חז"ל השתמשו בה לשיעורים הלכתיים.

נקודת הידוש בתירוץ הראב"ן

עיקר נק' הידוש היא שרוחב יחידת המנייה הקרויה "אצבע" שבדברי הירושלמי אינה באותו רוחב של יחידת המנייה הקרויה "אצבע" שבדברי הבבלי. מכיון שהמטרה להשוות בין התלמודים. א"כ ברור שמכיון שהרום של הירושלמי לפי "אצבעות" (1.666) קטן מהרום של הבבלי (2.7) לפי "אצבעות" ברור שמכין שמטרתו להשוות כי שיעור הרביעית לפי שניהם "קביעא וקיימא", אז על כל אצבע בירושלמי יש להיות רחבה יותר בס"מ מכל אצבע של הבבלי. וברור שגם אמת המקווה (ממנה מתחיל כל החשבון והנוסחה בגמ' בפסחים קט). מוכרחת להיות באותו אורך הן לבבלי והן לירושלמי, מכאן אנו גם למדים שאף לבבלי אורכה המוחלט של האמה הוא חמישה טפחים, אלא מכיון שרום הרביעית לפי אצבעות, שונה בבבלי, ומצד מנין "האצבעות" הוא יותר, על כרחך שרוחבה של כל אצבע בפנ"ע בתלמוד הבבלי צרה יותר משל אצבע של הירושלמי.

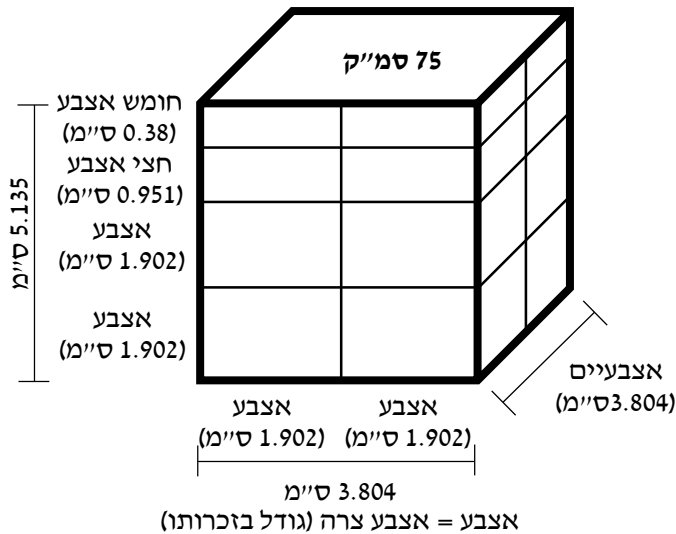
ברור שרוחב האצבע הבינונית, דהיינו כאשר מחלקים אמה בת שישה בינונית ל-24 אצבעות, או אמה בת חמישה טפחים בינוניים ל-20 אצבעות, הוא אותו הרוחב וזו אצבע הסטנדרטית, הבינונית.

א"כ כאשר הראב"ן כותב "ורואה אני כי הירושלמי חשבונו באמה של ה' טפחים, ומחשב אצבעים לפי אמה של ה' טפחים" הוא בא לומר שהאצבע של הירושלמי היא סטנדרטית, כי הוא מחלק את האמה בת חמישה טפחים בינוניים כרגיל ל-20 אצבעות בינוניות כפי הכלל בגמ' במנחות מא: שיש 4 גודלין בטפח. (ככל הנראה זו גם הסיבה שהירושלמי חישב בה כדי שהאצבע כאן תהיה האצבע הבינונית כמו ברוב שיעורי תורה). ועיקר תירוצו הוא שחישוב אצבעות הירושלמי, הוא לפי אמה של חמישה טפחים, דהיינו 20 אצבעות בינוניות "ומחשב אצבעים לפי אמה של ה' טפחים". המשפט הראשון "ורואה אני כי הירושלמי חשבונו באמה של ה' טפחים" שהירושלמי דיבר באמה בת חמישה, דהיינו שאמת מקווה היא אמה בת

חמישה, וכפי שמבואר בדבריו זו גם הדעת הבבלי, זה כלל לא היה החידוש בעיניו, זה היה ידוע וברור לו ממקורות אחרים שאמת המקווה היא אמה בת חמישה רק מה שרצה לציין שהירושלמי חישב את מנין האצבעות לרביעית ע"פ אצבע הבינונית המילה "חשבונ" היא עיקר משפט זה, חישוב הרביעית ביחס ל-40 סאה.

ולגבי האצבע הצרה, "אצבע בזכרותא" מצינו זאת בגמ' בזבחים סג. והובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג וז"ל: "ומדקאמר התם בזכרותו מכלל דכל היכא דמשערי' סתמא באמצעותו מן הרחב שבו מודד ושלום מאיר ב"ב זלה"ה" (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד, רלט) שימוש מדידה ביחידת מנייה של "אצבע בזכרותו" מעידה שהיה טפח בן 4 גודלין כאלו, וזה רק כאשר אמה בת חמישה מחולקת לששה טפחים קטנים. כעת נביא שרטוט של ריבוע הרביעית ע"פ הבבלי. וע"פ חשבון הרמב"ם למשקל הרביעית ע"פ הדרהם המדויק שמשקלו 2.283 גרם ויש ברביעית 75 סמ"ק נמצא שרוחב האצבע המדוברת כאן הוא 1.902 ס"מ. נציב זאת באצבעות ונראה מהי התוצאה של מכפלת האורך ברוחב וברום:

קוביית הרביעית לפי הבבלי

שרטוט הממחיש את הקובייה המכילה רביעית ע"פ נוסחת הבבלי "אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע" ע"פ משקל הרביעית שמסר הרמב"ם ע"פ הדרהם שמשקלו 2.283 גרם כל אצבע כאן רוחבה 1.902 ס"מ. ורביעית תכולתה 75 סמ"ק. וע"פ הראב"ן מדובר כאן באצבע צרה "גודל בזכרותו" יחידה מנייה שחז"ל השתמשו בה כאשר חילקו את האמה בת חמישה טפחים לששה טפחים קטנים וכל טפח ל-4 אצבעות כאלו.

ומוסיף הראב"ן שבאופן כללי צריך להוסיף 6 שתותין, מכיון שהקובייה היא אצבעים על אצבעיים ברום אצבעיים וכו' יש להוסיף 6 שתותין, שתיים לרוחב, שתיים לאורך ושתיים לגובה כי כפי שהסברנו גם כאשר הבבלי אומר אצבעיים זה פחות בשתות לכל אצבע מאשר הירושלמי. והראב"ן סובר ע"פ הקליר ש"חסר שתות" שאמר הירושלמי הכוונה שתות מאצבעיים דהיינו 2/6 אצבע. ואח"כ הראב"ן מפרט את החשבון כמצוטט לעיל.

ואין מקום לבוא ולפרש את דברי הראב"ן באופן שאכן כל אצבע של הירושלמי גדולה בשתות מהאצבע של הבבלי, אלא שהאצבע של הבבלי, בינונית והאמה בת שישה והאצבע של הירושלמי גדולה ממנה בשתות, כאילו לקח אמה בת שישה וחילק אותה לחמישה טפחים גדולים ואותם ל-20 אצבעות גדולות מהבינוניות. משום שאז יצא שהאצבע של הירושלמי רחבה יותר מגודל בשיא רוחבו וא"כ אין אצבע כזו בכף היד היא אצבע וירטואלית בלבד, ולא שייך שהירושלמי יורה לציבור בכמה אצבעות למדוד שיעור רביעית כאשר אין בכף היד אצבע שכזו. וכן לעומת אצבע בזכרותו שכן מצינו בה שימוש בחז"ל לא מצינו בחז"ל שימוש הלכתי באצבע כזו, (אפ"ה ה"א במס' סוכה לחלק אמה בת שישה לחמישה טפחים גדולים, לא זו שלא התקבלה למסקנה אלא אף היא לא הזכירה אצבעות) לכן ההסבר היחיד והמוכרח בדברי הראב"ן הוא שהבין שאצבעות הבבלי צרות משל הירושלמי! וזה מלמד שהראב"ן לא חשב שישנו הכרח כל שהוא או סיבה כל שהיא המחייבת שה"אצבע" בדברי רב חסדא היא דווקא האצבע הבינונית, אדרבה ביאר שלא!

מכך שהראב"ן אפ"ה לא הרגיש קושי לומר שהאצבע בבבלי אינה הרגילה אנו למדים שזה לא היה חידוש בעיניו. וזה מטרת כל המאמר הזה כפי שבואר לעיל, שאכן מגוף הגדרת "מים שכל גופו עולה בהן" היינו מכוסה בהם ראשו הזקוף אחר שנפח גופו יכנס במים (כפי שכותב התוס') וגובה האדם כול הראש הוא ג"א של שש ברור שרום המים צריך להיות מראש נמוך מגובה האדם, באופן כזה שכאשר יכנס האדם יעלו המים ויכסו את ראשו, ובארנו שאכן עד הכתף יש בדיוק 3 אמות זרוע שהם אמה של חמישה ועשינו ניסוי המראה שלאחר שאדם בינוני נכנס למקווה כזה המים אכן עולים ומכסים את ראשו. לכן היה ברור לראב"ן שאמת מקוה מעיקרה היא אמה בת חמישה, כי לא יכול להיות אחרת. אז אין שום סיבה שהוא או רב חסדא ימצאו לנכון לציין זאת. ברור שכיום לאחר שדברי הראב"ד והתשב"ץ התקבלו על דעת הפוסקים, קשה לחשוב כך, אך אם נכנס בכנות ל"ראש" של הראב"ן, ברור שכך ראה את הדברים, ממילא מובן מדוע רב חסדא לא מצא צורך לציין זאת. ולא אאריך כאן ביתר הראיות ליסוד הזה, רק אזכיר שוב בקצרה את היסוד ע"פ הסטייפלר שהובא לעיל שרק שיעור אמה שניתנה בשורשה כשיעור אורך מחוייבת לכלל שכל אמה הלכתית היא אמה בת שישה בינונית. אולם תיאור גובה גופו של אדם זה נתון מציאותי שלא היתה לראב"ן שום ה"א לשייך אותו לכלל הזה. והוכחנו שסתם אמה (לא כשיעור הלכתי) במקרא היא דווקא אמת הזרוע, אמה בת חמישה וכך גם אמה זו של אע"א ברום ג"א. יתירה מזאת, די בכך שהראב"ן אומר שהירושלמי הבין שאמת המקווה היא אמה בת חמישה בכדי להבין שהתוספתא בכלים (ב"מ פ"ה ה"א) בה כתוב ששיעור אע"א ברום ג"א מכיל 648 טפחים, שהתוספתא, ע"פ הירושלמי,

חילקה את האמה בת חמישה לשש טפחים, אחרת התוספתא היא תיובתא על הירושלמי, אלא על כרחך שכך הבין אותה הירושלמי ולראב"ן גם הבבלי, לא רק הבין, אלא התוספתא היא המקור של רב חסדא לחלק את האמה הזו לששה אז מדוע שימצא לנכון לומר זאת אם כבר התוספתא אמרה זו. כך שאין שום מקור קדום לגמ' או כלל בש"ס שמחייב לומר שאמת מקווה היא אמה בת שישה טפחים בינוניים. ממילא מובן מדוע הראב"ן הרשה לעצמו לבאר כך, ואף לא ראה בכך חידוש גדול. תנסו לחשוב: מי שברור לו ששיעור אמת מקווה היא חמישה ואין מצב אחר, ברור לו שאם חילקו אותה בכל זאת לשש (כחשבון המבואר בראשונים על הדף בפסחים קט). שאלו טפחים קטנים וממילא בהתאם גם האצבעות ומובן שאינו מרגיש צורך לציין זאת.

פירוט החשבון

"וכיצד, שתות מאצבעים הם ב' שתותין. וחצי אצבע הוא קרוב לג' שתותין משהו פחות, הרי ה' שתותין משהו פחות, וחומש אצבע הוא משהו יותר משתות, הרי ו' שתותין. חלקם ותן לכל אצבע שתות ויהיו האצבעים לפי חשבון אמה של ו' טפחים. ולקצר החשבון, הירושלמי מחסר ב' שתותי אצבע וחצי אצבע וחומש אצבע שהוא אצבע של ו' שתותין, ופוחת אשתות מו' אצבעות. ומה שחומש יתר על שתות הוא פחיתה לחצי אצבע שעל הו' אצבעים". על פניו החשבון מובן.

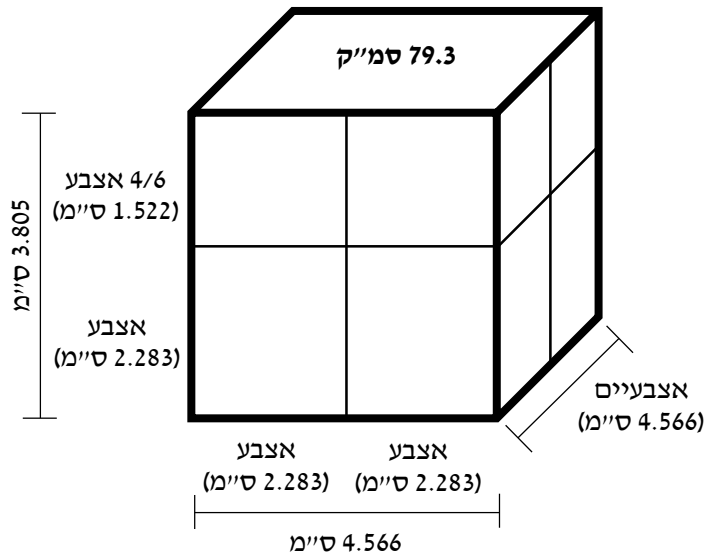
דיוק החשבון ע"פ העקרון של הראב"ן

אולם יש להדגיש שיש איזה שהוא קושי אובייקטיבי במשפט היסודי עליו מבוסס כל פירוט החשבון המשפט הוא: "לפיכך הוסיף תלמוד שלנו ששה שתותין על חשבוננו, כדי ליתן לכל אצבע שתות" ברור שכנגד כל אצבע של הירושלמי, על הבבלי להוסיף שתות ממנה, אולם בירושלמי יש 5 אצבעות שלימות ואילו האצבע השישית היא רק $4/6$ האצבע. ואמנם גם ממנה צריך להוסיף שתות ביחס אליה. אך ברור אין זה שתות של אצבע שלימה, אלא שתות מ- $4/6$ של אצבע שזה בעצם רק תשיעית מאצבע שלימה. לכן ליתר דיוק ברור שהראב"ן היה רוצה לכתוב שעל הבבלי להוסיף אמנם 6 פעמים שתות. אך 5 מתוכם שתות של אצבע שלימה, והששי הוא שתות של $4/6$ האצבע. ועפ"ז לעשות את החשבון. וברור שזה בבחינת "אגב שטפיה לא דק" מאידך, מכיון שברור שיש כאן איזהו שהוא חוסר דיוק בנקודת המוצא של פירוט החשבון, לא יהיה ניתן שחשבון זה יהיה תואם באופן מדויק.

ועוד, קושי שני אובייקטיבי הוא, הוא שבעוד שהראב"ן הניח הנחה הגיונית, שאמור להיות דיוק מוחלט בין שני השיעורים של הרביעית בירושלמי ובבבלי וביקש להסביר זאת. לתוס', למשל, היה ברור שתירוץ שמשווה, לא חייב להביא לדיוק מוחלט, אלא גם אם הירושלמי מעט, פורתא יותר ולא דק, כל עוד זה לחומרא וזה רק קצת, זה הגיוני ומתקבל. כלומר התוס' מבין שהירושלמי מראש קבע שיעור גדול יותר בפורתא ותוס' הוסיף יסוד זה לתירוץ.

ואמנם כיום שיש בידינו השיעור המדויק של הבבלי ע"פ משקל הרביעית ע"פ הדרהם המדויק שנתן הרמב"ם. שיוצא שכל אצבע צרה היא 1.9 ס"מ, ונפח הרביעית הוא כ-75 סמ"ק, וממילא בתוספת שיטת מלבר, אצבע בינונית היא 2.28 ס"מ, ואם אנו מציבים אותה באצבעות הירושלמי ע"פ הראב"ן, אנו מגלים שאכן התוס' צדק והירושלמי, פורתא לא דק ולחומרא, כי שיעורו לפי רום של 1.66 אצבע יוצא שהרביעית היא 79 סמ"ק. לפניכם שרטוט הממחיש זאת:

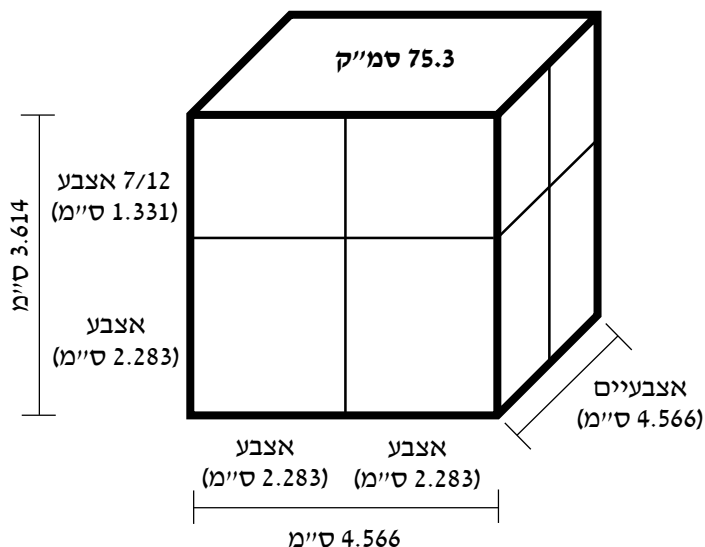
קובית הרביעית לפי הירושלמי שהרום שלה 1.66 אצבעות בינוניות:

שרטוט הממחיש את הקובייה המכילה רביעית ע"פ הירושלמי "אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים חסר שתות" ע"פ הבנת הראב"ן והקליר שהרום שלה הוא אצבע ו-4/6 האצבע. בשונה מהבבלי שדיבר באצבעות צרות הקטנות בשיטת מהאצבע הבינונית. הראב"ן כותב שהירושלמי מדד באצבע בינונית ממילא רוחבה הוא 2.283 ס"מ (שיטת מלבר יותר מ-1.902). כי אמת המקווה בהגדרתה היא אמה בת חמישה, וממילא יש בה 20 אצבעות בינוניות. ומתוך הבנה שהירושלמי מראש נתן שיעור מעט יותר גדול לחומרא, כדברי התוס'.

אם נרצה לאחוז בשיפולי גלימתו של הראב"ן ולנסות לצמצם ולדייק שהירושלמי יצא במדויק כמו הבבלי, אז יוצא שהירושלמי יכול היה לתת רום מעט יותר נמוך כ-7/12 במקום 12/8. ורק אז יצא שיעור הירושלמי בדיוק כמו הבבלי. אילו הירושלמי היה מראש רוצה לדייק ולא מראש לתת שיעור מעט יותר גדול, לפניכם שרטוט זה:

קוביית הרביעית אילו הירושלמי היה רוצה לתת רום מדויק ולא מראש לחומרא

שרטוט הממחיש את הקובייה המכילה בדיוק רביעית לפי אצבעות בינוניות אילו הירושלמי היה נותן מראש שיעור מדויק ולא מעט יותר. שאז היה תאורטית יכול לציין שהרום הוא אצבע ו-7/12 האצבע (הבינונית שרוחבה כאמור 2.283 ס"מ)

וממילא לאחר שהתברר לנו שמראש, לחומרא, נתן הירושלמי רום קצת יותר מהמינימום הנדרש, מתברר שלא שייך לקחת את הנתונים של הירושלמי ושל הבבלי ולנסות להשוות ביניהם במדויק.

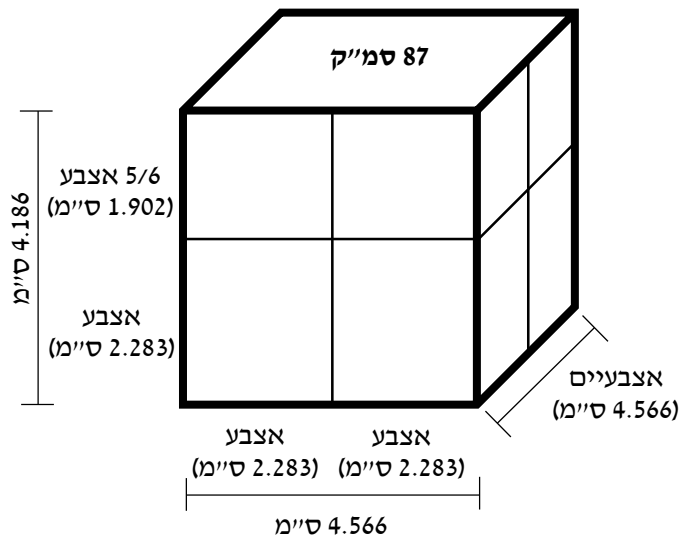
לכן אובייקטיבית יש כאן בעיה יסודית בפירוט החשבון. אך אליבא דאמת, אחר דיוק שני הדברים האלה, והוספת היסוד מדברי התוס', על עקרון התירוץ של הראב"ן, שאצבעות הבבלי צרות בשישית מאצבעות הירושלמי, חישוב שיעור הרביעית ע"פ האצבעות של הבבלי ושל הירושלמי יוצא מדויק.

מטבע הדברים, חוסר דיוק בפירוט חשבון יכול לקרות מחמת פליטת קולמוס וכיו"ב. אולם שלאחר שמבינים היכן הוא. הוא דווקא גורם מדרבן אותנו לדייק את החשבון ע"פ העקרון של תירוץ הראב"ן ולא שייך שחוסר דיוק בפירוט החשבון יערער את העיקרון. ואדרבה, כיום אנו יכולים לאחוז בשיפולי גלימתו של הראב"ן ולהצדיק מקחו של צדיק. שתירוץו אמת וחשבונו אמת. אולם את עיקר התירוץ שאינו חישובים אלא אמירה עקרונית שהאצבע אינה אותה

אצבע, בה לא שייך לומר "פליטת קולמוס" כי זו האמירה של הראב"ן לאורך כל דבריו הארוכים והיא שרירה וקיימת.

בשולי הדברים יש להוסיף, ההבנה המקובלת בלשון הירושלמי היא שהרום הוא אצבע ו-5/6 האצבע. (אצבעיים חסר שתות אחת). ואם נציב בזה את האצבע הבינונית נקבל ששיעור הרביעית בו נקט הירושלמי, מראש לחומרא, הוא 87 סמ"ק. ואולי ניתן להסביר בכך את מנהג ירושלים שנהגו שכוס של רביעית היא כ-87 סמ"ק. ויתכן שזה היה מנהג ארצי-ישראלי קדום אמנם הגר"ח נאה נימק זאת ע"פ חישוב משקל הרביעית בדרהם שמשקלו 3.2 גרם. אולם כיום שהתברר לנו שמשקלו המדויק של הדרהם הוא 2.283 גרם. ושיעור הרביעית המדויק, מעיקר הדין, הוא 75 סמ"ק כבבלי. מ"מ בפועל הירושלמי לחומרא נתן שיעור גדול יותר וכך אכן נהגו עד היום בירושלים! אז למרות שאנו יודעים שזו חומרא, אין להקל ראש במנהג. וכמובן יש להמשיך ולנהוג כך, שמנהג ישראל תורה הוא! למרות שאנו יודעים שע"פ הראב"ן שיעור הירושלמי מכיל כ-80 סמ"ק. מ"מ יש גם תוקף למנהג. ואין למהר ולשנות מנהג בגלל שהתברר לנו שהשיעור המדויק הוא 75 סמ"ק או שגם אם להחמיר אז לפי הראב"ן די בכ-80 סמ"ק. כי הירושלמי ידע זאת ואעפ"כ הנהיג להחמיר בשיעור! ולפי הגירסה המקובלת התוספת היה קצת יותר גדולה. (כגר"ח נאה, כהלכתיה אך לא מטעמיה). לפניכם שרטוט הממחיש את שיעור הרביעית לפי ההבנה המקובלת בירושלמי (לא כראב"ן) שהרום הוא אצבע ו-5/6!

קוביית הרביעית לפי ההבנה המקובלת בירושלמי שהרום הוא 1.866 אצבע בינונית:

אצבע = אצבע בינונית (גודל בשיא רוחבו) 4.566 ס"מ

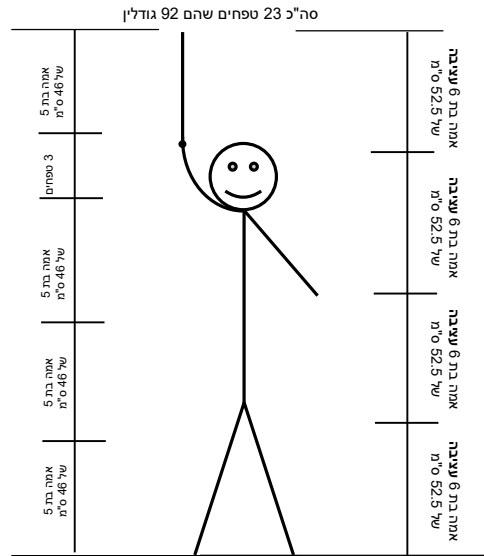
שרטוט הממחיש את הקובייה המכילה רביעית ע"פ ההבנה המקובלת בגירסת הירושלמי "אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים חסר שתות" שהרום שלה הוא 6 אצבע ו-5/6 האצבע. (בינונית שרוחבה 2.283 ס"מ). ויתכן שע"פ זה התקבל המנהג בירושלים שרביעית היא 87 סמ"ק. כאשר ידעו מראש שזה לחומרא, אך כך נהגו בשיעור הרביעית למעשה.

ביאור סוגיית "שבו איש תחתיו" 4 אמות בשבת

שבו איש תחתיו

במס' עירובין מח. נאמר "והני ארבע אמות היכא כתיבא? - כדתניא: שבו איש תחתיו - כתחתיו. [וכמה תחתיו] - גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: גופו שלש אמות, ואמה כדי שיטול חפץ מתחת מרגלותיו, ומניח תחת מראשותיו. מאי בינייהו? - איכא בינייהו ארבע אמות מצומצמות". ולכאורה משמע שהאמות הן אמות בנות שישה, שהרי ארבע אמות של שבת ברור שזו אמה ששורשה שיעור אורך וממילא היא באמות של שש עציבות על פי הכללים. אז איך המאירי מבאר שהאמה אליה התכוון ר"מ היא אמה בת חמישה? יש לי על זה אריכות מאד גדולה בספר עצמו "אמה של קודש" אנסה להסביר כאן ממש בקצרה ישירות את המסקנה, אולם חשוב לראות את הכלל בספר. ראשית, מתוך המשך הסוגייה עצמה מוכח שמדובר באמת הזרוע, שהרי מודדים לו "באמה דידיה". (אולם לננס באיבריו, ומבאר רש"י מה זה "ננס באיבריו" שגופו בינוני רק אמתו קצרה - לו נותנים באמה של קודש (כלשון רש"י) ולפי הרמב"ם נותנים לו לפי ה"בינוניות של כל אדם"). בפשטות, המושג "אמה דידיה" בסוגייה כוונתו לאמת הזרוע. וכן כתב גם רבי אברהם בן הרמב"ם (הלכות הוצאה) וכן המג"א וש"ע הרב (או"ח סימן שמט) כך שיש להבנת המאירי בסיס איתן בפשט הסוגייה וממילא האמה בדברי ר"מ עצמה היא אמת הזרוע, שמטבע הבריאה עד כתפו של אדם יש שלוש אמות זרוע וזהו "גופו של אדם שלוש אמות". ועל כרחך, הסוגייה צריכה באור, איך 4 אמות זרוע הופכות להיות 4 אמות של קודש? אלא ברור שיש בסוגייה שתי מערכות של חישובים. האחת: דברי ר"מ עצמם, שלא מסכם שיש לאדם בשבת 4 אמות, אלא מבאר כמה זה תחתיו? גופו – 3 ועוד אמה לפשוט זרועו, וברור שביניהם יש את גובה ראשו, סה"כ 20 טפחים ועוד 3. והאמה בדבריו מוגדרת אמה דידיה, אמת הזרוע כפי שבה"ג הכניס בגוף דברי ר"מ בברייתא שהאמה בדבריו היא "אמה דידיה" (בה"ג, הלכות עירובין, סימן י) וכן השאילתות (בשלח, שאילתא מח). והשניה, שאת אורך זה הגמ' מתרגמת לארבע אמות בנות שישה עציבות. שהם בדיוק 23 טפחים, מכאן עולה שהפער בין העציבה לבינונית הוא $1/24$ ולא $1/48$ כדכתב הרשב"א. אך אני לא נכנס לנושא זה כאן כלל. ביססנו זאת באריכות מרובה בספר ברמב"ם ובש"ס.

שירטוט הממחיש את הבנת הסוגייה בעירובין מח. לפי המאירי, כאשר 2 המערכות של מדידת אורך האדם מוצגות כאן זו כנגד זו כדי להבהיר את הדיוק המופלא בין חישוב ר"מ לבין חישוב הגמ' לפי 4 אמות בנות שישה עציבות. כמו כן מכאן הראיה שהפער בין העציבה לבינונית לשיטה זו הוא $1/24$ באמה.

האמה בדברי ר"מ היא אמה דידיה ואילו ה-4 אמות של הגמ' הם באמה של קודש

כלומר, בכך שהמאירי פירש שהאמה שנאמרה לגבי "גופו של אדם" היא אמה בת חמישה, הבנתו של המאירי בגמ' שונה מהבנת הרמב"ן והתוס', שכפי שכבר צויין לעיל, הבינו שכשם שארבע אמות עליהם דיברה הגמ' הם אמות בנות שישה כך האמות בדברי ר"מ הם בנות שישה. אולם המאירי מפריד בין הגדרת האמה שנאמרה בסוגייה לבין הגדרת האמה שבדברי ר"מ עצמו בבירוי. בדברי ר"מ עצמו כל אמה היא אמה הזרוע, אמה בת חמישה, (ע"פ בה"ג ושאלות ולמאירי, זה בעצם מפורש בסוגייה זו שאמת הזרוע היא האמה בת חמישה) וגופו שלוש אמות, היינו תאור מציאות כפי טבע הבריאה שעד כתפו יש 3 אמות זרוע, וכשפושט היד ממעל לראשו, בדיוק עוד אמה, וכמובן יש גם את גובה הראש (3 טפחים) שעלינו לקחת בחשבון, ור"מ לא מנה אותה להדיא, אך ברור שהוא כלול בנדרש ל"תחתיו" ר"מ לא סיכם ואמר שבסך הכל יש רק ארבע אמות זרוע. הוא רק ביאר לפי מה נותנים לאדם את מקומו בשבת. באו חז"ל ועשו את החשבון: 4 אמות של חמש, הרי 20 טפחים ועוד ראשו (3 טפחים) הרי 23 טפחים. זה לאדם שגובהו בינוני, היינו גובהו 18 טפחים ואמת זרועו חמישה. ואת זה חלקו אח"כ לארבע אמות של שישה ויצא להם 23 טפחים ל-4 אמות. (כי מדובר באמת בת שישה עציבה ולא של 24 טפחים לבינונית). ואח"כ שאלה הגמ' האם מקבעים את השיעור הזה על פי ה"אדם הבינוני" לשאר כל בני האדם, ואז תמיד מודדים ב"אמה של קודש". או שלכל אדם (אם גבוה יותר) עושים חישוב אישי, והמסקנה של הגמ' שלכל אדם חישוב אישי,

אך בשביל "הננס באיבריו" ניתנה המידה על פי האדם הבינוני ולו נותנים 4 אמות הנמדדות לפי זרוע האדם הבינוני (כך לשון הרמב"ם אמנם רש"י הגדיר שמודדים לננס באיבריו ב"אמה של קודש" אך האמת שאין נפק"מ של ממש ביניהם) ומכיון שיש מקרה זה שהוא "יוצא מן הכלל" לא נשנה דין זה בקרב אותם דינים במשנה במס' כלים העוסקת בשיעורים שהם בהתאם לגודל האדם. כל זה בשונה משיעור מקווה, למשל, שם הלמ"מ קבעה את שיעור 40 סאה בהתאם למים שכל גופו של האדם הבינוני עולה בהם, לכל אדם, גבוה או ננס. (כך מבאר העמק שאלה, על השאילתות, בשלח, שאילתא מח).

שתי הבהרות חשובות בסוגיה

חשוב לציין כאן 2 דברים, א'- רק מצב זה בו אדם שבת ברה"ר ואז מכה הפסוק "שבו איש תחתיו" יש לו 4 אמות לטלטל הן נמדדות לפי "אמה שלו" אולם סתם מעביר ד"א ברה"ר שאין המצב שם מבוסס על הצורך לתת לו את מקומו מהפסוק "שבו איש תחתיו" אלא על ארבע אמות קבועות, הרי שהם 4 אמות של שש עציבות לכל אדם!

ב'- יש לחדד ששיעורו ההלכתי של מקווה הוא 40 סאה דהיינו הוא שיעור נפח מהלמ"מ כי מכיון שהוכח שהאמה עליה מדובר היא אמת הזרוע ממילא ברור ששיעורו במונחים של "אמות" הוא לא ההגדרת ההלכתית של שיעורו, שכן אז האמה היתה צריכה להיות אמה בת שישה, אלא הוא רק ביאור איך הגיעו חכמים להבנה ש-40 סאה הם "מים שכל גופו עולה בהן" כי גופו עד כתפו הוא רום שלוש אמות זרוע, שבאדם הבינוני היא אמה בת חמישה טפחים.

זו גם כוונת השו"ע בסימן שמט

לכן החישוב נעשה קודם כל ע"פ ר"מ ורק אח"כ מתורגם לאמות בנות שישה עציבות. וכשהרמב"ם כתב: "מותר לאדם לטלטל ברשות הרבים בתוך ארבע אמות על ארבע אמות שהוא עומד בצדן, ויש לו לטלטל בכל המרובע הזה, ובאמה שלו מודדין, ואם היה ננס באיבריו נותנין לו ארבע אמות כבינוניות של כל אדם" (הלכות שבת פרק יב הלכה טו) אז כוונתו שלננס נותנים בסוף ארבע אמות קבועות שהם ארבע אמות בנות שישה עציבות אולם הם נמדדו ע"פ אמות הזרוע הבינוניות של כל אדם על פי חישובו של ר"מ לאורך האדם כפי שהארכנו לבאר זאת לעיל כפי שמסיים שם הרמב"ם "שהוא כמדת אורך אדם כשיפשוט ידיו ורגליו". אך אין זה אומר שאמת הזרוע שווה לאמה בת שישה. ממש לא! זה רק בתוספת 3 טפחים של הראש המחולקים בין ארבעת האמות, ומכיון שמדובר בעציבות יש להוריד אצבע מכל אמה. ולכן מתוך 12 אצבעות של גובה הראש, כל אמת זרוע (שהיא 5 טפחים שהם 20 אצבעות) מקבלת שלוש אצבעות תוספת ואז היא בדיוק אמה עציבה הפחותה באצבע מהבינונית. ומה שהשו"ע כתב "כל אדם יש לו ארבע אמות ברשות הרבים שיכול לטלטל בהם. ומודדים לו באמה שלו, ואם אמתו קטנה נותנים לו ארבע אמות בינוניות של כל אדם שכל אחת מהן ששה טפחים" (שו"ע או"ח הלכות שבת סימן שמט, א) והוסיף על דברי הרמב"ם את המשפט "שכל אחת מהן ששה

טפחים" אין כוונתו שאמת הזרוע היא אמה בת שישה, אלא רצה ללמד הלכה למעשה שלא נטעה שנותנים לננס ארבע אמות של זרוע, אלא כפי שהגמ' תירגמה את דברי ר"מ לגבי האדם הבינוני, לארבע אמות שכל אחת מהן שישה טפחים, עציבים (כפי שגם מציין זאת הגר"ז ב"שו"ע הרב" שם בסוף דבריו) גם מרן השו"ע תירגם זאת. אני מדגיש זאת כי הגר"ח נאה (שיעורי תורה, שער ו, ג) הוכיח מכאן שאמת הזרוע היא האמה בת שישה. אז חשוב להדגיש שניתן, ע"פ המאירי, לבאר גם את הרמב"ם וגם את השו"ע כפי שבארנו כאן שלעולם אמת הזרוע היא אמה בת חמישה. כל זה בקיצור נמרץ ומבואר באריכות רבה בספר עצמו.

ואמה (רביעית) לפשוט ידו

יש להביא לפירוש המאירי ראייה נוספת מתוך הסוגייה בעירובין מח. שהאמה בדברי ר"מ עצמו היא אמת הזרוע, וזאת דווקא מפרשנות הרמב"ן והראב"ד לגבי האמה שניתנת לפשיטת ידו, להבנתם, בשונה מהתוס' שפירשו שגובה הראש הוא חלק מהאמה הרביעית "בהדי ראשו", הרמב"ן והראב"ד דייקו שהיא מתחילה רק מקצה ראשו, וזה אכן פשט התאור בדברי ר"מ שידו פשוטה, כי לפי התוס' ידו כפופה. וכן העיר שם הרש"ש בחידושו על התוס': "ד"ה גופו ג"א היינו בלא ראשו וק"ק דהרי ידו של אדם מהמרפק עד ראשי אצבעותיו הוא אמה וכשפושט ידו למעלה מראשו אז המרפק מכונן נגד קצה הראש ממעל וא"כ הוי אמה למעלה מראשו ויהיה בס"ה יותר מד"א בכדי גובה הראש" (רש"ש מסכת עירובין דף מח עמוד א) אז התוס' ביומא לא: אמנם תירצו שהאמה "בהדי ראשו" אך כפי שכותב הרש"ש יש בדיוק אמת זרוע כאשר פושט ידו, וא"כ לרמב"ן ולראב"ד לכל הפחות, האמה הרביעית היא אמת זרוע, שלשיטתם היא בת חמישה, כפי שכבר הזכרנו לעיל, כי סוברים שגובה האדם הוא 18 טפחים, וא"כ כל שאר האמות בדברי ר"מ ברור שהם באותה הגדרה, ואם הרביעית היא אמת הזרוע אף השאר (גופו שלוש אמות) באמות הזרוע. אמנם הרמב"ן והראב"ד פירשו ששאר האמות הן אמות של שישה וכולל ראשו. אולם אם ניקח מהם רק את הפרשנות לידו הפשוטה, שלפי הרש"ש זה הפשט הגמ' (בכך הקשה על פירוש התוס') יצא שמכך דווקא ראייה למאירי. אלא שאת הגמ' יש להבין כפי שהתבאר לעיל, שהאמות של הגמ' אמנם מוגדרות באמה בת שישה עציבה דלא כהגדרת האמה שבדברי ר"מ, אלא שבסוף החשבון יוצא מתאים בדיוק לאורך האדם עם ידו הפשוטה. אולם כפי שכבר אמרנו הרמב"ן והראב"ד הבינו שהגמ' ור"מ מדברים על אותה אמה דהיינו אמה בת שישה (אז תוס' רי"ד שם תירץ שמוסיפים שם לאמת היד עוד טפח מהרגל אך המאירי בהחלט מתיישב היטב בפשט הגמ'). כמו כן הבאנו ראייה למאירי מבה"ג וממהלך הגמ' בהמשך שלהדיא מבאר שכל האמות הן באמה דידיה, מה שמחזק את המאירי, בכדי ליישב את הבנת הרמב"ן נצטרך להדחק, כפי שהעלה השש"ת (סימן ו, אות ב, ואות ה) שאמה דידיה הכוונה לפי האגודל שלו או הטפח שלו, פירוש שאינו פשט המושג כמבואר במג"א ובשו"ע הרב ועוד.

העקרונות והפרטים בשיטת הראב"ד, הרמב"ן והתשב"ץ

הפרט והעקרונות בשיטת הראב"ד והרמב"ן

מכיון שכבר נכנסנו קצת לסוגייה בעירובין מח. כאן המקום להתמקד מעט בשיטת הראב"ד והרמב"ן, שהוזכרה כבר בתחילת המאמר, הראב"ד הוא למעשה המקור הקדום ביותר, אותו מציין התשב"ץ, כמקור לכך שאמת המקווה היא אמה בת שישה "השורש המסור לנו מהראב"ד", והוא, כאמור, המקור הראשון שאומר זאת, וזה בעצם השורש לפסק השו"ע בענין מקווה. בספר "בעלי הנפש" (שער המים, סימן ג) לפי המהדורה היותר מאוחרת והיותר מעודכנת, מביא הראב"ד כך: "תניא (תו"כ מצורע פ' זבים פרק ו' ה"ג) ורחץ בשרו במים במי מקוה את כל בשרו מים שכל גופו עולה בהם וכמה הם אמה על אמה ברום שלש אמות, באמה בת ששה טפחים. מדכתיב (ויקרא טו' טו' טז) כל בשרו משמע כשיעור קומתו, וכך הוא גבהו של אדם כדאמרין בעירובין (מח א) גופו שלש אמות ואמה לפשוט ידים ורגלים". לראב"ד כמה עקרונות: התורה שיערה שמים יכסו את גופו כשהוא בקומה זקופה, גובה האדם הוא 18 טפחים, את המונח "גופו" יש ללמוד מעירובין מח. ומדקדוק שלו בסוגייה, יוצא שהמושג גופו שם הוא כולל הראש הרמב"ן (ב"ב ק"ע"ב) ביאר מעט יותר מהיכן הדקדוק ז"ל: "ונראה לי ראייה גדולה ממה שאמרו בפ' מי שהוציאוהו (מ"ח א') הני ארבע אמות היכא כתיבן שבו איש תחתיו כתחתיו גופו שלש אמות ואמה כדי פשוט ידיו ורגליו, ואם תאמר כיון דעם פשוט ידיו אינו אלא ארבע אמות קאמר הכי מכל מקום לא הוה ליה למימר גופו כמה, אלא שלש אמות דגופו מכוונות הן עם ראשו". אז זה נכון שהם הוכיחו מכאן שגובה האדם הוא שלוש אמות, כשהמטרה של הרמב"ן היא כנגד שיטת התוס': **ולא יותר** מג"א! ובעקבות כך ביארו שהמושג "גופו" בדברי ר"מ הוא כולל הראש. אולם מן הראוי לציין, שע"פ המאירי, גובה האדם כולל הראש הוא גם 18 טפחים, ואעפ"כ ביאר את המושג "גופו" עד הכתף ובאמה של חמישה, כי זה היינו הך! כפי שהדגשנו בפתיחת המאמר, שאם עד הכתף זה 15 טפחים ממילא כולל הראש זה 18 טפחים, כך שמבחינת הראיה שהרמב"ן רצה להביא מכאן כנגד התוס', היא שרירה וקיימת גם לו נפרש את המושג "גופו" עד הכתף. אלא שהנפק"מ הגדולה תהיה למקווה. שלוש אמות של שש או שלוש אמות של חמש. אולם הרמב"ן אכן נקט של שש. אך האמת שזה "פרט" בדבריו, ולא אחד מעקרונותיו. העקרון המרכזי בדבריו הוא שגובה האדם הכולל הוא 18 טפחים וזה נשאר גם ע"פ המאירי שחולק על פרט זה של ביאור המונח "גופו".

כמו כן בראב"ד, העקרון המרכזי בדבריו, הוא שהאדם צריך לעמוד בקומה זקופה, כפי שיוצא מנקיטת "גופו שלוש אמות" שזה אורך האדם, ועקרון זה כמבואר לעיל, נשמר גם לדעת המאירי, שהרי האדם עומד זקוף אלא שהמאירי לקח בחשבון שרום מים שמגיע עד כתף, יעלה לרום כנגד הראש לאחר שנפח האדם יכנס במים, כך שביאור המושג "גופו" הוא לא הדבר העקרוני בדברי הראב"ד, יתכן ואם היתה מגיעה לפניו ראייה שהאמה שם היא בת חמישה, לא היתה לו בעיה עקרונית, לפי העקרונות שכתב, לקבל זאת. והיה עשוי לתקן ולומר

שהעיקר שבור הטבילה יהיה בגובה שלוש אמות של שישה (אך לא על רום כמות המים) אולם האמת שנקט בדבריו שאמות המקווה לכמות המים היא באמה בת שישה.

אך מה שברור שהראב"ד למד זאת אך ורק מהגמ' בעירובין מח. ולא על סמך עקרונות מחוץ לסוגייה, דוגמת: "כי יש כללים אליהם כפופה אמה זו או שזו האמה הסתמית". אדרבה, מכך שלא כתב כן, וגם לא כתב שהיא צריכה להיות גם שוחקת, כפי שאכן הוסיף התשב"ץ. עובדה זו מלמדת שהראב"ד בקביעתו שאמת המקווה היא "באמה בת שישה" לא הסתמך על הכללים, יתירה מזאת, הוא כותב להדיא מה כן הביא אותו לכך, שהרי הביא ראיה מהגמ' בעירובין מח., מה שמותיר פתח לדיון בין הראשונים מה פשט הגמ' בעירובין. וכאמור, חוץ מהעובדה שהוא לא הביא את הכללים, הוא גם לא הסתמך על כך שמסתמא זו האמה. (אמנם במהדורא קמא ציין זאת, אך אדרבה, העובדה שבמהדורה החמישית והמתוקנת השמיט משפט זה מעידה שהראב"ד בעצמו, למסקנה שלל זאת).

התשב"ץ הוא הראשון שסבר שפרט זה הוא דבר עקרוני

אכן הראב"ד כתב שאמות מקווה הן אמות בנות שישה. אך בעוד שהראב"ד למד זאת מדקדוק המושג "גופו" בעירובין מח. דקדוק שנתון במח' ראשונים, ולענ"ד לא היה עקרוני לראב"ד, כמבואר לעיל, כל עוד העקרונות נשמרים, והם נשמרים כמבואר לעיל על פי המאירי. אולם התשב"ץ לקח זאת כדבר עקרוני הוא מגדיר זאת כשורש ז"ל: "אבל כל החרדה הזאת לכם היא במדות המקוה באצבעות אחר השורש המסור לנו כי אמה של שיעור מקוה היא בת ששה טפחים כמ"ש הראב"ד ז"ל" (שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן לג) וכן התשב"ץ הוסיף, מה שהראב"ד לא כתב שהן צריכות להיות שוחקות ז"ל: "וגם הראב"ד ז"ל כתב דמכאן (עירובין מח.) למדנו דבאמה בת ו' טפחי' משערינן במקוה ולא כ' ה' טפחי'. ולי נראה ג"כ שמכאן יש ללמוד דבעינן אמה שוחקה ולא עצבה דארבע אמות של שבת בת ששה טפחי' שוחקת היא. ועוד יש ראי' דשוחקת בעינן באמות של מקוה דבפרק קמא דעירובין (ג') מוכח שכל שיעורי התורה להחמיר בעיא שיהיו שוחקות" (שו"ת תשב"ץ חלק א סימן יז) כלומר התשב"ץ סבר שיש לחבר זאת לכללים בעירובין ג: וממילא הפך את זה למשהו מאד עקרוני. והמבי"ט שנמשך אחרי שיטתו, הגדיר זאת ממש כהלכה למשה מסיני, ז"ל: "אמה על אמה ברום ג' הם כ"ד גודלין על כ"ד גודלין ברום ע"ב בגודלין שכל אמה היא בת ששה טפחים וכל טפח ד' גודלין כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פ"ח מהלכות שבת ואמות אלו הם אמות שוחקות כרבה פ"ק דעירובין דאמר א' זה וא' זה באמה בת ו' אלא הללו שוחקות והללו עצבו' וזה וזה להחמיר כמו שכתב הרב ז"ל שם פ"ו והכא גבי מקוה שוחקות הוי חומרא" (שו"ת המבי"ט חלק א, קמג) וכן כתב כמעט מילה במילה מרן רבי יוסף קארו זצ"ל בשו"ת שלו (שו"ת אבקות רחל סימן נג). אולם ברור שאם המאירי כתב שהיא אמה בת חמישה ואם הירושלמי הבין כך בתוספתא (לפי הראב"ן) זה לא יכול להיות שפרט זה שהגדרת האמה לגבי גופו של אדם היא הלמ"מ. שהרי על הלמ"מ אף אחד לא יכול לחלוק. הרבה מרכיבים שם הם אמנם הלמ"מ: 40 סאה, שהמים לפי גובה גופו של האדם הבינוני,

ושגופו הוא שלוש אמות, אך כפי שבארנו כל עקרונות הללו שרירים וקיימים בין אם האמה בת חמישה ובין אם היא בת שישה. פרט זה (בלבד) לכאורה אין הכרח שהוא הלמ"מ.

הריב"ש העניק הסבר לשיטת הרמב"ן

הזכרנו, שדווקא ההגיון הפנימי של דרישת התורה ל"מים שכל גופו עולה בהם" מלמד שרום המים ההתחלתי אמור להיות נמוך מגובה האדם, באופן שלאחר שיכנס האדם אז המים יעלו יכסו את ראשו. אולם לפי הרמב"ן ואח"כ התשב"ץ והמבי"ט ועוד יוצא שרום המים צריכים להיות מראש בגובהו של אדם, לפני שנכנס, ואחרי שיכנס המים יעלו הרבה מעל לראשו. א"כ כיצד זה מתיישב עם דרישת התורה? הריב"ש שהיה בן דורו, מעט לפניו, של התשב"ץ מיישב גישה זו באופן הבא, ז"ל: "ודרשו עוד, מדכתיב: כל בשרו, שיהיה כל גופו עולה בהן, ר"ל בטל בהן, מלשון: תעלה באחד ומאה; וזהו: אמה על אמה ברום שלש אמות. ר"ל: שהמקום שיטבול בו האדם המחזיק כל גופו, ושיהיה בטל במים שבו, דהיינו: אמה על אמה ברום שלש אמות, צריך שיהיה מלא מים, כשיבא האדם לטבול, לא שיהיה הוא מכוסה במים בהתפחת המים מחמת גופו. וכל זה הוא מן התורה. וחכמים שערו, שאמה על אמה ברום שלש אמות הם מ' סאה, ושכך שעור מי מקוה לכל התמונות שיהיו לו..." (שו"ת הריב"ש סימן רצד) להדיא הריב"ש מבאר, שלא כשיטת התוס', שהמים צריכים לכסותו ללא העלייה שמחמת התפחת גופו. בספר הארכנו לדון בדברי הריב"ש. בהשוואה למי מעיין ולמקווה של כהן גדול ביה"כ על גבי שער המים, אך אין כאן המקום להאריך.

הפסיקה של השו"ע: היא שאמת מקווה היא אמה בת שישה

אמנם ת"ח המעיין כיום בשו"ע יו"ד סימן רא, יראה שהאמות של מקווה הן בנות שישה ושוחקות. וע"פ התשב"ץ גם גדולות (קרוב לחזו"א). גם בביאור הגר"א מפנה לעירובין ג: דהיינו, כמו התשב"ץ, על פי הכללים. ואכן כך נקטו שרשרת הפוסקים מהתשב"ץ והריב"ש והמבי"ט והב"י והשו"ע והגר"א ועד הגר"ח נאה וחזו"א. ולכן לא פשוט לפתוח את הנושא לדיון. אולם בהמשך אביא את הראיות מאמת הבנין שבהר הבית שהביאו אותי למסקנה שאמת מקווה צריכה להיות בת חמישה וכפי שבס"ד הבאתי לכך בכל הפסיקאות דלעיל מקורות בראשונים. אולם חשוב לי לציין, כפי שקבלתי מרבותי, שיש להבחין בין הלכה למעשה בנושא ספיציפי לבין בירור ההגדרות באופן עקרוני. דהיינו ספציפית לגבי מקווה, כיון שכך פסק השו"ע, איננו יכולים לזוז למעשה במקווה מפסקו ש"כבר הורה זקן". אולם אין זה אומר שבגלל זה כל הבירור לא נכון, ניתן להפריד בין שיעורי הנפח לבין שיעורי האורך ואדרבה זה מה שעולה מהמקורות האחרים בשו"ע, שבשיעור חלה פסק כרמב"ם ע"פ הדרהם, ואילו לגבי האמה בת שישה, פסק הרי כתשב"ץ שכפי שהקדשנו לעיל פסקה שלימה לכך, עיקר דבריו הם שהאמה בשיעור גדול, חוץ מכך שגם אמות מקווה הן בנות שישה, שוחקות וגדולות. כך שבאמת מה שאנו אומרים הוא לענ"ד על פי השו"ע. ורק בפסקו במקווה ישנה סתירה פנימית. בין 40 סאה היוצאים משיעורי הנפח לבין 40 סאה היוצאים משיעור אורך האמה. זאת משום, ששיעור מקווה ניתן לכאורה בחז"ל בשני מדדים: שיעור נפח של 40 סאה ושיעור אורך של

"אע"א ברום ג"א" ולכן נוצרה סתירה, ועל אף שאנו מציעים כאן יישוב, אין בידינו, ואין ברצוננו, ח"ו לחלוק למעשה על השו"ע, גם אם יסכימו עם הצעה זו שלי פוסקים רבים, משום שספציפית לגבי מקווה "כבר הורה זקן" והכריע ללכת על המדד של האמות ואמות גדולות. אולם בעיקר מה שחשוב הוא שיש לנקוט, לענ"ד, בפרט על פי השו"ע שפסק כתשב"ץ, שהאמה בת שישה היא בשיעור יחסית גדול כמבואר לעיל, ובשיעורי אורך גדולים, כשו"ע ע"פ התשב"ץ, ובשיעורי נפח קטנים כשו"ע ע"פ הדרהם של הרמב"ם, ואת הסתירה, ניתן ליישב כפי שאני מציע שהאמה של מקווה בעצם אמה בת חמישה רק שמחולקת לשישה טפחים קטנים. ואעפ"כ במקווה עצמו, ברמת ההלכה למעשה איננו אפ' חושבים לשנות ח"ו מפסק השו"ע בוודאי ובוודאי שלא לגבי טבילת אישה נידה שהדבר נוגע לאיסור כרת ועל זה דיבר השו"ע שם בהל' מקוואות. ואפ' הגר"ח נאה בעצמו (שיעורי מקוה עמ' רסא) הדגיש שבמה שנוגע לכרת (מקווה) או לסכנתא דחמירא מאיסורא (מעקה) יש לנקוט בשיעורי אורך הגדולים ביותר.

משמעות הקביעה של התשב"ץ שאמת מקווה היא אמה בת שישה כהלמ"מ

לענ"ד הקביעה של התשב"ץ את אמות מקווה באמות בנות שישה כהלמ"מ יצרה את הסתירה. שהרי ברגע שיבוא ראשון שיסבור שזה לא הלמ"מ והיא אמה בת חמישה אין סתירה וראינו שיש ראשונים כאלו. ולענ"ד יתכן ואם היתה מגיעה השאלה של המקווה הקטן, אשר הגיעה לתשב"ץ, למאירי ובהמשך נראה שלענ"ד גם לרמב"ם, ויתכן שאפ' לראב"ד ולרמב"ן, אם היו רואים שהאמירה שאמת מקווה היא אמה בת שישה יוצרת סתירה עצומה בין שיעורי הנפח לבין שיעורי האורך, אולי היו עונים שהיא אמה בת חמישה ובזה היה מסתיימת השאלה. דווקא ההפכה של הדבר הזה לדבר עקרוני יתכן והיא יצרה את הסתירה. הראיה, שבתשובתו של הראשון שהגדיר זאת כך, הועלתה, גם לראשונה, הסתירה, אלא מכיון שראה בכך "שורש המסור מהראב"ד" זה היה לו דבר יציב, ונאלץ לומר משום כך, שעל פי הביצים אי אפשר לשער את המקווה כי יש קטנות ויש גדולות, במקומות שונים. והמבי"ט והב"י אמרו שלמרות שיש משקל, שיעור האורך קובע. אולם יתכן ואליבא דאמת אין כלל סתירה, כי עצם ההגדרה של אמת מקווה כאמה בת שישה, דהיינו את "גופו" בעירובין מח. שזה כולל ראשו, וממילא את האמה כבת שישה, זה מה שיצר את הסתירה. ונראה שלפי המאירי ואולי גם הרמב"ם כפי שיתברר בהמשך לא היו רואים בכך סתירה כי האמה של מקווה היא של חמישה.

הגדרתה כאמה בת חמישה וגופו עד הכתף מאד מתיישבת בסוגיות הש"ס

מה גם שכפי שהארכנו לבאר את הגדרת גופו של אדם באמה בת חמישה, אמת הזרוע, חוץ מכך שכך מפרש המאירי, וכן הראב"ן בירושלמי ובתוספתא, זה אף פשט סוגיות הש"ס, הן בעירובין מח. כפי שהתבאר לעיל והן בהגיון הפנימי של דרישת התורה למים שכל גופו עולה בהם. ממש אדרבה, דווקא אמת זרוע בת חמישה מתיישבת היטב בתוך סוגיות הש"ס. כך שלענ"ד האפשרות הזו, שאמה זו היא אמה בת חמישה מבוססת מאד. ולפני שנעסוק בשיטת הרמב"ם נבסס זאת גם מפשט המושג "גופו" ואין כלל להתפלא על פירוש זה. ראשית, מדין טבילה, מעצם העובדה שהראשונים, הראב"ד, בארו שזה כולל ראשו מריבוי המילה "כל"

משמע שלולי זה בשרו היינו גופו ללא ראשו. כמו כן בהל" ציצית דרשו חז"ל "כסותך – ולא כסות הראש" מצנפת פטורה מציצית, משמע שסתם הגדרת גוף, היא ללא הראש. השש"ת (סימן ד, ד) מביא ראייה נוספת ממסכת סוטה (מה, ב) "נמצא גופו במקום אחד וראשו במקום אחר" כך שאפ' אין בכך כל דוחק לפרש כן. אדרבה, נראה שזה פשט המונח גופו בלשון חז"ל, ללא ראשו.

ביאור שיטת הרמב"ם באר היטב בכל מקורותיו ע"פ המאירי והראב"ן

החשיבות שבהבנת שיטת הרמב"ם

מכיון שהרמב"ם, חוץ מזה שלית מאן דפליג שהוא גדול הפוסקים, גם עסק בפרטות בענין השיעורים ומעיד כך וז"ל: "וכבר עשיתי אני מדה בתכלית הדיוק שיכולתי ומצאתי שהרביעית האמורה בכל התורה מחזקת מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם, ומן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם, ומן החטים קרוב לעשרים ואחד דרהם, ומקמח החטים קרוב לשמונה עשר דרהם. ומצאתי שעור חלה באותה המדה חמש מאות ועשרים דרהם בקירוב מקמח החטים. וכל הדרהמים האלו מצריים, וכן גם כל אלו הדברים שמדדתי מצריים". (פירוש המשנה לרמב"ם מסכת עדויות פרק א משנה ב) דעתו ודאי מכרעת בנושא ויש להתאמץ להבין מה דעתו.

לא רק שאין מניעה לבאר שהרמב"ם סובר כמאירי וכראב"ן, זה אף מסתבר

לפי מה שבדקתי בכתבי הרמב"ם, בשום מקור הרמב"ם לא הגדיר אמת מקווה כאמה בת שישה, כבר התבאר לעיל שעצם העובדה שבפסחים הראשונים חילקו אותה לשש אין בכך בכדי להעניק לה הגדרה כאמה הבינונית. ולכן זה שנקט בששת המקומות בפירוש המשניות בהם מזכיר את הנוסחה של רב חסדא בפסחים, שיש באמה 24 גודלין וכיו"ב זה עוד לא מעיד שמדובר באמה הבינונית בת שישה.

כמו כן עצם לשונו "דין תורה שכל מים מכוונסין טובלין בהן שנאמר מקוה מים מ"מ, והוא שיהיה בהן כדי להעלות בהן כדי טבילה לכל גוף האדם בבת אחת, שיערו חכמים אמה על אמה ברום שלש אמות, ושיעור זה הוא מחזיק מ' סאה מים בין שאובין בין שאינן שאובין" (רמב"ם הלכות מקוואות פרק ד הלכה א) שנקט לשון אמה, כבר הרחבנו ביסוד שמקורו בדברי הסטייפלר שאין זה כפוף בהכרח לכללים, כי זו לא אמה שמוגדרת מעיקרא כשיעור ששורשו שיעור אורך, אלא זה יותר עקיף, התורה קבעה שהשיעור בהתאם לגובה גופו של האדם, וחכמים, כלשון הרמב"ם, הם ששיערו שמדובר בשלוש אמות, שיתכן והן דווקא אמות בנות חמישה. וכפי שהזכרנו לעיל, הרמב"ם גם מפרש כך את הפסוקים ביחזקאל, כרד"ק וכרשב"א בתשובות הנ"ל, שסתם אמה במקרא היא אמה בת חמישה. כמו כן, זה אפ' מסתבר מאד מצד ההגיון הפנימי של הגדרת הרמב"ם "והוא שיהיה בהן כדי להעלות בהן כדי טבילה לכל גוף האדם

בבת אחת" שהעיקר שבתוצאה, בסוף של הטבילה, בור הטבילה ראשו יכוסה בהלקח בחשבון עליית המפלס ע"י נפח גופו, ואז אדרבה, רום המים צריך להיות מראש נמוך מגובהו של האדם, וכפי שהומחש לעיל בניסוי שנעשה במיכל הזכוכית, בהסבר שיטת המאירי.

אולם גם לשונו בהלכות ביכורים, שם מזכיר את האצבע, אינה כפופה לכלל, שכל מקום זה אצבע בינונית, ראשית, בדיוק מאותה סיבה, כי שיעור זה, בשורשו, אינו שיעור אורך, וממילא כשם ש"האמה" בלשונו בהל" מקוואות לא כפופה לכללים והיא בת חמישה ממילא בהתאם לכך גם האצבע המוזכרת בהל" ביכורים שהיא רק נגזרת של אמת המקווה איננה כפופה לכללים והיא לא האצבע הבינונית. וכן הרי הארכנו לעיל והוכחנו שכל המערכת של אמה בת חמש מחולקת לשישה טפחים קטנים וממילא גם לאצבעות צרות יותר, אצבע בזכרותו. ועל פי הראב"ן, רב חסדא בפסחים קט. אכן התכוון מראש לאצבעות צרות ולא מן הנמנע לומר שהרמב"ם סובר כראב"ן. וז"ל הרמב"ם בהל" ביכורים: "כמה שיעור העיסה שחייבת בחלה מלא העומר קמח בין מאחד מה' מינים בין מחמשתן כולם מצטרפין לשיעור, וכמה הוא שיעור העומר שני קבין פחות חומש, והקב ארבעה לוגין, והלוג ד' רביעיות והרביעית אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכל האצבעות הם רוחב גודל אצבעות של יד, נמצאת למד שהמדה שיש בה י' אצבעות על י' אצבעות ברום שלש אצבעות ותשע אצבע בקירוב הוא העומר, וכן מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות שני תשיעי אצבע ברום שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע היא מדת העומר, ושתי המדות כאחד הם עולים, וכמה מכילה מדה זו כמו ארבעים ושלוש ביצים בינוניות וחומש ביצה והם משקל ששה ושמונים סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים, שהם משקל חמש מאות ועשרים זוז מזוזי מצרים בזמן הזה, ומדה שמכילה כמשקל הזה מקמח החטים הזה בה מודדין לחלה בכל מקום. (הלכות ביכורים פרק ו הלכה טו) מעבר שניתן לדייק בלשונו בהלכה זו, שלגבי הביצים הזכיר "בינוניות" ולגבי האצבע לא, וגם לא נתן את רוחבה לפי 7 שעורות, מה שלענ"ד יכול להעיד שלא מדובר באצבע הבינוני. יש לי להביא ראיה שיש לרמב"ם המושג של אצבע בזכרותו וממילא אין להתפלל שלכך כוונתו. שהרי כותב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה "וכבש היה בנוי לדרומו של מזבח, ארכו שלשים ושתיים אמה על רוחב ט"ז אמה והיה אוכל בארץ שלשים אמה מצד המזבח, ופורח ממנה אמה על היסוד ואמה על הסובב, ואויר מעט היה מפסיק בין הכבש למזבח כדי ליתן האיברים למזבח בזריקה, וגובה הכבש תשע אמות פחות שתות עד כנגד המערכה" (הלכות בית הבחירה פרק ב הלכה יג) הרמב"ם, נוקט שגובה היסוד היה רק אמה של חמישה ממילא גובה המזבח (ללא הקרנות) הוא 8.83 אמות "תשע אמות פחות שתות" נמצא שברור שהוא גרס את הגמ' לעיל לגבי אצבע בזכרותא. והיה אויר של כמה ס"מ בודדים בין הכבש למזבח. נמצא שיש כאן מקור ברמב"ם עצמו המעיד שהרמב"ם ידע שכל המערכת של אמה בת חמישה מחולקת לשישה טפחים קטנים וממילא גם לאצבעות צרות. כפי שהראב"ן מבאר את רב חסדא בתלמוד הבבלי שהאצבעות שנקט הם בהתאם לאמה בת חמישה המחולקת לשישה. ממילא, כאמור, האצבע כאן, אינה האצבע הבינונית, היא לא תלויה באותו כלל שקבע הרמב"ם בהל" תפילין, כי לא מדובר כאן בשיעור

שנאמר בשרשו כשיעור אורך. אלא היא האצבע הצרה, גודל בזכרותו, כפי שנמשיך מיד בסמוך לבסס זאת עוד.

ישנם המקשים מהרמב"ם בהל' שבת פט"ו הט"ז וז"ל: "חצר שהיא פחותה מארבע אמות על ארבע אמות אין שופכין בתוכה מים בשבת מפני שהן יוצאין לרה"ר במהרה, לפיכך צריך לעשות גומה מחזקת סאתים בתוך החצר או ברה"ר בצד החצר כדי שיהיו המים נקבצים בתוכה, וצריך לבנות עליה כיפה מבחוץ כדי שלא תראה העוקה הזאת מרה"ר, והחצר והאכסדרה מצטרפין לארבע אמות, וכמה הוא המקום שמחזיק סאתים חצי אמה על חצי אמה ברום שלשה חומשי אמה". שבכך שבאותה הלכה השתמש במושג אמה פעמיים, משמע שבשני המקומות הגדרתה אותו דבר וכשם שברישא מדובר באמה בת שישה כך בסיפא בהקשר של מידות הנפח מדובר באמה בת שישה! אולם לענ"ד, הקושייה הזו לא מתחילה, משום שלאחר שנתן את הכלל (בהל' שבת פ"ז) שכל שיעורי תורה הם באמה בת שישה, ברור שארבע אמות של חצר הם באמות של שישה, מאידך, לאחר שהוכחנו שכל הנוסחה בפסחים מבוססת על אמות הזרוע, והקשר בין מידות הנפח למידות אורך הוא לאמה בת חמישה המחולקת לששה טפחים קטנים ול-24 אצבע בזכרותו, ממילא, ברור שבכל מקום בו יביא הרמב"ם שיעור נפח ויתרגם אותו לאמות, מדובר באותם אמות, אמות הזרוע, בכפוף למקור הדברים לגבי אמות מקווה. לכן הרמב"ם לא צריך בכל מקום לטרוח ולציין זאת שוב. הוא סומך על כך שהוא הבהיר את העקרונות במקומות אחרים. ולכן יודע שההלכה תהיה ברורה לקורא.

ראיות שהרמב"ם הפריד בין האמה היוצאת משיעורי הנפח לבין האמה הבינונית

אך מעבר לכך שאין בדבריו להיפך, ואפ' מסתבר מההגיון של מקווה כך, ושנראה שיש לו את המושג אצבע בזכרותו. ניתן גם לחזק מהלך זה, על דרך השלילה כלומר שלולי זה יצא לנו סתירה ברמב"ם. משום שמהרביעית ע"פ הדרהם וע"פ הנוסחה יוצאת כידוע אמה קצרה של 48 ס"מ ועל פי הדרהם המדויק שנזכיר בהמשך, עוד יותר קצרה של כ-46 ס"מ, וא"כ אם זו האמה בת שישה הרי שהיא קצרה והיא מתאימה לאמת הזרוע כידוע מהגר"ח נאה ומהמציאות. אולם מכיון שמוכח מהרמב"ם בפירוש המשניות למס' תמיד שהובא כבר לעיל, שגובה האדם הוא 18 טפחים, ממילא ע"פ מה שכבר ביססנו, אמת הזרוע שלו היא על כרחך אמה בת חמישה, ממילא האמה בת שישה ההלכתית, הבינונית, ארוכה בטפח מאמת הזרוע, ולא יתכן א"כ שאמת המקווה המתאימה לאמת הזרוע תוגדר ברמב"ם האמה בת שישה! ממילא על כרחך שהאצבע אליה התכוון לגבי שיעור חלה היא אצבע בזכרותו.

ראיה נוספת לכך שסבר שהאמה בת שישה היא בשיעור גדול יחסית, מביא החזו"א (קונטרס השיעורים או"ח, לט וכן שש"ת סימן ד, ב) מרוחב הסיט, שהוא לפי הרמב"ם, מתיחה בכל כוחו (כלשון הרמב"ם בהל' שבת, ט, ז) של המרחק בין האגודל לבין האצבע, והוא שני טפחים, החזו"א מדד ויצא לו כ-20 ס"מ והוכיח מכאן מרוחב הסיט, ששיעור טפח לפי הרמב"ם אינו ע"פ גודל של 1.9 ס"מ ואף לא של 2 ס"מ, אלא של אגודל יותר רחב. אמנם לפי מדידות שערכתי אצל

כמה עשרות בני אדם, המרחק הממוצע של סיט הוא כ-18.5 ס"מ, (העיקר זה העקרון שבוודאי זו לא האמה הקצרה) מה שאומר שכל טפח הוא כ-9.25 ס"מ. ולא מצינו סיט שאורכו יהיה רק כ-15 ס"מ לסוברים שהאמה היא 45.6 ואף לא כ-16 ס"מ לסוברים שהאמה היא 48 ס"מ. א"כ שוב מוכח שהאמה בת שישה לרמב"ם יחסית גדולה וא"כ כדי שלא תהיה סתירה צריך לומר שהאצבע בה נקט הרמב"ם בשיעור חלה היא אצבע בזכרותו.

כאשר כמובן, הראיה הגדולה שנביא מכותלי הר הבית לאורך אמה הגדול, מגלה ומלמדת אותנו שכאשר חז"ל והרמב"ם נקטו "אמה בינונית בת שישה" התכוונו לאמה יחסית ארוכה. (קרוב לשיעור חזו"א).

קושיית הצל"ח

כתב הצל"ח: "ואם כן שני שיעורי חלה מכחישים זה את זה, ושניהם הלכה למשה מסיני, כי שיעור מ"ג ביצים וחומש הוא הלכה למשה מסיני, וכן שיעור מקוה הוא הלכה למשה מסיני, ועל כרחך שנשתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים, או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים. וידוע שהדורות הולכים ומתמעטים ואי אפשר שאגודל שלנו גדול יותר מאגודלים שהיו בימי חכמי ש"ס. ועל כרחך הביצים בזמנינו נתמעטו..." (צל"ח מסכת פסחים דף קטז עמוד ב) הצל"ח הניח שהאצבע ברמב"ם בהל' ביכורים היא הבינונית, הנחה שהיא כמובן הגיונית, לכשלעצמה, אך כפי שהראינו באריכות, לענ"ד איננה מוכרחת. כמו כן הוא הניח שזה שהאמה היא אמה בת שישה, זה הלמ"מ, כפי שכתב המבי"ט וקבע התשב"ץ, אך כבר הראינו לעיל שפרט זה בהגדרה לא מוכרח שהוא הלמ"מ לפי המאירי ואף לא לפי הראב"ד ולענ"ד גם לא ע"פ הרמב"ם.

מקור נוסף שהביא את הצל"ח לסבור שאמת מקווה היא אמה בת שישה הוא בחידושי לפסחים קט. מביא שם קושייה בשם אחד הגדולים וז"ל: "וכתב הרב הגאון ש"ב מוהר"ר גבריאל אב"ד דק"ק לעוורטוב ורב"ד דק"ק ברעסלא, דתינח לר' מאיר דאמר במנחות דף צ"ו ע"א דגם אמות השלחן אמה בת ששה טפחים, אבל לרבי יהודה דס"ל דאמות השלחן אמה בת חמשה, והא ודאי דאמה על אמה ברום שלש אמות בשיעור מקוה הכל באמות בת ששה, ואם כן נסתר קושיית הגמרא, דודאי אמתא בת חמשה יתיב באמתא בת ששה. ובזה תירץ הגאון הנ"ל דברי הרמב"ם בפ"ה מתמידין ומוספין הלכה ט' שפסק כר' מאיר, שהוא נגד כללי הש"ס דר"מ ור"י הלכה כר"י, אבל כיון שדברי רב אשי בכאן לא אתיין אלא אליבא דר"מ, ומדסתם ר"א ואמר שלחן של מקדש של פרקים היה ולא אמר שלחן של מקדש לר"מ של פרקים היה, מכלל דס"ל לרב אשי להלכה כן" (צל"ח מסכת פסחים דף קט עמוד ב) אולם לענ"ד, לפי המבואר לעיל שאמת מקווה היא דווקא אמה בת חמישה, מובנת מאד הראיה של רב אשי, ששולחן של מקדש של פרקים היה, כי לרבי מאיר שאמת כלים היא אמה בת שישה ודאי שהשולחן (שהוא באמה של שישה) לא יכול להכנס במקווה שהוא רק אמה על אמה של חמישה, אולם אפ' לר' יהודה שאמת כלים אמה בת חמישה, מוכיח רב אשי שהשולחן היה של פרקים, שהרי "אמתא באמתא היכי מטבליה" אז אדרבה, סבור אני שקושיית הגאון הנ"ל

מעיקרא ליתא, אדרבה, רב אשי הוכיח בין לר"מ ובין לר' יהודה, והגאון צטדק בה"א שלו, כי אם לר' יהודה זה מסתדר, פשוט שהגמ' היתה צריכה לציין שכל הוכחתו היא רק לר' מאיר, ויתירה מזאת, לא היתה בזה כל הוכחה שהשולחן של פרקים, שהרי לר"י הוא לא. וזה שחיפש מנין לרמב"ם שיש לפסוק באמת כלים כרבי מאיר וניסה להביא ראיה מכאן, לענ"ד ניתן למצוא מקור מפורש אחר לכך, מכך שהגמ' בשבת צב. סתמה שם "ארוך תשעה וכפורת טפח" ועפ"ז הוכיחה את דינו של ר' אלעזר, כפי שכבר הארכנו בזה לעיל, מוכח שפסקה כרבי מאיר. ויתכן שמשם לקח זאת הרמב"ם ובכלל לא מהסוגייה בפסחים קט.

אולם יש מקשים: אי אפשר לומר שהאצבע בהל"ב ביכורים היא בזכרותו, אחרת, על הרמב"ם היה לציין זאת שלא נטעה! ומדלא ציין, משמע שצודק מי שמבין שזו האצבע הבינונית!

אולם לענ"ד, זו בדיוק הסיבה שנתן הרמב"ם את השיעור גם במשקל. (וכמובן בנוסף לביצים) שהרי הרמב"ם כתב במפורש בפירוש המשניות שלתרגם את שיעורי הנפח למשקל זה עקרונית לא נכון וז"ל: "אבל משקל מה שמחזיקה מדה זו הרי הוא משתנה בהשתנות הדבר המדוד, לפי שאין כובד השעורים והחטים שוה, וכן לא כל סוגי הקמח משקלן שוה אף על פי שהן ממין אחד, ולא השמיעונו שיעור חלה במשקל אלא במדה כמו שאתה רואה. וכל מי שנותן שיעור חלה במשקל הרי זה טועה וטעותו ברורה מאד, אלא אם כן רצה לשער בקירוב ובמין מסויים". (פירוש המשנה לרמב"ם מסכת חלה פרק ב משנה ו) א"כ מדוע בכל זאת תירגם את הרביעית ושיעור חלה לדרהם? לענ"ד עשה זאת לטובת בני דורו והדורות הבאים, שלא יטעו, לשער באצבעות גדולים, כי אז בהשוואה למשקל מיד ישימו לב שיצא להם שיעור גדול פי שנים, וזה הרבה יותר מהשיעור. ולכן אחר שעיגן הרמב"ם את השיעור גם בביצים וגם במשקל הדרהם ודייק שלא ציין שהאצבע בינונית, לא חשש הרמב"ם שקהל היעד אליו מיועד ספרו יטעו. אמנם לאחר מאות שנים באירופא לא היה לצל"ח את הדרהם שבמצרים, וע"פ המקובל מהתשב"ץ נקט שהאצבע בהל"ב ביכורים היא בינונית, ממילא כשעמדו לו רק הביצים מול האצבעות, אמר בהגיון רב שאם משהו השתנה סביר שאלו הביצים ולא האצבעות. ודווקא היום שנעשה מחקר הלכתי מעמיק בנושא המטבעות, כפי שיובא לקמן, **רואים עד כמה ראה הרמב"ם למרחוק**, בכך ששיער גם במשקל המטבעות, בידעו שזה דבר שיכול להשתמר לדורות וממילא להתברר גם אחרי דורות רבים. ומה שאני מציע לומר הוא ששום דבר בטבע הבריאה לא השתנה. אלא שמעיקרא האמות של מקווה אינן מוגדרות כאמות בנות שישה, והאצבע בהקשר של שיעורי הנפח אינה בהכרח "הבינונית" אלא היא בהתאם לאמה הסתמית היא אצבע צרה, אצבע בזכרותו, כדמוכח מכל פשטי הסוגיות לעיל, ומהראב"ן, המאירי, הירושלמי ומהרמב"ם לגבי הכבש בהל"ב בית הבחירה הנ"ל. וכן שעל פרט נקודתי זה (בלבד!!) אין הכרח שיש הלמ"מ. כפי שהארכנו לעיל בבאור דבר זה הן במאירי והן בראב"ד ובתשב"ץ. כמובן ששאר הגדרות הם הלמ"מ במקווה.

לסיכום החלק הזה

הארכנו לפרוש לפני הקורא מערכת שלימה של הבנה מתוך הראשונים שהאמה של מקווה אינה בהכרח האמה בת שישה והיא יכולה להיות מוגדרת כאמה בת חמישה. וחשוב שוב

לציין, שלמעשה, השו"ע שפסק במקווה כתשב"ץ, מונח בזה שפסק שהאמה בת שישה היא יחסית גדולה (בערך כחז"א) אז לבוא ולתרגם את שיעורי הנפח ע"פ הדרהם ולהוציא מהם אמה קצרה יחסית, ולהגדירה כאמה בת שישה, עם כל ההגיון שבזה, לכאורה זה נגד השו"ע, ולכן היישוב המוצע כאן הוא שאמת מקווה חולקה לשישה קטנים, ואין להוציא ממנה אורכה של אמה בת שישה אלא של אמה בת חמישה. אדרבה, אם כבר ללמוד מדברי השו"ע במקווה את אורך האמה בת שישה, אז יש להוציא וללמוד, ע"פ מקורו, התשב"ץ, דווקא אורך אמה בשיעור ארוך וגדול יחסית, כמבואר לעיל בתחילת המאמר. (ובמקווה עצמו, למרות כל הברור כבר כתבתי שאין לזוז למעשה מפסק השו"ע) אבל האמירה שלי היא שאין להוציא משיעורי הנפח הקטנים וממשקל הרביעית ע"פ הרמב"ם וע"פ הנוסחה בפסחים קט. את אורכה של האמה הבינונית בת שישה. כעת נעבור לחלק השני, בו אסביר את הראיות מכותלי הר הבית לאורך האמה הבינונית בת שישה.

רקע לרעיון ללמוד את אורך האמה מכותלי הר הבית

רקע לראיות מכותלי הר הבית שאמת גר"ח נאה היא האמה בת חמישה

כפי שכתבתי בתחילת המאמר, בתקציר של המהלך, לאחר ההוכחה ממבנה הר המוריה הטופוגרפי, לאור הנתונים מהר הבית שיוצגו בהמשך, נשללת הגדרת אמה של 48 ס"מ ומטה כאמה בת שישה. ועל כרחך הגדרתה אמת בת חמישה. רק לפני שאסקור את הראיות מכותלי הר הבית, יש להזכיר מקור חשוב לעצם הרעיון הזה, שהאמה של הגר"ח נאה בהגדרתה היא בעצם אמה של חמישה, שראיתי אחרי שכך אכן הסקתי, הסטייפלר בשש"ת כבר כתב (שיעורין של תורה סימן ה, בפתיחה) כמענה לראיה שהביאו לאמה הקצרה מהזרת הנמדדת ביד שהיא כ- 24 ס"מ כך: "ואין מכאן שום ראיה דהא אפשר דכוונת הגמ' דעירובין לאמה בת חמישה דבאותו אמה הוי הזרת, חצי אמה, ושתי זרתות הם חמישה טפחים, וזה 48 ס"מ, הוי אמה בת שישה טפחים ערך 58 ס"מ". כלומר הסטייפלר זצ"ל כבר העלה את הרעיון שהאמה הזאת היא אמה בת חמישה וממילא תוסיף לה טפח ונגיע לאמה בת שישה. והוא כותב שזה בערך 58 ס"מ. כי זה באמת לא בדיוק תוספת של חמישית מלגו שהיא שישיית מלבר. לכן כנגד הקושייה שיכולה לעלות כאן: אם אכן האמה של הגר"ח נאה היא אמה בת חמישה אז על האמה בת שישה להיות בדיוק נמרץ ששית יותר וזה רק "בערך". לשם כך, ורק לשם כך אביא כאן בקצרה את הברור ההלכתי שנעשה על הדרהם המדויק, ונראה שלאור הדיוק הזה ולאור הנתונים שילמדו מהר הבית, האמה בת שישה תצא בדיוק ששית יותר מהאמה היוצאת מהדרהם המדויק. אמנם השש"ת אמר זאת גם על "בערך". אמנם השש"ת שם לא אמר זאת בהקשר לראיה מהדרהם, הוא הביא זאת על ראיה מהזרת. ואמנם על הדרהם ניסה לתרץ תירוץ אחר, שמדובר באמה בת שישה עציבה שהפער בינה לבין הבינונית הוא שישיית, אולם בספר "אמה של קודש", מתוך חרדת קודש, הבאנו כמה וכמה דחיות לאפשרות הזו, (שם שללנו גם אפשרות שהרביעית נמדדה בגביע עגול בשפתו ואליפסודי ואז לכאורה נפח הרביעית מתאים לדרהם של הרמב"ם, אולם דחינו זאת כי לפי זה גם בור המקווה צריך להיות עגול בשפתו ואליפסודי וזה לא יכול להיות, בין השאר כי הגמ' בפסחים קט: שאלה איך השולחן יכנס במקווה "אמתא באמתא" משמע שזה בדיוק, ואם שפת המקווה עגולה והשולחן ריבוע הגמ' היתה

חייבת לומר ריבוע בעיגול הכיצד יכנס, אם כן קביעה שהמקווה מעוגל נוגדת את דברי הגמ' שהוא ריבוע, ולכן האפשרות בה אנו הולכים היא שהאמה של מקווה היא אמה בת חמישה היא גם "ברירת המחדל", וזה נכון שהשש"ת לא אמר שמקווה באמה בת חמישה, ונמנע מלומר כן כי הוא הלך בשיטת כל שלשלת הפסיקה מהתשב"ץ ואילך, שהזכרו לעיל, שאמת מקווה היא אמה בת שישה, אולם כל המאמר הזה מראה שניתן להגדיר אותה אחרת.

הראיה הגדולה לשיעורי הנפח של הגר"ח נאה - הדרה

יסוד אמיתי ומוצק בשיטת הגר"ח נאה שקשה מאד שלא לקבלו. הוא העקרון שייצג הגר"ח נאה בשיטתו, שע"י משקל הדרה ועל פי הנתון שכתב הרמב"ם שהרביעית היא 27 דרה, ניתן לקבל את שיעור הרביעית, ושיעור הקמח לחיוב הפרשת חלה בברכה, שכמוהו נהגו למעשה במשך דורות רבים, כל גדולי ירושלים וכן השו"ע ועוד. הטענות של אלו שלא מקבלים זאת: כי לא הכירו אותו, כי הוא אולי השתנה, כי נמצאו גם כמה מטבעות בודדים גדולים (לעומת עשרות ומאות שלא כך) נשמעות מאד קלושות.

כרקע להמשך: הדרה המדויק

כרקע להמשך, רק על מנת שהפער בין האמה היוצאת מהדרה והגדרתה באמה בת חמישה לבין האמה היוצאת מכותלי הר הבית והגדרתה כאמה בת שישה. יהיה שיטת בצורה מדויקת, כמצופה אם כנים דברינו. (למרות שגם בלי זה השש"ת כתב שאפשר לומר כן בערך) אביא כאן מחקר רציני שנעשה בשנים האחרונות ע"י ת"ח יראי שמים, ע"י איסוף מטבעות רבים לאורך התקופות המדוברות, המדייק את משקל הדרה מ-3.2 גרם כפי שהיה הדרה הטורקי בזמן הגר"ח נאה ל-2.83 גרם כפי שעולה שכך שקל הדרה המצרי בימי הרמב"ם. מחקר זה מתבסס הן על מטבעות דרה רבים, ולענ"ד היותר משכנע הוא דווקא מציאת מטבע הדינר, שהיה משקלו קבוע וחוקי יותר משש מאות שנה וכוונה בלשון הערבית "ששדנג" ומשקלו החוקי היה 4.25 גרם והרמב"ם כותב בהל" ביכורים (פ"ו הט"ו) ששיעור חלה הוא 86.6 סלעים שהם 520 דרה, וסלע הוא 4 דינרים כפי שכתב בהל" שקלים (פ"א ה"ג) נמצא שכל דינר הוא 1.5 דרה. ולגבי רביעית כתב הרמב"ם בהל" עירובין (פ"א ה"ב) שמשקלה 17.5 דינרים ובפירוש המשניות מס' עדיות (פ"א מ"ב) כתב שרביעית מים היא 27 דרה נמצא שאם דינר שוקל 4.25 אז מטבע דרה שוקל 2.83 גרם מעט פחות מהמשקל ששיערו הגר"ח נאה. בהנחה שמחקר זה נכון, וע"פ הנוסחה בפסחים, יוצא שהרביעית היא כ-75 סמ"ק והאמה היוצאת ממנו היא 45.67 ס"מ. מה שמתאים גם לאורכה הממוצע של הזרוע אצל רוב בני האדם. שמעתי שיש שפוסקים על סמך מחקר זה כך למעשה, ברביעית, אולם לענ"ד, כפי שיתבאר לקמן, אסור לשנות בזה מהמנהג המקובל ע"פ הגר"ח נאה שהרביעית היא כ-87 סמ"ק. משום שע"פ חישוב הירושלמי לרביעית בהתאם לאצבעות יוצא שהרביעית היא 87 סמ"ק, כי לחומרא לא דק, וכיון שכך נהגו - אין לשנות. רק חשוב שנדע שליתר דיוק רביעית מדויקת ע"פ הבבלי היא אכן כ-75 סמ"ק.

במאמר זה, נעשה מאמץ גדול לקצר, לכן מכיון שנתונים אלו כבר התבררו, איני רואה צורך להאריך בהם, מי שרוצה לעיין בביסוס מחקר זה שיראה בספרים: מידות ושיעורי תורה (עמ')

צ-צא), מידות ומשקלות של תורה (פרק כ"ח), הידורי המידות (עמ' 228-231), קרית אריאל (עמ' רכט).

הראשלי"צ הגר"ע יוסף זצ"ל – יש לדייק את הדרהם

כדי להבין את משקלו ההלכתי של מחקר זה, חשוב לציין שהרב עובדיה יוסף זצ"ל, על סמך מחקר זה, שינה את הפסיקה שלו והוריד את המשקל לחיוב חלה בברכה מ-1670 גרם ל-1560 גרם. (אמנם הוא הוריד את משקל הדרהם רק ל-3 גרם (ולא ל-2.83 גרם) אך זאת רק משום שנמצאו כמה מטבעות בודדים דרהם במשקל של כ-3 גרם). אולם יש כאן דבר עקרוני, שהרב עובדיה יוסף זצ"ל, העניק משקל הלכתי למחקר הזה, וזה אומר שניתן להסתמך עליו מבחינה הלכתית לצורך הנושא שלנו של חישוב אורך האמה. וכך כתב הגר"ע יוסף זצ"ל: "וזו (המחקר הנ"ל) הוכחה ברורה שאין לשער משקל הדרהם שלושה גרם וחומש כפי שכתב הגרא"ח נאה אלא שלושה גרם בלבד. ולפי"ז משקל 520 דרהם יהיו 1560 גרם, וכן ראוי לנהוג". (חזון עובדיה, פסח, הל' הפרשת חלה, סעיף יב, סוף הערה יד, ודברים דומים כתב בחזון עובדיה, א, עמ' רצא ובעוד מקורות). יש לציין שהגר"ע יוסף מיידי רק לענין שיעור חלה ואילו לגבי שיעור רביעית לא שמענו שהוא הוריד ל-75 סמ"ק. כי כפי שכבר הוזכר, אכן גם לפי הדרהם המדויק, המנהג למעשה הוא כירושלמי, שלחומרא לא דק, והגדיל את הרביעית ל-87 סמ"ק, כמבואר לעיל בדברי הראב"ן.

הסטייפלר בשם הרב יונה מרצבך זצ"ל: בירה תוכיח!

בעשרות השנים האחרונות נעשו כמה נסיונות ע"י גדולי ישראל לנסות וללמוד את אורך האמה מכותלי הר הבית, על פי היסוד שעל פי המשנה במידות אורכם היה 500 אמה, באמת הבנין, ואם נצליח לתרגם זאת למטרים נוכל לחלק ל-500 ולמצוא את אורך האמה. הנחת היסוד של כולם היתה, שהכתלים שלפנינו, המזרחי, המערבי ו"א אף הדרומי מקוריים או על התוואי המקורי וממילא ניתן להוכיח מהם את אורך האמה. נסקור כאן ממש בקצרה: השש"ת בשם הרב מרצבך (שיעורין של תורה, סימן ח, אות ה) הוכיח מאורך הכותל הדרומי, את אורך האמה המינימלי, שהרי שם רוחב הר הבית הכי קצר, וכולל עובי הכתלים יש כ-283 מטר לצלע הדרומית, ולכן יש להוכיח ממנו שלכל הפחות אורך האמה לא פחות מזה. והמסקנה של השש"ת שם היא שאורך האמה (בניכוי עובי החומות) הוא 55-56 ס"מ לכל הפחות. הרב שלמה גורן זצ"ל מדד אחרי מלחמת ששת ימים בהיותו הרב הראשי לצה"ל בעזרת חיל ההנדסה את המרחק בין הכותל המערבי לכותל המזרחי בקו כיפת הסלע, שם הוא 290 מטר, לחלק ל-500 זה יוצא 58 ס"מ, מכאן הוכיח את שיטת החזו"א בספרו "הר הבית". כל זה בהנחה ששניהם (המזרחי והמערבי עומדים על התוואי המקורי). הרב זלמן קורן שליט"א בספרו "בחצרות בית ד" פרץ דרך חשיבה מקורית וניסה להוכיח מרוחב שער. שהרי שנינו במס' מידות "כל הפתחים והשערים שהיו שם גובהן עשרים אמה ורחבן עשר אמות חוץ משל אולם" (מסכת מידות פרק ב משנה ג) ובסוף בית שני, יוסף בן מתתיהו מתאר 4 שערים במערב, אחד מהם "שער ברקלי" (מתחת שער המוגרבים כיום) שרוחבו בפתחו לפי וורן הוא כ-5.7 מטר ובפנים, במעבר כ-5.5 מטר. ובהנחה שהורדוס בנה בהתאם לשערים של המשנה הרי שאם נחלק זאת לעשר יצא שאורך האמה הוא כ-57 ס"מ וכך הוא נקט. אולם יש קושי עקרוני

ללמוד מהכתלים הקיימים, משום שהמתחם כיום ודאי הרבה יותר גדול מת"ק על ת"ק, מה שמצביע שודאי שהיתה הרחבה גדולה של הורדוס. לכן קשה להוכיח מכתלים שאין וודאות שהם הם על התוואי המקורי. אמנם הרב קורן הוכיח שהאמה יחסית גדולה גם ממבנה הר הבית באופן כללי ועם זה אני מסכים מבחינה עקרונית, אך לדייק אותה דווקא משער ברקלי, לענ"ד זה לא מקור קדום אלא מהורדוס ולכן אי אפשר לדייק ממנו. לכן יש לחפש ולהוציא את העקרון ההלכתי על פיו ניתן לאתר את התוואי המקורי ונסביר מדוע הוא מוביל אותנו להגיע אל הנתונים הקיימים דווקא במערכת התת-קרקעית של הר הבית ולא ע"פ הנראה לעיניים מלמעלה, כי כפי שאמרנו, דווקא הנראה לעיניים מטעה אותנו. ורק אח"כ לנסות ולהוציא מתוואי הכתלים אורך אמה.

העקרון ההלכתי לאיתור תוואי ריבוע כותלי הת"ק על הת"ק המקורי

העקרון ההלכתי לאיתור כותלי הר הבית המקוריים

ראשית, נאמר את העקרון ואח"כ נבסס אותו, **העקרון הוא: הת"ק על ת"ק מוכרחים להיות בתוך תחומי ההר ולא לחרוג מהר המוריה ועליהם להקיף את כל מבנה ההר ההולך וגובה.** זהו עקרון הבנוי משני חלקים. הרישא נותן לנו את הטווח המקסימלי של ריבוע הת"ק שלא יכול להיות גדול ממנו, כי אחרת נחרג מתחומי ההר. והסיפא נותן לנו את הטווח המינימלי של ריבוע הת"ק, שלא יכול הריבוע להיות קטן ממנו, אחרת החומה לא בנויה במפלס המיועד לה ברגלי ההר, אלא בנויה על דרגות פסגתו.

בתור דוגמא לעקרון הלכתי על פיו ניתן לאתר את התוואי. יש מקום להזכיר שהיו מגדולי ישראל שעל פי פירוש הרמב"ם למשנה במידות "רובו מן הדרום" ובהסתמך על מסורות שונות ניסו לאתר "פחות או יותר" את התוואי, (כמו הגרי"מ טיקוצ'נסקי בספרו "עיר הקודש והמקדש" ועוד) אולם מכיון שיש בזה לא מעט קשיים, שלא אכנס אליהם כעת, בחרתי ללכת בכיוון אחר. אולם את עצם העקרון, שניתן להוציא מהמקורות התורניים מתווה, הדרכה, להתמצא בשטח של הר הבית, ניתן בהחלט ללמוד מהם.

ריבוע הת"ק מוכרח להיות בתחומי ההר – הר המוריה

כתב הרמב"ם: **"הר הבית והוא הר המוריה** היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה" (רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ה הלכה א) ברור שהרמב"ם הבין שהמושגים הר הבית, שמובנו: ריבוע הת"ק על ת"ק המקודש, והר המוריה המציאותי, הטופוגרפי, הם זהים. והר המוריה היה מוקף מסביבו בחומה זו שהיא ת"ק על ת"ק. וגם לדעת התוס' שכתבו "ההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק, אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק" (פסוקי תוס' מידות פ"ב) פשיטא להם שריבוע הת"ק צריך להיות בתחומי ההר, רק שלדעתם, גודלו לא נקבע בהתאם למגבלות ההר, אלא יתכן וההר היה גדול הרבה יותר, ועל פי הנביא והרמז בפסוק "ורוחב חמישים בחמישים" מכאן כותב הרש"ש על פי רש"י שלמדו שהר הבית צריך להיות פי חמישים מחצר המשכן ולכן, לדעתו, גם אי אפשר להוסיף כי שיעור זה מרומז בפסוק. "זל: "כי משכו שהוא ה' מאות אמה על ה' מאות אמה הוא מרומז בקרא ד"רחב חמשים בחמשים". שיהיה

שטחו נ' פעמים כחצר המשכן כמש"כ המפרש המכונה בשם רש"י בד"ה (א' כח יט) אלא שלשונו מגומגם שם". (חידושי הרש"ש סנהדרין ב.) אמנם הרמב"ם למד את הרמז, להיפך, כדעת בעל הטורים שחצר המשכן היא אחד מחמישים ממה שהיה הר הבית המציאותי ורמז בפסוק "ויקחו לי תרומה". וזה לשון בעל הטורים על התורה: "ויקחו לי תרומה. עשו לי מקום מקדש, אחד מחמישים שבהר הבית כמו תרומה שהוא א' מחמישים (תרומות פ"ד מ"ג), שהרי הר הבית היה ת"ק על ת"ק (מידות פ"ב מ"א) ומקום החצר היה ק' על נ' שהוא א' מחמישים של ת"ק על ת"ק". (בעל הטורים שמות כה, ב) וכן בסוף פרשת תרומה: "אַרְבָּה הַחֶצֶר מֵאָה בְּאַמָּה וְרֹחַב חֲמִשִּׁים בְּחֲמִשִּׁים". פירוש כחלק אחד מחמישים שבהר הבית, כדפרישית לעיל (כה ב ד"ה ויקחו לי תרומה)". (שמות כז יח). אך כפי שנראה לפי האור שמח בדעת הרמב"ם היסוד הזה הרבה יותר עקרוני, וזו הסיבה כי א"א להרחיב את הר הבית, לא כי יש רמז אלא כי אין "עתודות" קרקע פנויים במרחבי ההר. הארכנו בביאור שתי השיטות בספר.

רמב"ם ע"פ אור שמח: אי אפשר להרחיב את הר הבית כי אז נחרוג מתחומי ההר

כתב הרמב"ם "ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ובהר המוריה שבה" (הלכות בית הבחירה פ"א, ה"ג) וכן בפירושו למשנה "וכיון שכבר הודיענו ה' שהמקום הרמוז אליו בתורה הוא הר המוריה הרי אין שום אפשרות להקריב בכל הארץ זולתי בירושלם, ובהר המוריה דוקא מכל ירושלם, ובמקום המוגבל מן ההר" (פירוש המשנה לרמב"ם הקדמה למסכת זבחים) ובהמשך הל' בית הבחירה כתב הרמב"ם "בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה מוסיפין, ויש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית ולמשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו" (רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה י) ומבאר שם במקום האור שמח שאי אפשר להרחיב את העזרה מחוץ לשטח הר הבית, כי אז יצאנו מתחומי הר המוריה, אשר רק בו ניתן לקיים מצוות ראייה והקרבת קרבנות והסמיך זאת על הפסוק "בהר ה' יראה" וכתב האור שמח "דלבד ההר אין רשות להוסיף" האור שמח הבין שהת"ק על ת"ק הם בעצם הריבוע המקסימלי שניתן "לחסום" בתחומי הר המוריה, ולכן אי אפשר להרחיב מעבר, כי כל הרחבה תדרוש חריגה מתחומי ההר הטופוגרפיים והבין שכל הר הבית צריך להיות מוכשר "בכח" להרחבת העזרה אליו. ומשמע שהבין שיש דין "ריבוע" בהר הבית גם ללא קשר דווקא לת"ק, אחרת, ברור שניתן להרחיב מעט שהרי לכל הר ישנם שיפולים. אך אם מדובר בהרחבה סימטרית של ריבוע, מובן שיש ריבוע מקסימלי החסום בגבולות ההר. דין נוסף שהנימוק של האור שמח מבאר, הוא דיוק הן מלשון הרמב"ם והן מלשון המשנה בסנהדרין שנקטו אפשרות הרחבה ע"י ב"ד של 71 וכו' רק בעיר ובעזרות ולא נקטו בהר הבית, מדייק שם הרש"ש בחידושו (סנהדרין ב.) שבאמת אי אפשר להוסיף ולהרחיב את הר הבית. אלא שנחלקו האור שמח והרש"ש בנימוק, לפי האור שמח בדעת הרמב"ם כי בכך נחרוג מתחומי ההר וזה מדויק בלשון הרמב"ם שהובא לעיל "הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה" (רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ה הלכה א) ברור שהרמב"ם הבין שהמושגים הר הבית, שמובנו: ריבוע הת"ק על ת"ק המקודש, והר המוריה המציאותי,

הטופוגרפי, הם זהים. כדעת בעל הטורים שחצר המשכן היא אחד מחמישים ממה שהיה הר הבית המציאותי ורמז בפסוק "ויקחו לי תרומה".

דין "ריבוע" בהר הבית

עקרון נוסף שיש להקדים, הוא שת"ק על ת"ק אמה צריכים להיות ריבוע, שהאורך והרוחב שלו שווה, כך כתב הכפתור ופרח במפורש, בהגדרתו (ללא קשר למתחם שראה) ההלכתית העקרונית (כפתור ופרח פרק ו) "הר הבית הוא מרובע רבוע מוקף חומה ת"ק אמה על ת"ק אמה". וכן נקט הגרימ"ט (עיר הקודש והמקדש, ד, עמ' טו). כך עולה מפשט המשנה, מפירוש הרמב"ם למשנה בענין "רובו מן הדרום..." שהמרחקים, בהתאם לגודל של ת"ק על ת"ק נמדדים מכותלי הר הבית וכך ניתן למקם באופן נכון את העזרה בתוך הר הבית. ומפשט לשון הרמב"ם "הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה" (רמב"ם הלכות בית הבחירה, פ"ה, ה"א) ברור שכוונתו לריבוע מדויק, ע"פ המשנה. וכן מדברי רש"י הנ"ל בדברי הימים שמביא את הרמז מחצר המשכן להר הבית "ורוחב חמישים בחמישים" שהר הבית הוא בדיוק פי חמישים מחצר המשכן, וכפי שחצר המשכן מדויקת כך הר הבית מדויק, ולא בערך, וצריך להכיל בדיוק 250,000 א"ר, וכתוב ת"ק על ת"ק משמע שהוא ריבוע ולא מלבן. והביאו גם הרש"ש כנ"ל בחידושו.

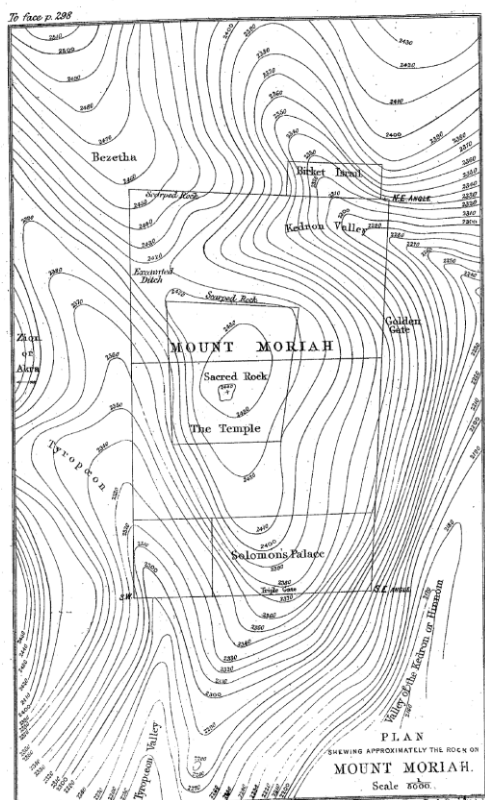
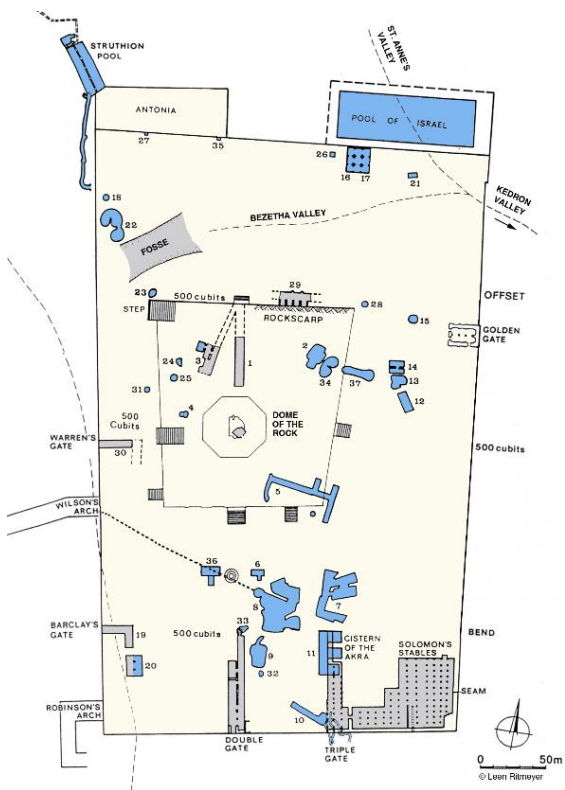
תהליך איתור התואי לאור הנתונים המציאותיים בהר הבית

תהליך איתור הכתלים המקוריים

את העיקרון ההלכתי הזה עלינו לתרגם למתחם הר הבית שלפנינו. מכיון שהמתחם כיום גדול הרבה יותר מת"ק על ת"ק, עלינו לחפש האם ניתן למצוא את הוואדיות התוחמות את הר המוריה עצמו, ובהדרגה לברר אלו אזורים הם מחוץ להר וממילא יוצאים מתחום הת"ק ואלו אזורים הם על ההר. וממילא אלו כתלים מבין הקיימים היום מחוץ לגבולות ההר וממילא אין ללמוד מהם ואיזה כותל הוא כן על התואי המקורי וממילא יש ללמוד ממנו, מהממצאים שיש בו, מנתונים שיש לידו, על אורך צלע הת"ק המקורי. עיון מהיר במפה הטופוגרפית לא מותיר ספק בזיהויו ובמיקומו של הר המוריה ביחס להרים שסביבותיו.

כמובן, שכאשר עוסקים בבירור הלכתי, יש לנו פרמטרים מאד קפדניים, לבדיקת כל ממצא, שהוא לא יהיה מבוסס על מדע לא מדויק, כמו ארכיאולוגיה, שתיארוך של אבנים בדרך כלל אינו דבר מדויק. מאידך, טופוגרפיה של הר, הגעה לסלע הטבעי או לקרקע בתולה, אלו דברים ברורים וודאיים, סוף ההר ותחילת ההר הבא, ואדי, ערוץ, זה דבר ברור. או אם נוספים לאבן עוד ראיות, כגון: סגנון סיתות של אבנים, שרואים בעיניים, או אבנים שרואים בעיניים שהם יותר עתיקות מאלו הסמוכות להם, וכן הלאה, הרי שהפוסקים הסתמכו על כך. לא אאריך כעת בעקרונות הללו, כבר עסק בהם בספר "חצרות בית ד" בפרק הראשון בביאור העקרונות ההלכתיים לבירור הממצאים בהר הבית, מהכפתור ופרח ומהגרי"מ טיקוצ'ינסקי ועוד. ובאופן עקרוני, בדרך זו אנו הולכים. חשוב לי לציין, שבכל הממצאים אותם נביא, הסתמכתי על דברים ברורים בכתבי החוקרים המקצועיים, לא "המצאתי" מעצמי שום ממצא חדש. למדתי וחקרתי היטב את כל הידוע, תוך כדי העמקה במקורות הלכתיים, העבודה שנצרכה כאן להעשות היא

לפרש ולנתח בצורה נכונה, מתוך מבט של התורה ושל ההלכה את הנתונים מהשטח. ולהתפלל לכוון לאמיתה של תורה.

מפה שמציינת את הבורות והחללים התת-קרקעיים במתחם הר הבית. (לין ריטמאיר ע"פ המיספור של וורן, קנה המידה לא מדויק)

מפה טופוגרפית של פני השטח המשוערים בהר המוריה וההרים סביבו. (וורן)

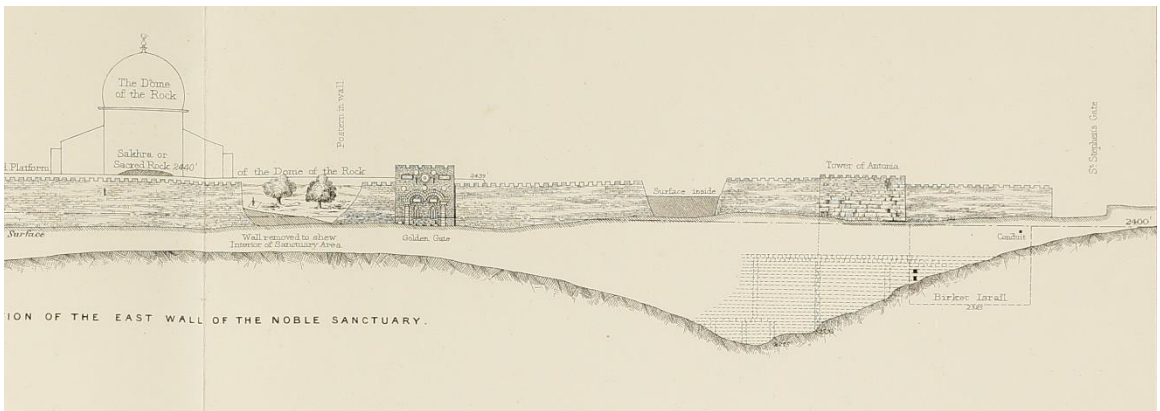
הגבול המזרחי של הת"ק המקורי

כשאנו באים לברר להיכן הרחיב הורדוס וכמה. הכותל היחיד שבוודאי עומד על התוואי המקורי שלו והורדוס לא הרחיב ממנו מזרחה הוא הכותל המזרחי. משום שעל הקו שלו רואים בעיניים, הן כלפי דרום והן כלפי צפון בנייה של ההרחבה של הורדוס צפונה ודרומה, בסגנון ברור של בנייתו, מה שמעיד באופן ברור שהורדוס לא הרחיב לכיוון מזרח. גם יוסף בן מתתיהו מעיד שהמזרחי הוא כותל מימי שלמה המלך, והורדוס לא הרחיב לשם, אדרבה, לפי יוסף בן מתתיהו, חוץ ממנו, הרחיב הורדוס "מסביב", כשהשמעות היא: הן לדרום הן לצפון ואפ' מעט למערב (למרות שלא הזכיר במפורש שבפרוייקט ההרחבה, הורדוס הרחיב גם למערב).

הראיה שרק על המזרחי הוא מציין שם שהוא מלאכתו של שלמה המלך, משמע שכל השאר לא. כמובן שההרחבה המשמעותית בפרוייקט ההרחבה של הורדוס היתה לצפון ולדרום, אולם אנו נוכיח ע"פ עקרונות הלכתיים שהרחיב גם למערב וההגיון ברור גם ליצור מקום ראוי לסטיו המערבי וגם כי רצה לבנות קיר תמך ענק ואחיד ולכן גם מאילווצים טופוגרפיים הרחיב כשמונה עשר מטר גם למערב. גם רואים בעיניים את האחידות בשרטוט האבנים בין הדרומי למערבי ובין המערבי לצפוני. מה שמראה שהכל בנייה שלו בהתאם להרחבתו.

הגבול הצפוני של הר המוריה המקורי

למציאת גבול הר המוריה בצד הצפוני ממזרח למערב, ישנם כמה נתונים טופוגרפיים שעליהם יש להסתמך. ישנו צילום עתיק שרואים בו שהוואדי מתחיל כעשרים מטר מצפון לפינה הצפונית-מערבית של הרמה ונמשך לכיוון מזרח. (מופיע בחוברת 'אריאל', תשע"ד, עמ' 96) וכמו כן,

חתך לאורך הכותל המזרחי בחלקו הצפוני, משער הרחמים צפונה, הממחיש את הטופוגרפיה של הר המוריה באזור הזה. (וורן, לוח 12)

רואים את יציאתו בכותל המזרחי אל מחוץ להר. וואדי זה מראה בבירור ומוכיח שכל החלק שמצפון לו אינו בתחומי הר המוריה. כמו כן, ישנן חפירות של המהנדס וורן (פירי וורן) בכותל המזרחי המראות בבירור היכן עבר הנחל – מה שמתאמת עם הצילום הנ"ל.

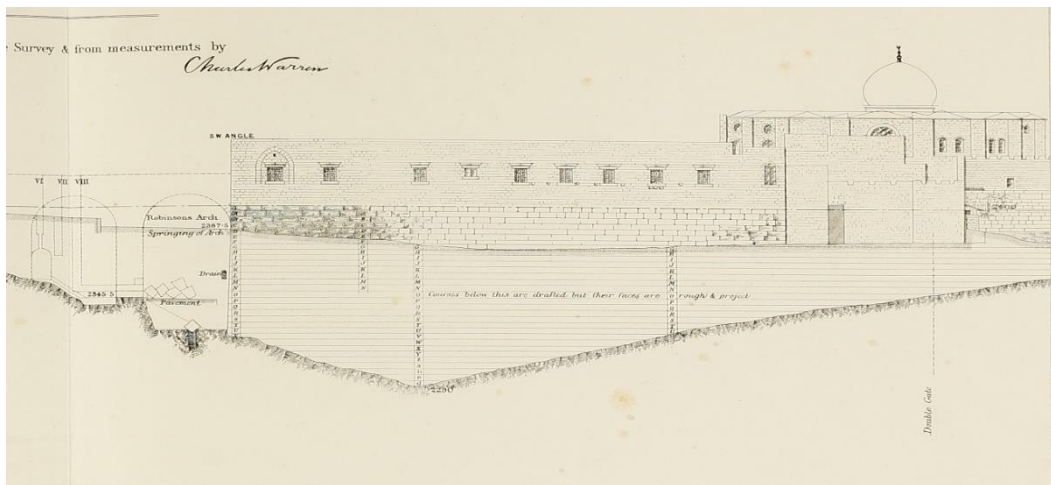
נתון מציאותי נוסף הוא מה שמקובל על כל החוקרים המקצועיים כ"תפר הצפוני" בכותל המזרחי. בתפר זה רואים נקודת חיבור בין נדבך של חומה, אשר לכל הדעות, קדומה לימי החשמונאים ולימי הורדוס ("א מזמן בית ראשון ו"א מתחילת בית שני, לעינינו אין בזה נפק"מ), לבין נדבכים בסגנון בנייה הרודייני. כמו כן, בנקודת החיבור המערבית של הוואדי הצפוני להר המוריה – ישנו חפיר מלאכותי, שנבנה להגנה בזמן החשמונאים, המתאים בקו מדויק אל מול התפר הצפוני שבכותל במזרחי.

כל הנתונים האלו מצביעים בוודאות על כך שכל השטח שמעבר לקו המחבר בין התפר הצפוני (שבכותל המזרחי) לחפיר המערבי – הוא תוספת מלאכותית שהוסיף הורדוס על הר הבית המקורי והמקודש. מה שיוצר בחומת הורדוס קטע גדול שבוודאות נבנה מחוץ לגבולות הר המוריה, כמין צורה ענקית של האות כ"ף: מה"תפר הצפוני" שבכותל המזרחי, כל הכותל הצפוני, וכן כל החלק הצפוני (עד בערך לשער המשגיח) בכותל המערבי. וכך כתוב באוצר ירושלים והמקדש (בהוצאת האנציקלופדיה התלמודית): בניית הכותל המזרחי מצפון ל"תפר הצפוני" ועד המגדל שבפינה הצפונית-מזרחית של הר הבית משוייכת לימי הורדוס, על אף כמה מאפיינים ייחודיים לקטע זה. מצפון לשער הרחמים יורדים פני הסלע עד לעומק של קרוב ל-40 מטר מתחת לפני השטח (כ-80 מטר מצפון לשער הרחמים) ומשם מתרוממים פני הסלע בהדרגתיות עד הגיעם לפני השטח מצפון להר הבית ולבריכת ישראל. בנקודה הנמוכה שלו חוצה הכותל המזרחי את אפיקו של נחל בית זיתא, שבא מצפון ונחסם על ידי הכותל הצפוני של הר הבית. אל נחל זה התחבר בחלקו הצפוני של הר הבית ערוץ שבא ממערב, הוא העמק שהיה מצפון להר הבית החשמונאי ומהווה את גבולו הגיאוגרפי הצפוני של הר המוריה. (שם עמ' 300–301). וכך סוכם שם עוד: "החלקים הצפוניים של הכתלים המזרחי והמערבי, וכל הכותל הצפוני נבנו מחוץ להר המוריה. כלומר כל החלק הצפוני של הר הבית היום נמצא מחוץ להר המוריה". (שם עמ' 299).

הגבול הדרומי-מערבי של הר המוריה המקורי

באופן דומה לדרך שבה מצאנו את הגבולות הטופוגרפיים בחלקו הצפוני של הר המוריה, כך הדבר גם בחלקו הדרומי. כחלק ממחקרו של המהנדס צ'רלס וורן את הר הבית (בשנים 1867–1870). הוא חפר "פירים" במקומות רבים עד שהגיע לפני הסלע/הקרקע הטבעית – וכך ידע למפות את המפה הטופוגרפית של הר הבית. בחלק המערבי של הכותל הדרומי וכן בחלק הדרומי של הכותל המערבי הוא חפר כמה וכמה "פירים". הם מראים כי הפינה המערבית-דרומית של מתחם הר הבית נבנתה מחוץ לגבולות הר המוריה. כך מסוכם באוצר ירושלים והמקדש: "ממערב לשער הכפול (בכותל הדרומי) יורדים פני הסלע ומגיעים לנקודה הנמוכה ביותר במרחק של כ-30 מטר מהפינה המערבית של הכותל. במקום זה חוצה הכותל הדרומי את עמק הטירופויאון שעובר בעיר מצפון לדרום, ובנייתו אף חתכה את תעלת הניקוז שעברה בעמק. מנקודה זו עולים פני השטח מערבה. הפינה הדרומית-מערבית של הר הבית נבנתה איפוא על המדרון המזרחי של העיר העליונה – מחוץ להר המוריה". (שם עמוד 302) ובהמשך נוסף שם עוד: "החלק הדרומי של הכותל (המערבי), עד שער ברקלי, וייתכן שאף צפונה יותר עד הקצה הצפוני של רחבת הכותל, נבנה על המורד המזרחי של הגבעה המערבית. כלומר הפינה הדרומית-מערבית של הר הבית אינה נמצאת על הר המוריה". (שם עמ' 303) כפי שרואים במפה של הת"ק "המקסימלי" הואדי הזה מגיע מדרום לכיוון מערב וחוצה מצפון לשער ברקלי (מוגרבים) את הכותל המערבי. ולאור העקרון שהת"ק הוא ריבוע שווה צלעות, ברגע שהפינה הזו, הדרומית-מערבית של המתחם מחוץ לגבולות ההר, הרי, כפי שגם נקט הגרי"מ טיקוצ'ינסקי בספרו "עיר הקודש והמקדש" (מבחינת עיקרון ה"ריבוע"), זה מעיד שיש

למתוח קו ישר אנכי, מסמוך לקצה הוואדי הצפוני שעדיין בתוך המתחם, ממערב למזרח, ובעצם להוציא את כל האזור הדרומי (מה שכולל כיום את מסגד אל-אקצה) מחוץ הטווח האפשרי לריבוע הת"ק ולהגדירו כתוספת של הורדוס. חוץ מראיה זו, יש לזה ראיות נוספות. חלקן כתב ב"עיר הקודש והמקדש". אי אפשר כאן להאריך, בספר הארכתי.

חתך לאורך הכותל הדרומי של הר הבית, ממסגד אל-אקצה ומערבה הממחיש את הטופוגרפיה של הר המוריה באזור הזה. (זורן, לוח 26)

מציאת האורך המקסימלי והמינימלי לצלע של ריבוע הת"ק

התוואי המקסימלי בתחומי ההר הוא שכל צלע של הת"ק 280 מטר לכל היותר
 ממילא בשלב זה, אנו כבר יכולים לשרטט את התוואי בו לכל היותר היה ריבוע הת"ק, כלומר תוואי מקסימלי. לכל היותר כל צלע היא באורך של 280 מטר, מה שאומר שאם מחלקים זאת ל-500 מקבלים אורך אמה של 56 ס"מ. שהוא אורך אמת הבנין, האמה הבינונית בת שישה המקסימלי שניתן להכניס בתוך תחומי ההר הטופוגרפיים. (בספר הארכתי בבירור דעת הגר"מ טיקוצ'ינסקי וגר"ש גורן בענין הכתלים הדרומי והצפוני). חשוב מאד לציין, שזה שעד היום סברו, גם פוסקים, שיש להתייחס לכתלים של המתחם שלפנינו כמקוריים, הם לא הסתמכו על הממצאים הטופוגרפיים התת-קרקעיים שכל הנראה לא נחשפו אליהם, אלא על מסורת שאומרת שכתלים אלו הם כותלי הר הבית, וזה אכן נכון שהם כותלי הר הבית אולם מסוף בית שני, מזמן הורדוס, אך המסורת לא אמרה שהם מזמן דוד ושלמה דייקא, זה שבמהלך הדורות המליצו על הכותל המערבי את המדרש "הנה זה עומד אחר כותלנו" אין בכך בכדי

להוכיח שאכן הלכתית כך נבדק ועבר במסורת. פשוט בתמימות חשבו שזה היינו הך. ברור שמחשבה זו לא הסתמכה על בדיקת הנתונים הריאליים.

שרטוט הממחיש (לאחר שהצלע המזרחית והצפונית של הת"ק מקובעת במקומה) את התוואי המקסימלי של הת"ק למערב ולדרום שניתן להכניס בתוך תחומי הר המוריה בין שתי הוואדיות התוחמות את ריבוע הת"ק בפניה הצפונית-מערבית שלו ובפניה הדרומית-מערבית שלו.

תיאור המבנה הטופוגרפי של הר המוריה ופסגתו מהמקורות

כעת נעבור לתוואי המינימלי, לשם כך צריך להבין מהמקורות התורניים, מהו מבנה ההר, המעפיל אל פסגתו, ובהתאם לכך, היכן הוקמה החומה המקיפה את הר הבית. הרמב"ם כותב **"המקדש כולו לא היה במישור אלא במעלה ההר"**, כשאדם נכנס משער מזרחי של הר הבית מהלך עד סוף החיל בשוה, ועולה מן החיל לעזרת הנשים בשתיים עשרה מעלות רום כל מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה" (רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה א) ושם במקום כתב ה"קרית ספר" **"המקדש כלו לא היה במישור ולא רצו לישר אותו להנמיך הגבוה ולהגביה השפל משום דאיברי הר ה' משמע דבעודו הר הוא דקדיש ומפני זה עשו כותל שע"ג שער המזרחי של הר הבית נמוך כדי שיהא העומד בהר המשחה רואה פתח ההיכל כשמזה מדם הפרה נוכח ההיכל דכתיב והזה אל נוכח פני אהל מועד וגו'..."** (קרית ספר הלכות בית הבחירה פרק ו) וכן רש"י **"לפי שההר הולך ומגביה ועולה, עד שקרקע פתח ההיכל גבוה עשרים אמות יותר מקרקעי רגלי הר הבית"** (רש"י מסכת יומא דף טז עמוד א ד"ה ומתכוין ורואה) וכן כתב רש"י בפסחים **"שקרקע העזרה הולך וגבוה ועולה במעלות"** (רש"י מסכת פסחים דף פו. ד"ה "בר שורא") וכתב המהרי"ט **"לפי שבית המקדש היה בראש ההר"** (תשובות ופסקי מהרי"ט החדשות קונטרס "צורת הבית" עמ' 20) מכל המקורות הללו תמונה מאד ברורה, שההר בעצמו, בקרקע עולם שלו, הלך והגביה, וכל המדרגות המתוארות במסכת מידות הם משקפות עלייה אמיתית של מפלס ההר

אל פסגתו. המשנה אמנם מתארת ומפרטת את המדרגות רק מהצד המזרחי. אולם פשוט דברי המהרי"ט שהמקדש עמד בראש ההר, מלמדת שהוא היה ככל הר, שיש לו פסגה ומכל סביביו הוא יורד ומשתפל. וכשם שהיה פער גבהים בין העזרה להר הבית במזרח, כך היה פער גבהים בין העזרה למישור הר הבית גם מדרום, ממערב ומצפון, למרות שזו סברא ישרה ופשוטה נבסס את זה גם מהמקורות. בנוסף לפער שבין העזרה להר הבית, ברור שהחומה המקיפה את הר הבית לא בהכרח נבנתה על מפלס זה אלא סביר שנבנתה כל מפלס יותר נמוך, לרגלי ההר, ושם הקיפה את ההר.

מיקום חומת הר הבית לאור המקורות – מקיפה סביב ההר למרגלותיו

נפתח ברש"י הנ"ל ביומא טז. שכותב (לגבי המזרחית) שהחומה בקרקעית רגלי הר הבית. גם הרמב"ם כותב "הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה" (רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ה הלכה א) משמע שזהו גודל ההר וכל ההר היה מוקף חומה. לא שהחומה חצתה את ההר. אלא הקיפה את כולו. המאירי מציין שהחומה היתה לפני "המישור" של ההר שהוא לפני האזור המוגבה "והוא נמשך לסדר תכונת הבית ואמר שהר הבית והוא הר המוריה והוא ההר שהעזרה בתוכו והוא כלו מוקף חומה סביב ההר במישור שלפניו ורחבה גדולה היתה בין החומה להר ואמר על הר זה שהיה כלו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה רבו מן הדרום כלומר שהמקום הפנוי שמצד הדרום גדול..." (בית הבחירה למאירי מסכת מידות פרק ב משנה א) וכן הרד"ק כותב שהחומה מסביב להר: "והנה חומה מחוץ לבית סביב - שהיו מתחילים לבנות חומה סביב הר הבית כי ההר בכללו נקרא בית המקדש..." (רד"ק, יחזקאל פרק מ, ה).

אמנם לפי האור שמח בדעת הרמב"ם, אין ה"א שהחומה תקיף רק חלק קטן מההר, כי לדעתו, היא היתה ריבוע חסום מקסימלי שא"א להוסיף עליו כי אין עתודות קרקע של ההר מחוצה לריבוע הת"ק. אך בכל זאת בכדי להוכיח זאת גם לרש"ש וליבא דפסקי התוס' הבאנו את המקורות הללו המורים שהחומה הקיפה את ההר, סביב, למרגלותיו, והאמת שדי בזה, בכדי להבין שלא יכול להיות שחומת הר הבית תעבור על פסגתו ותחצה את האזור המוגבה, אולם נבסס זאת יותר. בעיקר חשוב להבין שהיה פער גבהים, לכל הפחות, של עשר אמות בין האזור המוגבה עליו העזרה לבין כל סביבותיה וזה חלק ממבנה ההר והמקדש. ראשית, מתאור יוסף בן מתתיהו, שמתאר מהצד הדרומי, (ואולי גם הצפוני) 19 מדרגות מהר הבית לכיוון מפלס העזרה ואלו דברי יוסף בן מתתיהו בספרו מלחמות היהודים וז"ל: "ומי שעבר מכאן למקדש השני מצא אותו מוקף סורג של אבן שהיה גבוה שלוש אמות, מעשה ידי אומן. והוצבו בו רווחים שווים לוחות שהודיעו על הלכות טהרה, מהם היו בלשון היוונית ומהם בלשון הרומית, כדי ששום זר לא יכנס אל הקודש. המקדש השני נקרא קודש. היו עולים אליו מן הראשון ב-14 מעלות, השטח למעלה היה מרובע, והיה מוקף בחומה משלו. גובהו החיצוני של זה, אף כי היה 40 אמה, היה מוסתר על ידי המדרגות. הגובה הפנימי היה 24 אמות בלבד. כי הריצפה היתה בנויה של שטח גבוה יותר. מבפנים לא היה נראה כולו, כי היה מוסתר ע"י הר. אחרי 14 המעלות היה שטח של 10 אמות ביניהם, עד החומה, כולו מלא. ומכאן הובילו לשערים מדרגות אחרות בעלי חמש מעלות, מהם היו: שמונה בצפון ובדרום, ארבעה

בכל צד... (מלחמות היהודים, חלק חמישי פרק ה' פסקא ב'). משמע בבירור שההר הגביה באופן משמעותי גם מהצד הדרומי ממפלס הר הבית למפלס העזרה. וכן כותב במקור נוסף שמתאר היכן הניחו את העצים במלחמה "ולהציגם מאחורי החומה למול האכסדרה במערב, כי רק שם יכול להעמיד אותם תחת אשר שאר חלקי הר הבית נפסקו ע"י מדרגות למרחוק" (מלחמות היהודים, חלק חמישי, פרק א', סוף אות ה) משמע שמכל הצדדים חוץ מהמערב היו מדרגות מהר הבית לעבר העזרה והחיל המוגבה, וגם במערב שלא היו, אין זה כי היה שם מישור, אלא אדרבה, למרות שהיה פער גבהים המצריך מדרגות, לא היו במערב מדרגות, אלא חומת תמך תלולה, אבל פער גבהים היה גם היה. לא שייך לבוא ולומר שבצד המערבי או הצפוני החומה של הר הבית עברה על ההר באזור המוגבה.

כמו כן לפי הבנת המהרי"ט ברמב"ם חומת החיל היא חומת תמך. וכן כתב מהר"ח אלפאנדרי (דרך הקודש, קדושה רביעית, סימן ב) בשם המהרי"ט שהפער הוא לכל הפחות עשר אמות דהיינו כ-5 מטר. (7.5 אמות הפער בין עזרת נשים לעזרת ישראל ו-2.5 אמות הפער שבין עזרת ישראל לעזרת כהנים) ואף יותר.

וכן כתב התפארת ישראל (מידות פ"ב סק"ג) שפער הגבהים (של 12 מדרגות) בין החיל המזרחי להר הבית המזרחי היה מכל הצדדים ולא רק מהצד המזרחי המתואר להדיא במשנה. גם אם על כך רש"י ביומא חולק מ"מ ברור מרש"י בפסחים פו. בבאורו לחומת החיל "בר שורא" שהיא היתה חומת תמך שווה בגובהה לגובה מפלס העזרה, ומכיון שלשיטתו 12 המדרגות במזרח היו לאורך כל ההר לצפון ולדרום, ממילא, גובה הבר שורא, שהוא החיל, שבפסוק "ויאבל חיל וחומה" היה עשר אמות כפער הגבהים שהיה בין עזרת נשים לעזרת כהנים (7.5 אמות ועוד 2.5 אמות), ויוצא משם שכל האזור המוגבה הרי הוא בתוך חומת החיל ללא מידה של עשר אמות רוחב, שנאמרה לפי רש"י בצד המזרחי במפלס הנמוך שלפני עזרת נשים. לפי"ז כל האזור המוגבה בהר הבית חלקו עזרה וחלקו חיל, וזה עשוי להיות גם שטח גדול, כי אין שם, באזור המוגבה הגבלה של מידה לשטח החיל אלא רק הגדרה שכל מה שהוא במפלס העזרה הרי הוא חיל. אמנם מאד קיצרתי, כי צריך על זה אריכות גדולה ויהיה על זה בס"ד פרק שלם בספר. כמו כן על פי המהרי"ט בדעת הרמב"ם חמת החיל היא חומת תמך שמשקפת פער גבהים בין כל סביבותיה לבינה.

לאור המקורות לא יכול להיות שחומת הר הבית תעבור ע"ג האזור המוגבה בהר

מצינו למדים שחומת הר הבית הקיפה את האזור המוגבה ומיקומה היה באזור הנמוך ולא יכול להיות שהתוואי שלה חלף על גבי האזור המוגבה בגובה העזרה. אזור החיל המוגבה.

האזור המוגבה כיום

ממילא כשאנו בודקים את השטח. כידוע, ישנה רחבה עליונה "רמה" מוגבהת במרכז המתחם כיום. שהיא האזור המוגבה, החיל המוגבה, שכמבואר לעיל היתה לו לחיל, חומת תמך ועליו היתה העזרה, אך האזור היה הרבה יותר גדול מהעזרה וכולו היה חיל, בעיקר בצפון, שם היה אזור בית המוקד ולשכת הגזית. כל עוד לא יוכח אחרת, הנחת היסוד היא שזו קרקע עולם ולא הכל בנייה מלאכותית, בפרט שישנם מידי פעם סלעים טבעיים שנחשפו המעידים

על כך שאכן זו הגבהה אמיתית של ההר, לכן על חומת הר הבית להקיף, לכל הפחות את כל האזור המוגבה, בסוף גרם המדרגות בצד המערבי, מצד צפון, יש שרידים של כותל קדום, שלענ"ד הוא כותל תמך של החיל, של האזור המוגבה, שהמשיך משם דרומה בקו ישר! כמו כן בקו הקיר הצפוני של הרמה, באזור בור 29 הרי שהקיר בנוי על סלע טבעי שמגיע למפלס של כ-735 מטר מעפנה"י וממנו מצוק תלול כלפי מטה של כמה מטרים. משמע ששם למטה "רגלי ההר". ושם עברה חומת הר הבית, וכן בצד המערבי הקיפה את הפינה הצפונית-מערבית של הרמה לכל הפחות. המרחק שם מהכותל המזרחי הוא 262.5 מטר. אם נוסיף לזה את עובי החומה (5 אמות) ועוד 5 אמות למעבר מינימלי לעולי הרגל שהקיפו את האזור המוגבה. נמצא שאורך כל צלע של הר הבית היא לכל הפחות כ-267.5 מטר. דהיינו אורך אמה של 53.5 ס"מ. ולא יכול להיות פחות.

מה יוצא בהצבת ריבוע ת"ק באמה של 45.6 לפי הדרהם המדויק

אנו עוסקים בביורור אורך האמה. וכידוע אם מוציאים אורך אמה מהדרהם הרי הוא 48 ס"מ ומהדרהם המדויק הרי הוא 45.6 ס"מ. וכעת יש לבדוק מה יוצא כשמציבים ריבוע ת"ק על ת"ק לפי אורך אמה כזה בשטח הר הבית, לאור המקורות הנ"ל, האם החומה עוברת מסביב להר, למרגלותיו, או שהיא חולפת על גבי האזור המוגבה.

שירטוט הממחיש את אי-ההיתכנות של הצבת ריבוע של ת"ק על ת"ק באמה של 45.67 ס"מ (וכן של 48 ס"מ) בכך שהתוואי הצפוני והמערבי חולף על פני הרחבה המוגבהת, מה שנסתר מהמקורות שהובאו לעיל. ולהדגשה סומנו כמה נ.צ. גבוהות לפי הסלע הטבעי הממחישות את חוסר ההתאמה בפער הגבהים בין המפלס הזה לבין המפלס הנמוך עליו אמורה להיות ממוקמת החומה המקיפה מסביב את ההר.

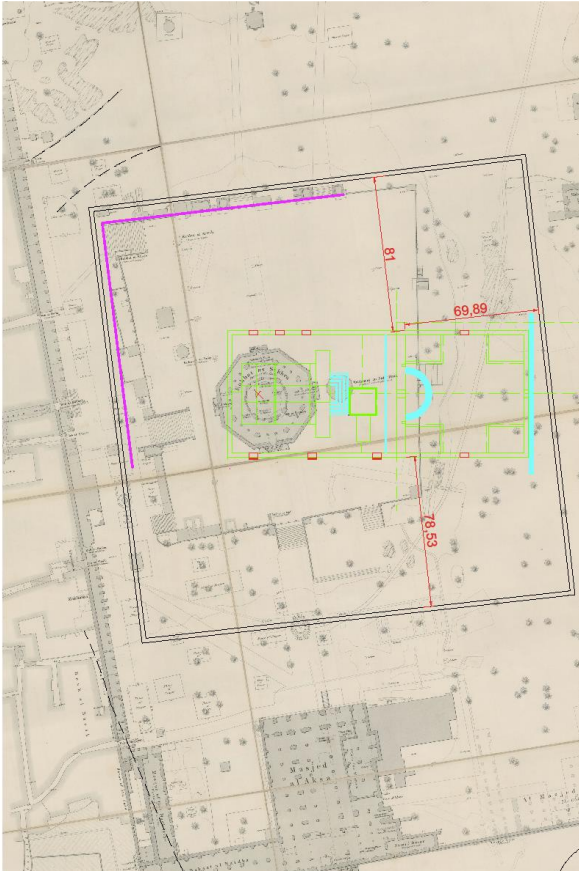
1. כיפת הרוחות – סלע בגובה 743 מטר מעל פני הים.
2. בור מס' 3 – סלע בגובה 739.4 מטר מעפנה"י. 3. בור מס' 4 – סלע בגובה 736.7 מטר מעפנה"י.

הנתונים מדברים בעד עצמם, רואים שכאשר מציבים ריבוע כזה, לא רק שאי אפשר לקבע את הצלע הצפונית שלו לפי ה'תפר הצפוני' כי אז המרחק בין העזרה לצפון יהיה גדול מהמרחק בינה לבין המזרח. אלא גם אם מקבעים את הצלע הדרומית שלו ב"פנייה" שנדבר עליה בהמשך, הן הצלע הצפונית עוברת על ה"רחבה העליונה" והן הצלע המערבית מה שלא יתכן! ולהחרפת חוסר ההיתכנות, באיור מצויינים סלעי אם בגובה רב, השוללים מכל וכל התכנות ששם יהיה תוואי החומה המקיפה את הר הבית. משום שבכיפת הרוחות יש סלע בגובה 743 מטר מעל פני הים, (רק לשם ההשוואה, שיא הצאכרא מקובל למדוד כ-743.7 מטר מעפה"י) ולצידה יש את בור 3 בו יש סלע אם בגובה של כ-739.5 מעפנה"י, לאור כל המתבאר לעיל לא שייך ששם יהיה התוואי של חומת הר הבית. (הדברים אמורים גם כלפי ריבוע ת"ק לפי אמה של 48 ס"מ הנתקל בדיוק באותם קשיים, מקוצר מקום לא הכנסתי כאן עוד שרטוט, הוא נמצא בספר.

שלילת אפשרות הצבת ריבוע ת"ק על ת"ק באמה של 45.6 ס"מ ממערב לכותל המזרחי

כמו כן דברי הדחייה אמורים גם כלפי אפשרות (מופרכת) של הצבת ריבוע ת"ק על ת"ק באמה קצרה של 45.6 ס"מ כשהצלע המזרחית לא על התוואי של הכותל המזרחי של היום אלא יותר מערבית, בהנחה תאורטית (בלבד) שהחשמונאים (לפני הורדוס) הרחיבו מזרחה לתוואי הקדום של הת"ק (ועפ"ז גישה זו טוענת שהורדוס הרחיב צפונה ע"ג הרחבת החשמונאים), מלבד העובדה שזה סותר את יוספוס שכותב שגם לאחר פרוייקט הרחבה של הורדוס, הכותל המזרחי עומד על מקומו וגם זה מנוגד לממצאים במזרחי וגם אין לזה שום סימוכין חוץ מהפרחת השערה לאויר, ניסיתי להציב זאת על מפה מדוייקת, בהנחה שקדש הקדשים הוא על הצאכרא והנק' הכי גבוהה בסלע במערב קודש הקדשים כשיטת הרמב"ם, ואת הצלע הצפונית של הת"ק כמובן מצפון לקו הצפוני של ה'רמה' שהוא תוחם את האזור הסלעי המוגבה, טכבר הוכחנו שכותלי הר הבית בהכרח הקיפו את כל האזור המוגבה. עם נתינת מרחק של רווח מינימלי ביניהם של עשר אמות עבור מדרגות שבהכרח היו בין מפלס הר הבית למפלס העזרה כמבואר לעיל (שפער הגבהים ביניהם הוא לכל הפחות עשר אמות (20 מדרגות) שזה גם פער לרוחב של עשר אמות כי כל מדריגה שילחה חצי אמה וגובהה חצי אמה). ומצאתי, שלפי זה יוצא שהמרחק משער ניקנור ל"כותל הר הבית" המזרחי הוא כ-69 מטר וזה קטן מהמרחק שבין כותל העזרה בצפון ל"כותל הר הבית" בצפון שהוא כ-81 מטר! וזה כמובן לא יכול להיות כי לפי המשנה במידות פ"ב מ"א החלק הפנוי בהר הבית במזרח גדול מהחלק הפנוי בצפון שכן כך המשנה אומרת: "שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון" (לפי פירוש הרמב"ם במשנה ובי"ד החזקה בהל" בית הבחירה ורוב הראשונים). גם אם נציב את בליטת הסלע במזרח קודש הקדשים כשיטת התוס' עדיין המזרח קטן מהצפון. כך זה נראה:

שירטוט הממחיש את אי-ההיתכנות של הצבת ריבוע של ת"ק על ת"ק באמה של 45.67 ס"מ במרכז הר הבית סביב הרחבה המוגבהת מפני שאז יוצא שהאזור הפנוי בין חומת העזרה לחומת הר הבית במזרח קטן ממרחק זה בצפון זה מנוגד למשנה במידות ע"פ פירוש הרמב"ם ורוב הראשונים שהמזרח גדול מהצפון.

התוואי המינימלי המקיף את האזור המוגבה: כל צלע של הת"ק 267.5 מטר לכל היותר
 א"כ מגבולות ההר, נשלל גודל אמה של 58 ס"מ שכן לכל היותר ניתן לרבע בתחומי ההר ריבוע שכל צלע שלו 280 מטר דהיינו גודל אמה של כ-56 ס"מ. ומהמקורות שהחומה צריכה להיות מסביב לאזור המוגבה, לאור הנתונים נשללות האמה של 48 ס"מ ומטה. כך שברור שאת גודל האמה הבינונית יש לחפש בטווח שבין 53 ס"מ ל-56 ס"מ. לכן מהנתונים הללו בהר הבית יוצא שאת האמה היוצאת מהדרהם אי אפשר להגדיר כאמה בת שישה, מאידך, היא מוגדרת "אמה" בדברי חז"ל, על כרחך, לאור כל מה שבארנו לעיל, היא האמה בת חמישה. כעת נעבור לשלב הבא בהוכחה, להוכחה משולבת הן מהדרהם והן מכותלי הר הבית.

ההוכחה המשולבת לאורך האמה מהדרהם המדויק ומהמבנה הטופוגרפי של הר המוריה

ההוכחה המשולבת לאורך האמה מהדרהם המדויק ומהמבנה הטופוגרפי של הר המוריה

כפי שהדגשנו, קשה לדחות את שיעורי הנפח הקטנים יחסית הנמדדים מהדרהם שזה מפורש ברמב"ם וכך נהגו למעשה בשיעורי הנפח גדולי ירושלים לאורך הדורות, א"כ הפתרון העולה לאור הנתונים המדויקים, אותו מאמר זה מציע הוא כך: הנתונים של אורך האמה היוצאת מהדרהם המדויק הם שהאמה היא 45.67, הטווח האפשרי מנתוני הר הבית לאורך האמה הוא בין כ-53 ס"מ לאמה לבין כ-56 ס"מ לאמה, לאור הנתונים שיוצאים מאיתור כותלי הר הבית (לאחר שנשללו האפשרויות שמתחת ל-53 ס"מ ושמעל 56 ס"מ) לאור זה שמהממצאים של הר המוריה נשללת האפשרות שהאמה היוצאת מהדרהם היא האמה בת שישה. הגדרתה כברירת מחדל היא האמה בת חמישה. ומכיון שאחד הנתונים הכי מדויקים שיש לנו בתחום שיעורי תורה הוא הדרהם. וא"כ אורך האמה על פיו מדויק. והוא 45.67, ועל פי מה שאמרנו זוהי האמה בת חמישה ממילא נחלק אותה לחמש ונגיע לטפח הבינוני שהוא בדיוק כ-9.13 ס"מ. וא"כ טפח זה הוא יהיה בדיוק הפער בין האמה בת חמישה לאמה בת שישה א"כ אורך האמה בת שישה צריך להיות 54.8 ס"מ.

אם אורך האמה הוא 54.8 נמצא שאורך כל צלע בריבוע הת"ק צריכה להיות 274 מטר. כעת יש לסיים את התהליך ולראות האם אורך כזה עשוי להתיישב בממצאים שקיימים בתוואי כותלי הר הבית.

התאמת אורך צלע של 274 מטר לנתונים בהר הבית

בצד הצפוני: התפר הצפוני שבכותל המזרחי לא מאפשר תזוזה דרומה כפי שכבר הוזכר לעיל, על הכותל המזרחי, כ-21 מטר צפונית לשער הרחמים יש נדבך אבנים, שלכל הדעות הוא קדום לתקופת הורדוס (לא משנה לענייננו כעת, אם הוא מסוף בית ראשון או מתחילת בית שני) ומיד צפונית לו בנייה הורודיינית, ולכן הוא מהווה נק' אחיזה שכותל הת"ק המקורי היה עד כאן, ולא יכול להיות שהסתיים דרומית מכאן. כמו כן החפיר שנמצא בפינה הצפונית-מערבית של הת"ק המקורי, לא מאפשר כמעט תזוזה צפונה. זאת למעט מטרים בודדים, אך ייתכן שחלקם ימלא עובי הכותל הצפוני (נתייחס לכך בהמשך). לאחר תוספת העובי יישארו אולי שני מטרים.

לפני שנדבר על הצד הדרומי. חשוב לציין כבר עכשיו, שמכיון שהמזרחי עומד על התוואי המקורי. נמצא שאחרי שהסקנו שאורך כל צלע היא 274 מטר, ואילו המרחק המדויק בין המזרחי למערבי הוא 292 מטר, ברור אם כן שהכותל המערבי של היום הינו הרחבה והוא מחוץ לריבוע הת"ק המקורי. מה שמחדד זאת, זו העובדה שעל תחומי ההר, המרחק המירבי שלו בתוך תחומי ההר, זה כ-260 מטר (אולי קצת יותר) מה ששולל את האפשרות שהוא על התוואי המקורי. שהרי שטחו על ההר קטן בכמה עשרות מטרים מהמרחק בינו לבין המזרחי. מה גם שכבר השרטוט לעיל של הת"ק המקסימלי, מראה בבירור שלא ניתן להכניסו בתחומי ריבוע החסום בגבולות ההר. כפי שנציין בהמשך, אין בכך לגרוע ח"ו ממעמדו ומיחס הכבוד והקדושה שיש לנהוג כלפיו וכפי שנהגו כל הדורות.

שרטוט הממחיש שאורך הקטע המירבי מתוך הכותל המערבי הבנוי בתחומי הר המוריה הוא לכל היותר כ-260 מטר. ומכיון שהמרחק בין הכותל המזרחי לכותל המערבי בקו כיפת הסלע הוא 292 מטר. זה שולל את האפשרות שהמערבי בנוי על התוואי הקדום של הצלע המערבית של הת"ק. חוץ מהעובדה שהמערבי אינו מקביל למזרחי אלא ככל שמצפין הוא נוטה מערבה כפי שרואים במפה.

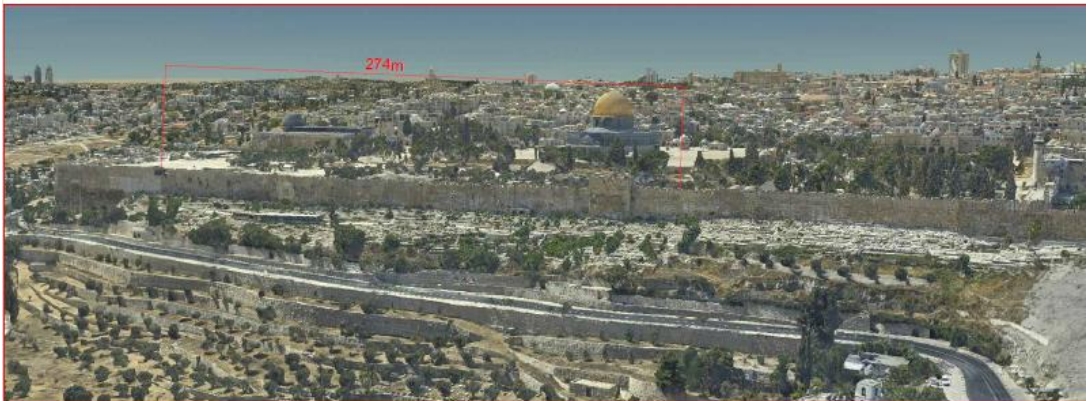
כזכור, הוכחנו כבר בהוכחה משולבת, שאורך כל צלע בת"ק היא 274 מטר. מה שנותר זה רק לראות האם זה מתיישב בנתוני ההר. מיקום המזרחי והצפוני ברורים. כעת מה שנותר זה לבדוק האם מיקום הדרומי והמערבי מסתדרים בשטח. אז נביא כעת נתון נוסף מעניין שנמצא על הכותל המזרחי כ-80 מטר צפונית לפינה הדרומית-מזרחית.

ה"פנייה"

ישנו נתון נוסף, מאד מעניין, צפונית לתפר הדרומי – הפנייה. מהי הפנייה? כתוב באוצר ירושלים והמקדש: "במרחק של כ-73–80 מהפינה הדרומית-מזרחית של הכותל (המזרחי)

סוטה תוואי הכותל המזרחי מעט מזרחה מהתוואי שמדרום למקום זה. שני התוואים נוטים מזרחה מקו צפון-דרום האסטרונומי". (שם עמ' 300) החוקר וורן גילה זאת, הוא מצא שישנה סטייה דקה של תוואי הכותל המזרחי, מכפי שמתהלך לרובו של הכותל. כ-79 מטר צפונית לפינתו הדרומית-מזרחית התוואי סוטה מעלה אחת (מתוך 360 מעלות) יותר לכיוון דרום-מזרח. הדבר מלמד, לענ"ד, שמסתבר שעד נקודה זו היה כותל הת"ק המקורי, ומכאן ודרומה כבר ייתכנו שינויים והרחבות שנוספו לאחר מכן. שהרי סביר מאד להניח ששלמה המלך שבנה את החומה, לא ייצור סתם סטייה באמצע מהלך החומה.

המרחק המדויק בין 2 הנקודות הללו לפי מדידה מקצועית שנעשתה לבקשתי ע"י מוזדי השומרון, הוא 268.5 מטר. מה שמראה שמסתבר לאור נתונים אלו שאורך כל צלע של הת"ק היא לכל הפחות כך. יש לציין שגם סביב הפנייה, טווח התזוזה האפשרי, הן המקסימלי מבחינת נתוני ההר התת-קרקעיים (כפי שהוצגו לעיל) והן המינימלי, מבחינת היכולת של הריבוע להקיף את כל ה'רמה' הרחבה העליונה שבפסגתו של ההר (כפי שהוצגו לעיל) הוא מטרים ספורים בלבד. נתייחס לזה במהשך. בשונה מהתפר הצפוני שהוא ראייה הרבה יותר ברורה מצד עצמה. המסקנה מ"הפנייה" אמנם מאד מסתברת אך איננה הוכחה חותכת. אך מכיון שבשלב זה מה שנדרש הוא רק שאורך זה יתיישב בשטח ולא תהיה לו איזו שהיא סתירה מהנתונים בהר, ממצא זה בהחלט מסייע.

סימון צלע הת"ק המזרחית באורך של 274 מטר על הכותל המזרחי של היום. (מכיון שהתמונה צולמה מרחוק ומזוית מאד צפונית קשה לדייק ואינה אלא להמחשה) שזהו המרחק בין התפר הצפוני ל"פנייה הדרומית" בהוספה של עובי הכתלים משני הצדדים.

כיצד נוצרה ה"פנייה"

כעת יש להעמיק ולנסות לברר כיצד נוצרה הפנייה. כפי שהזכרנו, מסתבר מאד שעד אליה, לכל הפחות, הגיע כותל הת"ק המקורי. אם כן, מה גרם לנטייה בהמשך התוואי לכיוון דרום? השערה סבירה מאד, שהיא נוצרה בגלל עובי הכותל הדרומי שהגיע ממערב. כפי שהזכרנו, זווית הנטייה בין הפנייה להמשך הכותל המזרחי, היא מעלה אחת בלבד. כלומר מכיון שהכותל הדרומי הגיע לכאן מכיוון מערב, הגיוני שבגלל אילוצים טופוגרפיים שהיו לאורך התוואי הדרומי לכל אורכו, ככל הנראה לא הגיע כאנך מדוייק של 90 מעלות אלא של 91 מעלות! ואם כן הוא זה שיצר את הפנייה. התוואי של עובי הכותל הדרומי בנקודת המפגש עם הכותל המזרחי, יצר ככל הנראה, התחלה של נטייה דקה בתוואי המזרחי לכיוון דרום. לאור זאת, מאד הגיוני שבעתיד כשבאו החשמונאים והוסיפו, הם פשוט המשיכו דרומה את הקו של עובי זה של הכותל הדרומי. כמו כן, כעבור זמן, הורדוס המשיך אותו דרומה והוסיף מהתפר הדרומי המפורסם ואילך לכיוון הפינה הדרומית-מזרחית. לסיכום, הכותל הדרומי, שהגיע בזווית של מעלה אחת יותר, יצר את הפנייה.

לפי זה יוצא שיש מקום לצרף את עובי הכותל (הדרומי) לאורך הצלע של ת"ק האמה. למרות שהוא מחוץ לאורך התחום שבין התפר הצפוני לפנייה שבדרום. זאת יש לדעת, ישנה מחלוקת אחרונים האם עובי כותלי הר הבית התקדש והוא חלק מחשבון 500 האמה או לא ונוכיח זאת בהמשך בס"ד. כעת רק נזכיר שעל הצד שהוא התקדש הרי הוא מוסיף עוד כמה אמות לאורך הכותל, וממילא עשוי להגדיל מעט את אורך האמה (כל 5 מטר באורך כותלי הר הבית היא תוספת של עוד 1 ס"מ לאורך האמה, שהרי יש לחלק אותו ב-500). אין לנו נתונים בחז"ל על עובי כותלי הר הבית (וגם לא על עובי כותלי העזרה), אך בכותלי העזרה כתב המהרי"ט שעוביים הוא 5 אמות ומסתבר לדמות אליהם את כותלי הר הבית. (דברי המהרי"ט הובאו בספר דרך הקודש למהר"ח אלפאנדרי, קדושה שלישית סימן ז, עמ' צח במהדורת זכרון אהרן).

עד כאן דיברנו בעניין מיקום הכותל הדרומי ועוביו, אמנם לגבי עוביו של הכותל הצפוני, האם הוא מדרום ל"תפר הצפוני" או מצפון לו. יש פחות אינדיקציה משם, אולם לאור זה שהמרחק בין התפר לפנייה כאמור הוא 268.5 מטר ועלינו להגיע לאורך של 274 מטר כפי שכבר הוכחנו, ובדרום מסתבר שהעובי מדרום לפנייה, לכן יש לומר, ואין לזה סתירה מהשטח, שהעובי של הצפוני נמצא מצפון לתפר, נמצא שע"י הוספת העובי משני הצדדים, הוספו 5 אמות לכל עובי, מכל צד, בסה"כ כ-5.5 מטר והגענו בדיוק לאורך צלע של 274 מטר. (מיקום התוואי הצפוני מסתייע גם מהקיר הגובל מצפון את בור 29, הרחבנו בזה בספר) בהמשך כשנביא עוד ראייה משער קיפונסו, תתחזק אמירה זו שעובי הכתלים הוא חלק מהת"ק וממילא התקדש.

חשיבותו של הכותל המערבי של הורדוס גדולה גם אם אינו על התוואי המקורי

כפי שהוכח לעיל, הן מגבולות ההר, שהחלק של הכותל המערבי של היום הבנוי בתחומי הר המוריה, קצר מצלע הת"ק הנדרש. ולאור ההוכחה שהמרחק בין הכתלים המקוריים (כולל

עוביים) הוא רק 274 מטר וכותל המזרחי על מקומו, ברור א"כ שהכותל המערבי הינו הרחבה של הורדוס של כ-18 מטר מערבה. זו הוכחה ברורה מאד, ונזכיר, מכיון שהאמה היוצאת מהדרום המדויק היא מאד מדוייקת, והיא האמה בת חמישה, ממילא האמה בת שישה לא יכולה להיות אורכה יותר מ-54.8 ס"מ ממילא זה מוכיח מבחינה הלכתית בצורה מאד ברורה, שהכותל המערבי של היום אינו מבית ראשון, וזה גם מתאים לכל החוקרים. מה גם שכך עולה מכך שמהתפר הדרומי בדרום הכותל המזרחי, ולאורך כל הכותל הדרומי וכל הכותל המערבי יש את אותו סגנון בנייה וסיתות אבנים הרודייני, מה שמוכיח שוב שזה כותל של הורדוס. כן העובדה שהכותל המערבי לא מקביל לכותל המזרחי, אלא הוא נוטה מערבה ככל שהוא מצפון, כל זה מראה שהוא מחוץ לתוואי המקורי. אולם כמובן כל זה אינו ממעיט מערכו של הכותל המערבי, בהיותו המקום שבמשך הדורות התפללו בו ושפכו ישראל את ליבם לפני הקב"ה. וכן את היותו כותל הר הבית מימי הורדוס, דבר חשוב לכשלעצמו, וסמוך מאד לכותל הר הבית המקורי. אכן, מוכח בירושלמי שהאמוראים נהגו לפנים ממנו קדושת מחנה לווייה. על אף שהוכחו שאין הוא קדוש מהתורה כקדושת מחנה לווייה. אין בכל זה מלהמעיט בתחושת חרדת הקודש בעומדינו מול הכותל המערבי. כפי שנהגו גדולי ישראל במשך הדורות, והרחיב על כך מו"ר הרצי"ה במאמרו "אחר כתלנו". (לנתיבות ישראל א, מאבני המקום תשע"א. מאמר שלישי, עמ' כט).

אמנם ישנם כמה מקומות מדרשיים, האומרים שהכותל המערבי לא חרב. לדוגמה בשיר השירים רבה (פרשה ב): "הנה זה עומד אחר כתלנו, אחר כותל מערבי של בית המקדש למה שנשבע לו הקדוש ברוך הוא שאינו חרב לעולם ושער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם עד שיחדשם הקדוש ברוך הוא". בביאור המקורות הללו ולמה בדיוק כוונתם, נתייחס בקצרה בס"ד בהמשך. בכל אופן, במשך הדורות כלל ישראל העניק חשיבות לכותל המערבי כי באופן כללי "שכינה במערב". ח"ו אין להקל ראש ביחסם של ישראל לכותל המערבי. אבל חשוב שנדע להבחין בין מדרשים ואגדות לבין נתונים ריאליים, ובעוסקינו במדידות הלכתיות אין לערב מדרשי אגדה. שכן זה סימוך מאד קלוש. כלומר עד היום, היה מקובל בתמימות שהכותל המערבי הוא הצלע המערבית של הת"ק המקורי, ועל סמך מה? על סמך מסורת, ומה אמרה המסורת? שכותל זה הוא כותל הר הבית. ומה מתברר כאן ע"פ העקרון לאיתור התוואי ומציאת אורך האמה? שאכן כותל זה הוא כותל הר הבית, אך מסוף בית שני, לאחר ההרחבה של הורדוס, והוא לא על התוואי המקורי מבית ראשון, של דוד ושלמה (שנשמר גם בתחילת ימי הבית השני) וממילא לא רק שאין ללמוד ממנו את אורך האמה, אלא ע"פ אורך האמה יש ללמוד שהוא לא מקורי! ולכן בירור הלכתי זה, מלמד אותנו, דבר חשוב, שעל הנחה המבוססת על מסורת כללית, שמעולם לא היה בה את הדקדוק הזה: מתחילת בית שני או מסוף בית שני, אלא רק אמירה כללית "כותל הר הבית" אי אפשר להסתמך מבחינה הלכתית עד שלא מתבררים הדברים על פי ממצאים ונתונים מבוססים, כדרכה של תורה. אי אפשר לבסס הלכה מדוקדקת כמו דיוק אורך האמה, רק על מסורת שבמהותה לא היתה יכולה להיות מדוקדקת.

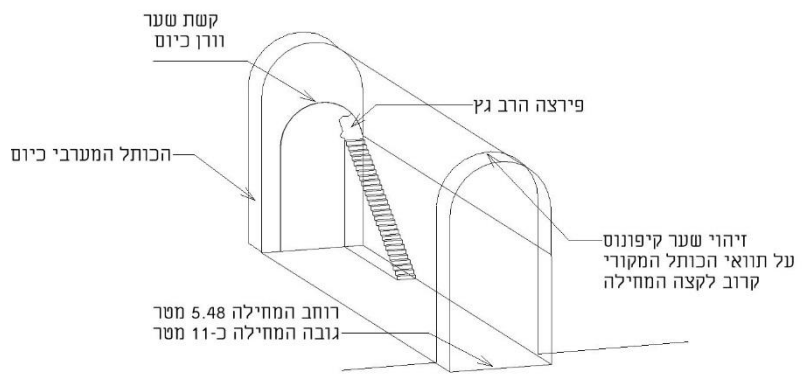
ראוי להמשיך לנהוג קדושה בכתלים הקיימים לפנינו

אולם, למרות, שהוכחנו שהכתלים הדרומי, המערבי והצפוני וחלקי קצוות המזרחי, הן מימי הורדוס. וממילא, לכאורה, לא נתקדשו בקדושת מחנה לווייה. מכל מקום, בכל זאת צריך לנהוג קדושת מחנה לווייה, גם בכל אזורי התוספת של הורדוס. דבר זה מוכח מהירושלמי בפסחים (פרק ז): "רבי יוחנן בר מדייא בשם רבי פנחס מן מה דאנן חמיי רבנן שלחין סנדליהון תחת האגוף של הר הבית הדא אמר שלא קידשו תחת האגוף של הר הבית". הירושלמי דן בשאלה האם עובי השער של הר הבית התקדש או לא. ההוכחה שלו שעובי השער לא התקדש, היא מהמציאות שרואים שרבנן חולצים נעליהם בתוך עובי השער לפני הכניסה לשטח הר הבית. מדובר בתקופת האמוראים, אחרי החורבן, והכתלים לא השתנו מאז ועד היום. הלוא הם לא חילקו בין הכותל המזרחי לשאר הכתלים, וברור שרוב השערים לא היו במזרחי. כן ברור שכתלים אלו הם כותלי הורדוס, כפי שהוכחנו, ואף על פי כן נהגו לפנינו מהם כמחנה לווייה. למדים מכאן שאף אם התוספת של הורדוס לא התקדשה, מכל מקום מצד מנהג גדולי האמוראים יש לנהוג בה קדושת מחנה לווייה. דהיינו לחלוץ מנעלים, ובעל קרי אסור בכניסה ללא טבילה (כל הטמאים שאסורים במחנה לווייה, מדין המנהג אסורים גם בתוספת). לכן ח"ו לפרוץ גדר בזה. גם הסברא הישרה מחייבת שיש לנהוג בהם כקדושת מחנה לווייה. שהרי גם בזמן הבית, בסוף ימי הבית השני אחרי הרחבת הורדוס, הרי לא הוסיפו גדר בין התוספת לבין המקורי. מה שמלמד שמסתמא כדי שלא יהיו מכשולות, הנהיגו חכמים שיש לנהוג קדושה גם בתוספת. הרי מדובר עוד על מסורת רציפה מחורבן הבית עד לתקופת הירושלמי בדבר כניסה להר הבית, ואם חלצו מנעליהם ברור שזו מסורת של מנהג שקבלו. לכן אסור להיכנס ללא טבילה גם לאזורים שנגדיר אותם כתוספת של הורדוס.

כמו כן, בעניין קדושת עובי הכתלים והכנסת אצבעות לכותל ללא טבילה, מה שנתון במח' אחרונים (יש המתירים הכנסת אצבעות גם לכותל שהתקדש) בהמשך נרחיב בכך יותר. מ"מ לאור האמור כאן ע"פ הירושלמי שיש לנהוג קדושה גם בתוספת, מי שנהג (על פי האחרונים האוסרים זאת) שלא להכניס אצבעות לכותל המערבי של היום ללא טבילה ראוי שימשיך במנהגו. כפי שנהג מרן הראי"ה קוק זצ"ל.

מערבית לכותל המזרחי, חולף וחוצה מעט לפני סוף המחילה (שחשף הרב גץ צ"ל בשנת תשמ"א) הנמשכת פנימה משער וורן.

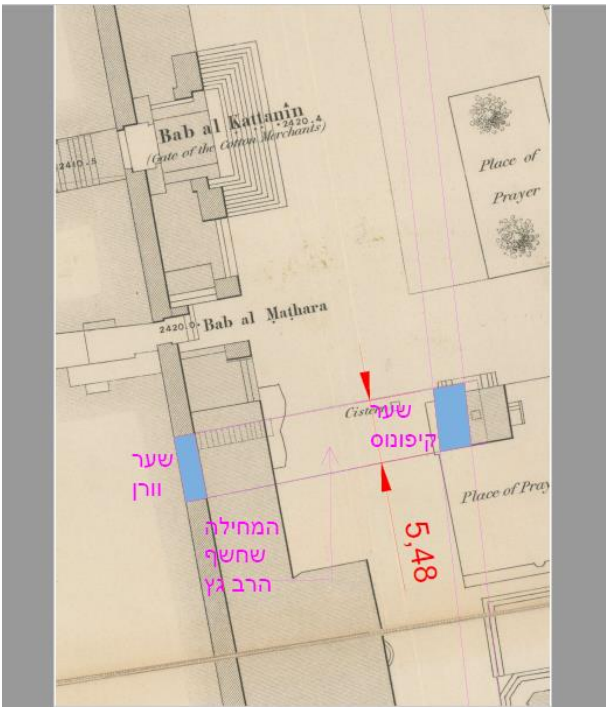
שירטוט הממחיש את מידותיה של המחילה אותה חשף הרב גץ במעמקי האדמה (טבעו בארץ שעריה), במבט תאורטי מכיוון מזרח. (מכיון שהשירטוט רק להמחשה בלבד וללא קנה-מידה אין לדייק בו יותר מדאי)

אמנם בצדדיו המקום טרם נחפר, ולכן יש לעמול ב"היקש שכלי" מה נתון זה מגלה לנו? כמה נתונים בסיסיים של המחילה: מפתן שער וורן, הקירוי ועוד מאופיינים לתקופת הורדוס. גובהה פי שנים מרוחבה. רוחב 5.48 מטר גובה כ-11 מטר. מדובר על מנהרה במימדים מרשימים. (לפי החוקר שיק זה הגובה, לפי וורן הגובה הוא 10.7 מטר אך נראה שיש להוסיף לזה את עובי הקירוי, שהוא ריצוף מפלס הר הבית שמחסר כ-30 ס"מ מחלל הגובה של המחילה והשער הקדום). עצם העובדה, שבמקום בו אמורה לעבור חומה, יש חלל, פתח, מצביעה שהיה כאן בעבר שער, פתח. זו סברה הרבה יותר הגיונית מאשר לומר שהורדוס פרץ כאן את החומה הקדומה ברוחב כ"כ גדול. ההגיון אומר שאדרבה, הוא שימר את השער הקדום ופתח כנגדו (כ-18 מטר מערבה) בחומה שלו, בכותל המערבי של היום, פתח כנגדו. המימדים של גובה פי שנים מרוחב מצביעים על נתונים של שער של המשנה במסכת מידות, שרוחבו עשר אמות וגובהו 20 אמה, ומכיון שבמערב היה רק שער אחד (לפני החשמונאים) הרי שלפנינו שער קיפונוס. למרות שמחוץ להר הבית ישנם שרידים של בסיס גשר, המעידים שבזמן החשמונאים היה שער עילי להר הבית באזור קשת וילסון, לענ"ד, היה זה כבר שער שני במערב, אותו פתחו החשמונאים, בנוסף לשער המקורי, שער קיפונוס אותו אנו מזהים במפלס הרחוב, שער זה המהווה, שריד אילם, בחלל שבו, לחומה הקדומה שכבר הוכחנו שהתוואי שלה עבר שם. ואולי זה הכותל עליו נאמר במדרש שיר השירים שלא יחרב. יתירה מזו לאור העובדה שהוא השתמר כאן, במלוא הודו והדרו, מתחת לפני השטח נראה שעליו נאמרו גם דברי חז"ל שלא שלטו שונאים במעשה ידיו של דוד המלך ועל זה נאמר "טבעו בארץ שעריה" וכך כתוב בגמ' בסוטה: "דרש ר' חנינא בר פפא, מאי דכתיב: רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה? אל תקרי נאוה תהלה אלא נוח תהלה, זה משה ודוד שלא שלטו שונאיהם במעשיהם; דוד - דכתיב: טבעו בארץ שעריה, משה - דאמר מר: משנבנה מקדש ראשון, נגזר אהל מועד, קרשיו, קרסיו ובריחיו ועמודיו ואדניו. היכא? אמר רב חסדא אמר אבימי: תחת מחילות של היכל. (תלמוד בבלי מסכת סוטה דף ט עמוד א) אמנם מהצדדים טרם נחפר המקום ולא רואים זאת בעיניים, אלא רק בעיני השכל, אולם אין בזה לעכב מלומר את הזיהוי

שהרי אפי' עגונה בי"ד מתיר על פי כללים הלכתיים למרות שלא ראינו בעיניים שהבעל מת ועל אף שתמיד מרחף החשש "שיבוא הרוג ברגליו" בי"ד לא נמנע מלפסוק ולהתיר כשיש לו הבסיס ההלכתי הנדרש. נמצא שמנתוני רוחב המנהרה המדוייקים שהם 5.48 מטר ובהנחה שזה שער של המשנה הרי שרוחבו עשר אמות וא"כ ניתן ללמוד מכאן שוב שאורך האמה הוא 54.8 מדוייק כפי שעולה מהוספת טפח לאמה המדוייקת היוצאת מהדרהם (45.67 ועוד 9.13 = 54.8 ס"מ) וזה מלמד אותנו, שת"ק אמה הם 274 מטר וזה מחזק את מה שאמרנו קודם, שלמרות שהמרחק בין ה'תפר הצפוני' ל'פנייה הדרומית' הוא רק 268.5 מטר יש להוסיף לו את עובי הכתלים, שלפי"ז, עובי כל אחד הוא 5 אמות, סה"כ עוד כ-5.5 מטר, סה"כ 274 מטר. וזה מלמד גם שעובי הכתלים התקדש והוא חלק מהת"ק כשיטת האבני נזר ומרן הראי"ה קוק זצ"ל בענין ספיציפי זה. הארכנו בזה בספר.

מבט על המחילה התת-קרקעית שחשף הרב גץ מלמעלה (מעל פני השטח) השרטוט ממחיש את נקודת המפגש שבין תוואי ריבוע הת"ק המערבי לבין קצה המחילה. (ריבוע הת"ק מופיע לעיל בסמוך ועיין שם בהערה).

יש לציין שלאור זיהוי מקום זה כשער קיפונוס, כעת אנו יודעים באמת על איזה מפלס ממוקמים כותלי הת"ק המקוריים, גובה קרקעית המחילה הוא 727 מטר מעפה"י כעשר מטר פחות ממפלס הר הבית, כל זה כמובן מחזק את השלילה לאפשרות שריבוע הת"ק הוא לפי אורך אמה של 46 ס"מ. כלומר לעיל הוכחנו שכותלי הר הבית היו לכל היותר על מפלס הר הבית כעת מתברר שהם ממוקמים במקום הרבה יותר נמוך. גם במזרח הגובה הוא 729-730 מטר.

וכן זה המקום להוסיף גם בהקשר לתוואי הצפוני של הת"ק שהוא גובל עם הקיר הצפוני של בור 29 כאשר עומקו דומה לבור 30 (המחילה) וכן מהווה אסמכתא לכך ששם עובר גם התוואי הצפוני. הרחבתי על זה בספר. לגבי שער שושן ומיקומו המוזכר בכפתור ופרח (פרק 1) הארכנו בספר בבאורו. ע"ש.

לסיכום: משילוב הנתונים היוצאים מכותלי הר הבית, ומשער קיפונס ומהדרהם הגענו לכך שאורך האמה הבינונית בת שישה הוא 54.8 ס"מ ואמת הדרהם שאורכה 45.67 ס"מ אינה אלא האמה בת חמישה.

אמה בינונית, שוחקת ועציבה וסיכום ביניים

אמה בינונית, שוחקת ועציבה

מכיון שהאמה היוצאת מכותלי הר הבית היא ודאי על פי המשנה "אמת הבנין" האמה הבינונית בת שישה טפחים, ממנה יש לכאורה ללמוד לכל שיעורי תורה, מה שמראה שהאמה היוצאת מהדרהם מתאימה באורכה לאמה בת חמישה טפחים ושהיא מתאימה לאמת הזרוע, ומה שנעשה במאמר הזה זה יישוב כל הממצאים כמו האגודל, גובה האדם, הדרהם ועוד, והנסיון לראות האם ניתן למצוא התאמה בין כולם, משום שאי לקיחה בחשבון של חלק מהנתונים, פוגמת ביכולת להגיע לחקר האמת של אורך האמה. ומעמידה סימן שאלה, רק התאמה בין הכל יכולה לתת אפשרות אמיתית הבאה בחשבון. ואכן כפי שאת אמת הגר"ח נאה דייקו ע"פ הדרהם אף את האמה הבינונית ע"פ החזו"א יש לדייק ע"פ הר הבית. אולם כאן יש להדגיש הדגשה חשובה ביותר זאת האמה הבינונית, הגרי"מ פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, חלק א, סימן קז) כתב שיש לאמה בת שישה 3 מצבים: עציבה, בינונית ושוחקת חשוב לציין שעל פי הכללים שקבע הרמב"ם (לכל מקום בו נדרש שיעור אורך) יש לעשות אותה עציבה או שוחקת תמיד לחומרא בהתאם לנושא הנידון, לגבי הפער, לפי הרשב"א הוא 1/48 באמה ולעיל הזכרנו ובספר הארכנו שלפי הרמב"ם הפער הוא 1/24 באמה, א"כ אם אורך האמה הבינונית הוא 54.8 אזי כשהיא שוחקת היא 57.08 וכשהיא עציבה היא 52.51 ממילא אם רוצים לשער מה יהיה אורך האמה לכל מיני נושאים התורה יש לקחת זאת בחשבון, שוב, אני שב ומדגיש שאין ללמוד ממאמר זה הלכה למעשה, המרחק עדיין גדול, גם צריך שפוסקים יקבלו זאת ושהם יפסקו זאת למעשה, וחלק מפסיקת ההלכה זה גם לדעת שיש להתחשב בנהוג ובמקובל מתוך ידיעה שמנהג ישראל תורה הוא וקדוש הוא. וכפי שיבואר מיד בסמוך, בשיעור הנפח יצא לי ע"פ הירושלמי שהרביעית היא אכן 87 סמ"ק, כי "לחומרא לא דק" כהלכתיה ולא כטעמיה דהגר"ח נאה, אבל כנראה נהגו לפי הירושלמי. וכן לענין האמה, שיש כמובן, למדוד ברוב המקומות (שיעור ארוך יותר הוא החומרא) באמה השוחקת, ולמרות שיצא לנו שהיא כ-57 ס"מ מ"מ יש להמשיך לנהוג בזה כחזו"א באמה של 58 ס"מ ולו מצד "לחומרא לא דק". אולם הדיון כאן הוא עקרוני, לגופם של דברים, אולם למעשה יש לנקוט תמיד לחומרא, הן במידות האורך והן במידות הנפח בהתאם לנושא הנידון, למשל, בדין לבוד, בו אמת גר"ח נאה היא לחומרא יש לאחוז בה. ובכלל ההלכה למעשה זו מלאכה בפני עצמה הדורשת ירידה לפרטים בכל נושא ונושא. מלאכת מחשבת שטרם נעשתה, והפוסקים יצטרכו לעשותה, לא כל אחד יודע את כל הפרטים. וזו לא מטרת המאמר הזה.

סיכום ביניים

סיכום ביניים, **המוצע לפני מורי ההוראה** לאור המתברר במאמר זה, אינני רואה את עצמי מוסמך לפסוק, ולכן ודאי שאין לראות בזה פסק, אולם למען תועלת הת"ח הקורא, כדי שההצעה שלי ומסקנתי תהיה ברורה לפניו אני עושה כאן רק סיכום ביניים לפי הנלענ"ד:

שיעור רביעית – צריך להשאר 87 סמ"ק כנהוג. (כנהוג, אמנם הגר"ח נאה נימק זאת ע"פ משקל דרהם של 3.2 גרם. אולם, לעיל במאמר זה, כתבנו, שיתכן ומקור המנהג הוא ההבנה המקובלת בדעת הירושלמי שרום קוביית הרביעית הוא אצבע בינונית ו-5/6 (דלא כראב"ן שרומה הוא אצבע בינונית ו-4/6) שמראש, במודע, נתן שיעור רביעית גדול יותר לחומרא. למרות שלפי הבבלי, שכן דק, רביעית מדוייקת היא 75 סמ"ק).

(כמובן שמי שרוצה להחמיר בשיעור רביעית כחזו"א ל-150 סמ"ק. שיחמיר. ונימוקו כי ינקוט שאמת מקווה היא אמה בשיעור גדול בת שישה, בסדר, כי עיקר דבריי במאמר זה הם שהאמה בת שישה היא ארוכה יחסית, ורק משום שנאמנים עלי דברי הרמב"ם על משקל הרביעית יצאתי לכל מסע ההסבר שאמת המקווה היא אמה בת חמישה, אולם מי שרוצה לנקוט שהיא אמה בת שישה ולהגדיל את הרביעית, דלא כרמב"ם, שיחמיר).

שיעור האמה-

לפי המתברר במאמר זה -

אמה בת חמישה, אמת הזרוע – 45.67 ס"מ.

האמה הבינונית בת שישה – 54.8 ס"מ. (לדוגמא: אמת הבנין במסכת מידות)

אמה בינונית כשהיא שוחקת – 57.08 ס"מ.

אמה בינונית כשהיא עציבה – 52.51 ס"מ.

כי מתבאר כאן שהפער בין העציבה/השוחקת לבינונית הוא 1/24 באמה. (אצבע בינונית).

בהתחשב עם הנהוג לפסוק ולענ"ד חובה להתחשב בזה:

יש לנקוט שיעור אמה באורך של 58 ס"מ כנהוג ע"פ החזו"א **ואין להקל** בפחות מזה. אמה זו כשהיא שוחקת היא כ-60 ס"מ. (לדוגמא: מחיצה של 10 טפחים (להל" שבת, להל" סוכה) לא תוכשר בפחות מגובה מטר). ובכל מקום בו ההלכה דורשת אמה שוחקת כנפסק ברמב"ם (הל" שבת פי"ז, הל"ו).

והיכא שהקטנת האורך היא החומרא (כמו בלבד, לדוגמא) יש להחמיר שהאמה 48 ס"מ כנהוג ע"פ הגר"ח נאה. (לדוגמא: לבד (בהל" סוכה, ובהל" שבת) יוכשר רק אם יהיה פחות מ-24 ס"מ). ובכל מקום בו ההלכה דורשת אמה עציבה כנפסק ברמב"ם (הל" שבת פי"ז, הל"ו).

שיעור מקווה

כפי שמודגש ומנומק לאורך כל המאמר במס. מקומות. ע"ש הנימוקים. אין לזוז בשום אופן מפסק מרן השו"ע שיש לשער באמה בת שישה שוחקת. כי "כבר הורה זקן". ואפ' הגר"ח נאה כתב שבמקווה יש להחמיר כחזו"א ולקחת את האמה השוחקת הגדולה ביותר שהיא 61 ס"מ.

דהיינו כ- 681 ליטר. וכתב השש"ת שראוי לא לפחות מ-750 ליטר. וכיום נהוג שהסטנדרט הקבוע במקוואות הוא 1000 ליטר וזה טוב וראוי, ובשום אופן אין לשנות!

כמה ראיות שהובאו לכך שהטפח הקצר (7.8 ס"מ) הוא הטפח הבינוני ודחייתו

רוחב הגודל לפי 7 שעורות, באיזה שעורות מדד הרמב"ם?

לאור זה שהאמה הבינונית באורך 54.8 והטפח הבינוני 9.13 (שוב, תמיד יש לזכור שחוץ ממסכת מידות בדר"כ בכל שיעורי תורה המדידה אמנם באמה הבינונית אך לא כפי שהיא אלא או כשהיא שוחקת או כשהיא עציבה וכן הטפח). רוחב הגודל א"כ הוא 2.283 ס"מ א"כ איך זה מסתדר עם רוחב 7 השעורות. עיינתי במאמר בתחומין לגבי סוגי השעורות וכך כתוב שם: " צמח השעורה מתחלק לשני מינים שונים: שעורה דו-טורית (המגדלת 2 טורים בכל שיבולת) שבה כל הגרעינים סימטריים. ושעורה ששה-טורית (המגדלת 6 טורים בכל שיבולת) שבה הגרעינים סימטריים בשני הטורים המקבילים לאלה של שעורה דו-טורית. אבל גרעיניהם של שני זוגות הטורים הצדדיים – מפותלים מעט בבסיסם. כלומר בשעורה זו יש מספר כפול של גרעינים מפותלים לעומת סימטריים. עוד מתברר שאכן בכל הזנים, אורך הגרעין זהה, פחות או יותר (אורך 2 גרעינים – בערך 2 ס"מ) אמנם היחס בין האורך לבין הרוחב בכל גרעין ממוצע שונה הוא בין המינים, שכן גרעין השעורה הדו-טורית רחב קצת יותר מהגרעין הסימטרי, ועוד קצת מהגרעין המפותל של השעורה הששה-טורית. באירופה, נפוצה השעורה הדו-טורית, ואילו במזרח התיכון, כולל מצרים נפוצה השעורה הששת-טורית. בשעורה הדו-טורית (שבה מדדו כל רבותינו שבאירופא) רוחב 7 גרעיני השעורה קרוב ל-2.4 ס"מ. ואילו בשעורה הששה-טורית (שיש להניח שזה מה שהשתמש בו הרמב"ם, כי כאמור לעיל, זאת השעורה הנפוצה במצרים) רוחב 7 שעורים מפותלים הוא בערך 2 ס"מ בלבד" (תחומין לט, עמ' 469) אמנם כותבי המאמר שם, לפי דרכם, שטפח באורך 7.8 ס"מ הוא הטפח הבינוני, נקטו שהרמב"ם מדד בגרעינים המפותלים של השעורה הששה-טורים שהיתה בזמנו. אולם לאור המתברר במאמר זה שהטפח הבינוני לדעת הרמב"ם הוא 9.13 ס"מ (וטפח באורך של 7.8 ס"מ הוא טפח קטן של אמה בת חמישה המחולקת לשישה) יש לומר שהרמב"ם מדד בגרעינים הסימטריים של אותה שעורה בעלת ששה-טורים שהיתה נפוצה בזמנו, ושרוחבם, כמבואר שם בקטע המצוטט לעיל ממאמרם, הוא בין המפותלות של השעורה שבזמנו לבין השעורה שהיתה באירופה, ולכן ככל הנראה רוחב 7 שעורות סימטריות הוא כ-2.83 ס"מ המתאים לרוחב הגודל הבינוני לפי המתבאר במאמר זה.

ניקבת חזקיה (בשילוח)

ישנו ממצא בעיר דוד של אמת מים מזמן חזקיה המלך, שנמצאה כתובת בה כתוב שאורכה הוא 1200 אמות. ואורך התעלה הוא כ-533 מטר מה שאומר שאורך האמה עליה דיברו הוא כ-44.5 ס"מ מאד קרוב לאמה היוצאת מהדרה המדויק שהיא כ-45.6 ס"מ. ויש המביאים מכאן ראייה שהאמה בת שישה היא כשיעור הקטן. אולם בניגוד לאמות הנזכרות במסכת מידות, עליהם נפסק ברמב"ם שהן "אמות בנין" אין במקורותינו שום הגדרה הלכתית לאמה הכתובה באותה כתובת שמצאו בעיר דוד. וכבר אמרנו שהאמה הסתמית היא דווקא אמת

הזרוע, המתאימה לאמה בת חמישה. אז אדרבה, יש להביא מכאן עוד חיזוק לכך שסתם אמה היא אמה בת חמישה כפי שפירשו הרמב"ם, הרשב"א והרד"ק את הפסוקים ביחזקאל. "אמה אמה וטפח". בדיוק כפי שהאמה היוצאת מהדרה, ברור הרי שהיא 45.6 ס"מ ושהאצבע לפי זה היא כ-1.9 ס"מ אולם מי אמר ששיעורי הנפח שנאמרו כנגד האצבעות, שמדובר באצבע הבינוני, הרי הרמב"ם השמיט את ההגדרה "בינוני" וכתב סתם אצבע וכבר הוכחנו שיש לרמב"ם מושג של "אצבע בזכרותו" א"כ צודקים האומרים שהאצבע בשיעור חלה היא 1.9 ס"מ אך לענ"ד אינם צודקים שזו האצבע הבינונית אלא זו האצבע הצרה. כאשר מחלקים אמה בת חמישה לשישה טפחים קטנים וכל טפח לארבע גודלין צרים. כמבואר באריכות לעיל. ולעולם האמה הבינונית ארוכה מזו, בטפח, דהיינו: 54.8 ס"מ.

המרחק בין הדיומדין – רוחב פרה

ראיה נוספת שהובאה לשיעור הקטן, והשוללת את שיעור אמה חז"א (58 ס"מ) היא מרוחב הפרה. במסכת עירובין (יט, א) כתוב: "תנו רבנן: כמה ראשה ורובה של פרה - שתי אמות. וכמה עוביה של פרה - אמה ושני שלישי אמה". ולפי מה שבדק בספרות המקצועית עובי פרה ממוצעת הוא כ-76 ס"מ, ואם כן האמה היא כ-46 ס"מ. מכאן מביאים ראיה שאמה בת 46 ס"מ היא אמה בת שישה הבינונית, ודלא כחז"א. אמנם ראיה זו היא אפשר לדחות כפי שדחינו לעיל הראיה מניקבת השילוח ולומר דמיירי התם באמה בת חמישה. משום ששם מדובר על הרוח שבין הדיומדין שהוא הלמ"מ (!) ולעיל הסקנו שבהלמ"מ שייך הכלל שתמיד האמה היא הבינונית בת שישה. אלא שלאור מה שהוכחנו לעיל שהאמה העצבה היא כ-52.51 ס"מ, והכלל של הרמב"ם מורה לנו שכשהשיעור לחומרא יש לקחת אמה עצבה. אם כן בדיומדין ברור שיש לקחת אמה בת שישה עצבה. וכפי הידוע במחקרים, הפרות הרחבות ביותר כיום הן ברוחב 89 ס"מ. לפי זה אורך אמה יכול להגיע מקסימום ל-53.5 ס"מ. ולכן אפ' אם ניקח פרות קצת פחות רחבות נסתדר מצוין עם האמה הנ"ל כשהיא עציבה ואורכה הוא 52.5 ס"מ. אם כן מי אמר שהפרות הגדולות של היום לא היו הבינוניות של פעם? לכן אין מכאן קושייה על המתברר במאמר זה.

ניקבה הקיבה כסלע

יש שהביאו ראיה לשיעור הקטן מכך שבהל" טריפות, נקיבה הקיבה כסלע – טריפה ובגמ' (חולין נ): ניתן ההסבר "שאם תמתח תעמוד על טפח". ונחלקו הראשונים כיצד לבאר את ההסבר לדין זה מדוע נקב עגול בקוטר סלע שווה ערך לקרע באורך טפח. וביאר הרא"ש (שם) שהחוט המקיף של הסלע הוא טפח ולכן זה כמו קרע באורך טפח (וכנראה גם התוס' למרות שבלשון התו' זה פחות מפורש). כיום ע"י מחקר המטבעות (כפי שכתב הרב בניש שליט"א בהקדמה לספר "מידות ושיעורי תורה") התברר היקפה של הסלע הנירונית והוא 7.6 ס"מ דהיינו כטפח הקטן. (לפי מאמר זה, זהו שיעור טפח קטן של אמה בת חמישה מחולקת לשישה) אולם מכיון שמדובר שם בהל" טריפה שהם הלמ"מ אז זה שיעור אורך שאמור להיות כפוף לכללים, גם לפי היסוד של הסטייפלר הנ"ל, עליו התבססנו במאמר זה, וא"כ ע"פ הנ"ל טפח בינוני אמור להיות 9.13 ס"מ. ולכאורה היקף הסלע הוא אכן טפח קטן, ולכאורה זו ראיה שהטפח הבינוני קטן! אולם

כל הראיה הזו מבוססת רק על פירוש הרא"ש לסוגייה, שמבאר שההסבר העומד מאחורי הגמ' הוא שכך מדידת החוט המקיף את הסלע ובהנחה שהסלע האמור בסוגייה הוא הסלע הנירונית הגדולה. אולם רש"י והרמב"ם פירשו אחרת את הגמ', וביארו ששיעור **השטח** של הסלע, אילו ימתח למלבן צר יעמוד הקרע **באותו שטח** (לא לפי החוט הסובב) על אורך של טפח מכל צד, לשון רש"י: "שאם תמתח - אי הוה מושכו לכאן ולכאן שיכנס העוגל לאורך או לרוחב תמצא בו טפח באותה קדירה" (רש"י מסכת חולין דף נ עמוד ב) אין הכוונה ברש"י שהחוט המקיף יהיה 2 טפחים, שהרי ודאי היקף סלע פחות מזה, וכך גם פירש הרמב"ם, שבוודאי ידע מהו סלע, כפי שמפרש בתחילת הל' שקלים, ועליו מסתמכים בכל נושא המטבעות: דרהם, דינר וסלע. וז"ל הרמב"ם: "נקדר הבשר הזה בעגול או באורך אם היה יתר מכסלע והוא כדי שיכנס בו שלש גרעיני תמרה זו בצד זו בדוחק הרי זו טרפה, שאם **ימתח קרע** זה יעמוד על טפח" (רמב"ם הלכות שחיטה פרק ט הלכה ו) הרמב"ם להדיא לא מדבר על **חוט** המקיף את הסלע כפי שהוא, כרא"ש, אלא הוא מדבר על שאם ימתח **שטח** הקרע הזה, מעבר למה שהוא, יעמוד על טפח. מהבנת דבריו פשוט שהסביר כרש"י. כך גם כותב שם הלחם משנה ז"ל: "שאם ימתח קרע זה וכו'. שם אמרו שאם תמתח תעמוד על טפח ופירשו התוס' כשתקיף הסלע בחוט וימתח החוט ויהיה באורכו טפח ורש"י ז"ל פירש שיכנס העוגל לאורך או לרוחב כלומר כשתמשוך קרע זה וישקו שני שפתי הקרע יהיה טפח וזה נ"ל דעת רבינו שכתב שאם ימתח קרע זה וכו' ומשמע שהקרע עצמו נמתח". לכן אי אפשר לפרש ברש"י שכוונתו שהחוט המקיף את הסלע אורכו 2 טפחים ואח"כ לדחות זאת מחמת הסלע שמצאנו שאין הקיפו כי אם פחות מטפח, משום שאת הרמב"ם שממנו אנו בכלל יודעים מהו הסלע, אי אפשר לדחות שלא הכיר את הסלע, וממילא הפירוש בו על כרחך, שאין הכוונה לחוט המקיף, אלא לשטח הקרע, שאילו (כמובן רק תאורטית, שהרי עור הקיבה כלל אינו גמיש) ימתח והשטח יהפך מעגול למלבן צר וארוך יהיה באורך כל צלע של אותו מלבן טפח. ואדרבה, ברור שמכאן יש הוכחה שטפח בינוני שיעורו גדול מהחוט המקיף את הסלע, שהרי יש "למתוח" באופן תאורטי את הקרע כל כך עד שיהפוך לקרע צר, באורך של טפח! ורק מתיחה לאורך של 9.13 אכן מביאה לחתך צר מאד וארוך, המתאימה לחתך של קרע, פחות מכן, ישאר השטח מלבני עם רוחב משמעותי יותר ולא דק כמו של קרע, והרי הגמ' מסבירה מדוע נקב בקוטר סלע שווה ערך לקרע צר מאד באורך של טפח. לכן, אדרבה, מפירוש ופסק הרמב"ם ורש"י לסוגייה זו, מדין זה של ניקבה הקיבה כסלע יש ראייה לשיעור הגדול!

סיבה שניה, בגללה יש לדחות ראייה זו, שכן היא מתבססת על הנחה לא מוכחת שהסלע המוזכרת בגמ' זו היא הסלע הנירונית הגדולה מסתם סלע, אולם הרמב"ם בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת חולין פרק ג משנה א פירש להדיא **שלא מדובר** כאן בסלע הנירונית אלא הרגילה ז"ל: "ואם נחתך ממנו בעגול שיעור סלע ולמעלה הרי זו טרפה. ועגול הסלע הוא כמו הדק ביותר והגדול ביותר מן הדינרין המצריים, וזה בקירוב" וכתב בספר "מידות ושיעורי תורה" עמ' קסב הערה 78 שע"פ מחקר הנומסטיקה היקף הדינר המצרי הגדול ביותר הוא 6.9-7.2 ס"מ כך שבכל מקרה לא יכולה להיות מכאן ראייה לטפח של 7.8 ס"מ. אז ממ"נ לפי הרמב"ם הן מצד ביאורו על הקרע והן מצד הגדרתו מהו הסלע **אין קשר** מכאן לבין למידת שיעור אורך הטפח הבינוני.

הוכחה רק מהרא"ש ואולי גם מהתוס' אינה מהווה קושייה על שיטתנו, שהרי הצגנו לעיל ששיטת התוס' היא אכן שאמת הזרוע היא האמה בת שישה ממילא הטפח הבינוני קטן ממילא התוס' כאן לשיטתו ואין להקשות מהתוס' או להביא ממנו ראיה כנגד שיטת הרמב"ן, המאירי, הראב"ן או הרמב"ם באורך הטפח הבינוני. זו בדיוק מחלוקת הראשונים בענין. וגם מפסק השו"ע כרא"ש בענין היקף הסלע, אין ראיה, הרי בלאו הכי יש סתירות רבות בשו"ע בנושא השיעורים כך שעוד מקור לא נותן שום משקל משמעותי לכאן ולכאן. (ועוד, כפי שיש אשר הבינו שלרש"י היקף הסלע הוא שני סלעים, (לעיל הוכחנו שהבנה זו אינה נכונה ברש"י) ודחו פירושו בטענה שאם היה רואה את הסלע היה חוזר בו, על אותו עיקרון ניתן לומר גם לגבי שיטת הרא"ש אם היה יודע מהו אורך הטפח ומהו היקף הסלע האמיתי ודאי שהיה חוזר מפירושו).

מהלך זה "מחזיר עטרה ליושנה" את פסיקותיו של מרן השו"ע בשיעורי אורך גדולים ובשיעורי נפח קטנים

דעת השו"ע: שיעורי אורך גדולים שיעורי נפח קטנים!

כפי המתבאר לעיל, אורך האמה הבינונית בת שישה היוצאת מאיתור כותלי ריבוע הת"ק על ת"ק המקורי בהר הבית היא כ-55 ס"מ. מאידך אורך האמה היוצאת משיעור הרביעית ע"פ הדרהם הוא כ-46 ס"מ. המסקנה שאמת המקווה בהגדרתה היא אמה בת חמישה. ואכן שיעורי הנפח שנמדדו ביחס אליה קטנים, באופן יחסי. גם ללא קשר לשאלה המתבקשת: איך, במהותם של דברים, הגדרה זו לאמת המקווה מתיישבת עם דעת אותם ראשונים שהגדירו אותה כבת שישה, אשר בענין זה הורחבו מאד הדברים לעיל. חשוב לציין, שעצם המסקנה ששיעור האמה הוא יחסית ארוך (קרוב לחזו"א), ושיעורי הנפח יחסית קטנים (גר"ח נאה) היא היא דעת מרן השו"ע. שהרי לגבי שיעור חלה פסק לפי הדרהם. ולגבי אורך אמה בת שישה נקט כתשב"ץ, שלשיטתו, שגובה האדם כולל ראשו מחולק לשלוש אמות של שש, אורך האמה בת שישה ארוך. ולכן זו דעת השו"ע ואדרבה מי שרוצה ללמוד ממקווה את שיעור האמה עליו ללמוד זאת מאורך האמה הישיר שנקט השו"ע ולא להוציא אותה מהדרהם השייך לשיעור הנפח של 40 סאה. אמנם הנק' שצריכה ביאור, ובעצם יצרה את כל הסתירה בשיעורים היא העובדה שלגבי מקווה נקט השו"ע שהאמה היא בת שישה. אולם דרכנו היא, שאמנם הלכה למעשה אין לזוז גם בפרט זה מפסק השו"ע (ודאי בטבילה וכ"ש בטבילת אישה שזה נוגע לאיסור כרת שאין לנו שום ה"א להקטין בפועל את השיעור). מאידך, זהו פרט, שנבע מחמת ספק, כפי שמבואר בתשובת התשב"ץ בעצמה ומשום כך נפסק לנקוט לחומרא. אולם אין בזה בכדי למנוע מלתת הסבר מקיף על כל הנושא של אמת מקווה ולהוכיח מהסוגיות ומראשונים אחרים שאכן ביסודה אמת המקווה היא אמה בת חמישה כפי שנעשה בהרחבה במאמר על זה, ועכ"פ אין הכרח לבאר שהיא האמה בת שישה ואדרבה, עליה יש להוסיף טפח ולהגיע לאורך האמה בת שישה. ולכן אין בכח עצם הנקיטה של השו"ע שהיא אמה בת שישה בכדי להקשות על כל הראיה וההגדרה היוצאת מאיתור כותלי הר הבית. כי במהותם של דברים מתיישב מאד שהיא אמה בת חמישה אף אם התשב"ץ הפך פרט זה לדבר עקרוני. ואף אם למעשה אנו כפופים לפסק השו"ע מ"מ כפי שהשו"ע בעצמו, לא ראה בכך סיבה להשוות את

שיעורי האורך והנפח, ודאי שאנו, דווקא כי אני כפופים להוראותיו לא נכריח את ההשוואה הזו, (כפי שהכריחו זאת הצל"ח והגר"ח נאה כאשר כל אחד נאלץ ע"פ הגמ' בפסחים למשוך את הכל לכיוון אחד והתוצאה שנוצרה היא שממילא יוצא שנקט כנגד השו"ע באחת מצדדי המשוואה, הדרך שלנו היא ללכת בדרכו של השו"ע בשני צדדי המשוואה) אמנם הנימוק שלנו אומר שבמהות, אמת מקווה היא אמה בת חמישה ולכן אין להשוות בין אמה בת שישה לשיעורי הנפח ולהיפך. אמנם ברמה המעשית, של ההלכה למעשה אנו נמשיך לנקוט במקווה כדעת השו"ע, אך לאו דווקא כי זו באמת ההגדרה הפנימית. אני מניח את הדברים על שולחן מלכים, מאן מלכי? רבנן. בכדי שידונו ברצינות בראיות ונשב יחד ונלבן את המסקנות. בתקווה שיתבארו ויתלבנו הדברים "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

גם מסורת הפסיקה בדורות האחרונים היא ששיעורי נפח קטנים ואורך גדולים

על המסורת בשיעורי הנפח הקטנים כבר העיד הגר"ח נאה בספריו כמה פעמים. וזה ידוע ומפורסם. אמנם גם לגבי שיעורי אורך גדולים ישנה מסורת, החזו"א בקונטרס השיעורים (או"ח, סימן לט, סק"ה) מביא ששמע בשם רבה של ירושלים הגאון הרב שמואל סלנט זצ"ל שהכשיר בשעת הדחק פירצה בעירוב ברוחב עשר אמות גדולות. אמנם הגר"ח נאה (שיעורי ציון, סימן יז, עמ' 10) דן בזה, אולם לענ"ד ראה זו חזקה היא, ויתר על כן, הגר"ח נאה שם בעצמו מעיד שהפוסקים שקדמו לו לא תרגמו את שיעורי הנפח לשיעורי אורך קטנים וז"ל: "והחשבון שניתן בשיעורי תורה (של הגר"ח נאה) דלפי"ז (מסורת שיעורי הנפח בחלה) הוי גודל 2 ס"מ לא עלתה אז על דעתם...ועד השיעורי תורה, לא נמצא מי שיקדיש זמנו לביורור השיעורים". כלומר בדבריו הוא גם מעיד שלא היתה מסורת על שיעורי אורך קצרים. ודי בזה, שהרי אם אין מסורת על שיעורי אורך קצרים, מסורת שלא קיימת לא מחייבת לנהוג כמותה, מה גם שלפי החזו"א היתה נהוגה מסורת, הפוכה, על הנהגה בשיעורי אורך גדולים. כמו כן הסטייפלר (שיעורין של תורה סימן י, אות יג) מביא וז"ל: "והנה הדבר ברור ומבורר שהפוסקים ז"ל לא חששו להתאים מידת הביצה והרביעית למידת האגודלין והאמה, שהרי הרמב"ן...". אנו רק בארנו מדוע אכן הם לא חששו לכך. כפי שגם השו"ע בעצמו לא חשש לכך ופסק בשיעור חלה כדרהם ובאורך אמה בת שישה כתשב"ץ. (גם בדרכי תשובה (יו"ד, סימן רא, סק"י) כתב שלענין מקוה, שזה נוגע לכרת, נהגו לשער את אצבע הגודל הוא כאורך "צאל" (ולפי טבלא שראיתי הוא לכל הפחות כ-2.32 ס"מ ויש הרבה דעות שאף יותר מזה)).

לסיכום: מהלך זה בסה"כ מחזיר את הפסיקה ההלכתית הנהוגה עטרה ליושנה!

בשורה התחתונה וברמה המעשית אין במאמר זה שום חידוש מהפכני, פשוט להמשיך לנהוג בשיעורי הנפח הקטנים כגר"ח נאה, ובשיעורי האורך הגדולים כחזו"א, כפי שנקט למעשה מרן השו"ע. וכפי שעולה ומתיישב מכל מערכת הממצאים שנאספו ונחקרו. החידוש במאמר זה הוא בעיקר הסברת התפיסה של מערכת השיעורי תורה, דלא כפי התפיסה שעמדה בבסיס קושיית הצל"ח. שהאמה והאצבע שנאמרו בגמ' וברמב"ם לגבי מקווה הן בינוניות. במאמר הזה הועמדה על רגליים יציבות תפיסה מערכתית לסוגיות הש"ס שאמת מקווה ביסודה היא דווקא אמה בת חמישה טפחים, ולא רק שיושבו כל הקשיים אלא אדרבה, הגדרה זו הסתייעה מפשטי הסוגיות בש"ס בצורה מבוססת מאד. כמבואר באריכות לעיל בחלק הראשון. כאשר

מסקנת דברינו שאמנם הקשר בין שיעורי הנפח למידות אורך איתן וחזק כמבואר בפסחים קט. רק פרט אחד משתנה והוא מאד משמעותי שהאמה שם היא אמת הזרוע המתאימה באורכה לאמה בת חמישה ולא אמה בת שישה. והאמירה העיקרית שיוצאת מכאן היא שקשה מאד להסתמך לקולא, היכא שהתורה דורשת טפח או אמה או אצבע בינוני, כשהחומר היא להגדיל את האמה, על השיעורים הקצרים שהאמה היא 48 ס"מ או למטה מזה. כי זו בעצם אמה בת חמישה טפחים (לענ"ד האישיית אין בשום אופן להקל בזה). זה הכל, אין כאן "רעידת אדמה" הלכתית. פשוט רק מתן הסבר לשו"ע מדוע אין לשנות מהפסק שלו (שיעורי נפח קטנים ושיעורי אורך גדולים) בעקבות הנוסחה בפסחים, אע"פ שהוא בעצמו בהל" מקוואות לחומר נקט שאמת מקווה היא אמה בת שישה. בארנו שזה פרט שהתשב"ץ הפך אותו לדבר עקרוני, ומהצל"ח ואילך המשיכו לבסס זאת. וזה שלא עלה על דעת המפרשים האחרונים לברר מחדש הגדרה זו, כי לא היו אז וכן עד היום לא נחקרו כראוי הנתונים מהר הבית כפי שהובא לעיל בחלק השני של המאמר, ואדרבה, היו בהחלט סיבות טובות והרבה אסמכתאות מדוע לנקוט שאמת מקווה היא אמה בת שישה (כגון: יש כללים, זו סתם האמה, הסוגייה והראשונים בפסחים מחלקים אותה לשש התשב"ץ והמב"ט שהפכו פרט זה לעקרוני עד כדי שנהפך פרט זה שאותה אמה בה משוער גופו של אדם היא מהלמ"מ אמה בת שישה ועוד). ולכן עד היום ההגדרה הזו לא עמדה לדיון אצל הפוסקים. אולם היום, לאור הממצאים שנחשפים בהר הבית ואורך האמה היוצא מהם, לענ"ד, זה מחזיר אותנו להגדרות האמיתיות והפשוטות, ולעיל הרחבנו בבאור כל המקורות העיקריים בש"ס ע"פ זה, כך שלענ"ד ברור שבסך הכל בכל הברור הזה החזרנו עטרה ליושנה וזה מה שסברו חז"ל והאמוראים ואף ראשוני הראשונים עד הרמב"ם ועד בכלל. וגם מקצת ראשונים נוספים: מאירי, ראב"ן.

הקריאה מכאן למורי ההוראה

הקריאה מכאן למורי ההוראה

בגלל חשיבות הנושא ורגישותו ההלכתית, נדרשים אנו כמובן, גם לשיקולים הלכתיים רחבים יותר, המעסיקים אותנו ומן הסתם יעסיקו את פוסקי ההלכה, שגם אם המסקנות נכונות, בשלב הגישור שבין המהלך העיוני לפסיקה למעשה, דרושה מלאכת מחשבת הלכתית, כשהמגמה היא להיות מיראי הוראה ושלא תצא תקלה או קולא שלא במקומה. ולכן נדרשת זהירות מרובה בפסיקה למעשה, ודאי אם התוצאה תהיה שינוי לקולא מהנהוג אבל גם אם התוצאה היא לחומר, אין לעשות זאת בקלות ראש, אם כי היכא שלאור המתברר בראיות חזקות, שיש במה שנהוג (במידות אורך קצרות גם לקולא) חשש כבד שלא יוצאים ידי חובה, וגם לאור ש"אמת הבנין" המתבררת כאן מכותלי הר הבית, שהעובדה שהגדרתה כ"אמה הבינונית בת שישה" זו הלכה פסוקה שאין בה מחלוקת ראשונים, אורכה כ-55 ס"מ. ואילו הגדרת אמת המקווה אם היא בת שישה או בת חמישה שנויה במח' ראשונים ואורכה על פי הדרהם המדויק הוא 45.67 ס"מ, יש מקום בכל זאת לשקול בכובד ראש להדר ולהחמיר בנושא. כפי שסוכמו מקצת הפרטים לעיל. כי לכאורה יש ללמוד למקומות האחרים מאמת הבנין שאין פקפוק בהגדרתה מאשר מהאמה היוצאת מהדרהם אשר הגדרתה שנויה במחלוקת.

מאידיך, סבור אני שגם לאור בירור זה, חשוב מאד **שלא להפחית** מהמידות שכבר נהוגות בנפח (רביעית 87 סמ"ק) ובאורך (אמת חזו"א). כפי שמנומק לעיל. לסיום הנני הקטן מניח את הדברים על שולחן מלכים, מאן מלכי? רבנן. על שולחנם של גדולי הדור ואיני רואה עצמי מוסמך לכך. בתקווה שהדברים יתבארו ויתלבנו "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

תוכן מפורט

מאיר: הגדרת האמה לגבי טבילת גופו של אדם היא אמה בת חמישה
17

שיטת המאירי צריכה ביאור מכמה היבטים 18

הסטי"פ"ל: הכלל נאמר רק על שיעורים שבשרשם הם שיעורי
אורך 19

הראב"ן: לפי הירושלמי התוספתא הגדירה את אמת מקווה – אמה
בת חמישה 20

התוספתא עצמה חילקה את האמה בת חמישה לשישה טפחים
קטנים 21

רמב"ם, רשב"א ורד"ק: סתם אמה במקרא אמה בת חמישה 21

הרשב"א: אמה בת חמישה יכולה להקרא בסתם במקרא בשם "אמה"
21

הרד"ק על הנביא יחזקאל - אמה בת חמישה היא האמה הידועה
22

הרשב"א: שתי זרתות הם אמה בת חמישה 22

רמב"ם: שתי זרתות הם אמה בת חמישה 23

רמב"ם: אמת הזרוע היא אמה בת חמישה 23

רמב"ם ורשב"א: האמה במקרא בסתמא היא האמה בת חמישה 24

האמה בת חמישה חולקה ע"י חז"ל לשישה טפחים קטנים ול-24 גודלין צרים 24

רש"י בסוכה: באמה בת חמישה שישה טפחים קטנים 24

המהר"ם מרוטנבורג: גודל בזכרותו 25

מערכת המושגים של האמה בת חמישה מקבילה למערכת של האמה
בת שישה 25

אמה וטופח 26

ביאור הראב"ן 27

הסתירה 27

התירוץ 28

פירוט החשבון 28

הקושי – הסתירה 28

מגמת התירוץ 29

התירוץ 29

מבוא ותקציר 4

יש ללמוד את שיעור האמה הבינונית מנושא בו הגדרתה וודאית 4

תקציר המהלך 4

הזהירות ההלכתית המרובה הנדרשת במהלך הזה 5

שמירה על המנהגים 6

הבהרה 6

מחלוקת הראשונים האם אמת הזרוע אמה בת חמישה או אמה בת שישה 7

היכן מצינו בחז"ל אמה בת חמישה? 7

התוס' והרמב"ן נחלקו בעצם במח' הגר"ח"נ והחזו"א 8

מחלוקת הראשונים לגבי הגדרת המושג "גופו" שהוא ג' אמות 9

הגדרת המונח "גופו של אדם" לגבי שבת קובע את הגדרתו לגבי
מקווה 9

לתוס' ולרמב"ן הגדרת האמה במושג "גופו שלוש אמות" היא אמה
בינונית בת שישה 9

התשב"ץ סובר כרמב"ן בענין גובה האדם וא"כ אורך האמה גדול
(כחזו"א) 10

המקור של תוס' שאמה בת שישה קצרה יחסית (גר"ח נאה) 11

שיטת המאירי בהגדרת "גופו" ובהגדרת "אמה" בהקשרו והשלכותיה 11

המאירי בשבת צב. דוחה את הוכחת רש"י ותוס' 11

מה היה גובה נושאי המזבח וכיצד נשאו אותו, אם למדים מנושאי
הארון? 12

שיטת רש"י בגובה האדם הבינוני 13

המאירי – המונח "גופו של אדם שלוש אמות" עד הכתף ובאמה של
חמישה 15

דברי המאירי מלמדים אותנו שני דברים מאד חשובים 15

מהיכן יכול היה המאירי ללמוד שג' אמות נמדדות עד הכתף ולא עד
הקדקד 15

לפי המאירי גובה האדם כולל ראשו הוא ג"א של שש כרמב"ן 16

30	הרחבת ביאור התירוץ
31	נקודת החידוש בתירוץ הראב"ן
34	פירוט החשבון
34	דיוק החשבון ע"פ העקרון של הראב"ן
4	ביאור סוגיית "שבו איש תחתיו" 4 אמות
38	בשבת
38	שבו איש תחתיו
39	האמה בדברי ר"מ היא אמה ידידה ואילו ה-4 אמות של הגמ' הם באמה של קודש
40	שתי הבהרות חשובות בסוגייה
40	זו גם כוונת השו"ע בסימן שמת
41	ואמה (רביעית) לפשוט ידו
42	העקרונות והפרטים בשיטת הראב"ד, הרמב"ן והתשב"ץ
42	הפרט והעקרונות בשיטת הראב"ד והרמב"ן
43	התשב"ץ הוא הראשון שסבר שפרט זה הוא דבר עקרוני
44	הריב"ש העניק הסבר לשיטת הרמב"ן
44	הפסיקה של השו"ע: היא שאמת מקווה היא אמה בת שישה משמעות הקביעה של התשב"ץ שאמת מקווה היא אמה בת שישה כהלמ"מ
45	הגדרתה כאמה בת חמישה וגופו עד הכתף מאד מתיישבת בסוגיות הש"ס
46	ביאור שיטת הרמב"ם באר היטב בכל מקורותיו ע"פ המאירי והראב"ן
46	החשיבות שבהבנת שיטת הרמב"ם
46	לא רק שאין מניעה לבאר שהרמב"ם סובר כמאירי וראב"ן, זה אף מסתבר
48	ראיות שהרמב"ם הפריד בין האמה היוצאת משיעורי הנפח לבין האמה הבינונית
49	קושיית הצל"ח
50	לסיכום החלק הזה
51	רקע לרעיון ללמוד את אורך האמה מכותלי הר הבית
51	רקע לראיות מכותלי הר הבית שאמת גר"ח נאה היא האמה בת חמישה
52	הראיה הגדולה לשיעורי הנפח של הגר"ח נאה – הדרהם כרקע להמשך: הדרהם המדויק
53	הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל – יש לדייק את הדרהם
53	הסטייפלר בשם הרב יונה מרצבך זצ"ל: בירה תוכיח!
54	העקרון ההלכתי לאיתור תוואי ריבוע כותלי הת"ק על הת"ק המקורי
54	העקרון ההלכתי לאיתור כותלי הר הבית המקוריים
54	ריבוע הת"ק מוכרח להיות בתחומי ההר – הר המוריה
55	רמב"ם ע"פ אור שמח: אי אפשר להרחיב את הר הבית כי אז נחרג מתחומי ההר
56	ד"ן "ריבוע" בהר הבית
56	תהליך איתור התוואי לאור הנתונים המציאותיים בהר הבית
56	תהליך איתור הכתלים המקוריים
57	הגבול המזרחי של הת"ק המקורי
58	הגבול הצפוני של הר המוריה המקורי
59	הגבול הדרומי-מערבי של הר המוריה המקורי
60	מציאת האורך המקסימלי והמינימלי לצלע של ריבוע הת"ק
60	התוואי המקסימלי בתחומי ההר הוא שכל צלע של הת"ק 280 מטר לכל היותר
61	תיאור המבנה הטופוגרפי של הר המוריה ופסגתו מהמקורות
62	מיקום חומת הר הבית לאור המקורות – מקיפה סביב ההר למרגלותיו
63	לאור המקורות לא יכול להיות שחומת הר הבית תעבור ע"ג האזור המוגבה בהר
63	האזור המוגבה כיום
64	מה יוצא בהצבת ריבוע ת"ק באמה של 45.6 לפי הדרהם המדויק
65	שלילת אפשרות הצבת ריבוע ת"ק על ת"ק באמה של 45.6 ס"מ ממערב לכותל המזרחי
66	התוואי המינימלי המקיף את האזור המוגבה: כל צלע של הת"ק 267.5 מטר לכל היותר
67	ההוכחה המשולבת לאורך האמה מהדרהם המדויק ומהמבנה הטופוגרפי של הר המוריה

כמה ראיות שהובאו לכך שהטפח הקצר (7.8 ס"מ) הוא הטפח הבינוני ודחייתו

- 78 רוחב הגודל לפי 7 שעורות, באיזה שעורות מדד הרמב"ם?
78 ניקבת חזקיה (בשילוח)
79 המרחק בין הדיומדין – רוחב פרה
79 ניקבה הקיבה כסלע

מהלך זה "מחזיר עטרה ליושנה" את פסיקותיו של מרן השו"ע בשיעורי אורך גדולים ובשיעורי נפח קטנים

- 81 דעת השו"ע: שיעורי אורך גדולים שיעורי נפח קטנים!
81 גם מסורת הפסיקה בדורות האחרונים היא ששיעורי נפח קטנים ואורך גדולים
82 לסיכום: מהלך זה בסה"כ מחזיר את הפסיקה ההלכתית הנהוגה עטרה ליושנה!
82

הקריאה מכאן למורי ההוראה

- 83 הקריאה מכאן למורי ההוראה

ההוכחה המשולבת לאורך האמה מהדרהם המדייק ומהמבנה הטופוגרפי של הר המוריה

- 67 התאמת אורך צלע של 274 מטר לנתונים בהר הבית
68 ה"פנייה"
70 כיצד נוצרה ה"פנייה"
70 חשיבותו של הכותל המערבי של הורדוס גדולה גם אם אינו על התוואי המקורי

ראוי להמשיך לנהוג קדושה בכתלים הקיימים לפנינו

שער הוכחה נוספת לאורך האמה: מזיהוי שער קיפונוס

- 73 זיהוי שער קיפונוס

76 אמה בינונית, שוחקת ועציבה וסיכום ביניים

- 76 אמה בינונית, שוחקת ועציבה
77 סיכום ביניים

